

FATES NEPI KULTURA 2.

Migráció és
anyagai kultúra

a Duna-Tisza
közén

44

SZABADKA

X 117245

TÁJ ÉS NÉPI KULTÚRA 2.

REGION UND VOLKSKULTUR 2.

**MIGRÁCIÓ ÉS ANYAGI KULTÚRA
A DUNA-TISZA KÖZÉN**

**MIGRATION UND MATERIELLE KULTUR
AUF DEM DONAU-THEIS-ZWISCHEN-
STROMLAND**

Szerkesztette
JUHÁSZ ANTAL

**SZEGED
1999**

TÁJ ÉS NÉPI KULTÚRA 2.
A József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének
kiadvány-sorozata

REGION UND VOLKSKULTUR 2.
Sammelwerkserie des Ethnographischen Lehrstuhls
der Universität Attila József

Szerkeszti
JUHÁSZ ANTAL

Megjelent az OTKA T 19927 sz. program támogatásával

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000824897

HU ISSN 0866-4862

Kiadja a József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke
Felelős kiadó: Dr. Juhász Antal
Nyomdai kivitelezés: Juhász Nyomda Kft. Szeged
Példányszám: 350 – Terjedelem: 11 B/5 ív

X 117245

TARTALOM

Előszó	5
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Katymári svábok házasságkötése Csávolyon	7
<i>Bárkányi Ildikó</i> : Adatok Pálmonostora benépesüléséhez 1867–1886 között	27
<i>Szűcs Judit</i> : Csólyospálos és a migráció	49
<i>Juhász Antal</i> : A Szent Imre pusztai Ivánka-birtok eladása és benépesedése	55
<i>Bognár Anikó</i> : Adatok pusztaszentimrei családok történetéhez	89
<i>Beszédes Valéria</i> : Munkaerő-vándorlás egy családtörténet tükrében.....	95
<i>Merk Zsuzsa</i> : Istensegíttől Csátaljáig	105
<i>T. Molnár Gizella</i> : A magyarországi németiség kollektív felelősségre vonása és a migráció összefüggései	119
<i>Kovács Endre</i> : Doroszlói vendégmunkások Németországban (1961–1996)	133
<i>Papp Árpád</i> : Vendégmunkások vagy menekültek?	145
<i>Ozsváth Gábor Dániel</i> : Székelyek és csángók a csólyospálosi homoki gazdaságokban	157

INHALTVERZEICHNIS

Vorwort	5
<i>Kőhegyi, Mihály</i> : Eheschliessungen Katymärer „Schwaben” in Csávoly	7
<i>Bárkányi, Ildikó</i> : Angaben zur Besiedlung des Dorfes Pálmonostora zwischen 1867 und 1886	27
<i>Szűcs, Judit</i> : Csólyospálos und die Migration	49
<i>Juhász, Antal</i> : Verkauf und Besiedlung des Ivánka-Landgutes in der Szent-Imre-Pussta	55
<i>Bognár, Anikó</i> : Angaben zur Geschichte einiger Familien im Dorf Pusztaszentimre	89
<i>Beszédes, Valéria</i> : Arbeitskräftewanderung im Spiegel einer Familien-geschichte	95
<i>Merk, Zsuzsa</i> : Von Istensegíts bis Csátalja	105
<i>T. Molnár, Gizella</i> : Zusammenhänge zwischen dem Prinzip der Kollektiv-shuld der Ungarndeutschen und dem Wohnsitzwechsel (Migration)	119
<i>Kovács, Endre</i> : Gastarbeiter aus Doroszló in Deutschland (1961-1996)	133
<i>Papp, Árpád</i> : Gastarbeiter oder Flüchtlinge?	145
<i>Ozsváth Gábor Dániel</i> : Szekler und Tschangos in den Sandbodenwirtschaften von Csólyospálos	157

Előszó

A Duna–Tisza közí migráció kutatásán dolgozó munkaközösség újabb eredményeit ajánlom az olvasó figyelmébe.

1996–1998 között az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) Társadalomtudományi Szakkollégiuma immár a harmadik ciklusban nyújtott anyagi támogatást kutatásainkhoz. Ez lehetővé tette, hogy bevonjuk a kutatásba a József Attila Tudományegyetem néprajz szakos hallgatóit: 1997-ben Soltszentimrén, 1998-ban Akasztón szerveztünk gyűjtőtábort, hat-hét hallgató részvételével. Folytattuk az egyházi anyakönyvek népmozgalmi adalékainak feltárását és a családtörténeti adatgyűjtést, ezúttal Akasztó, Csengőd, Soltszentimre, Kaskantyú, Páhi községben. Csengőd népesedéstörténetére vonatkozóan Bárkányi Ildikó, a Móra Ferenc Múzeum munkatársa tárt fel írott forrásokat és orális emlékanyagot.

Többen foglalkoztak a jelenkori migráció egyik hangsúlyos jelenségével: a vendégmunkások munkavállalásával. Fontosnak és témánkhoz tartozónak ítéljük e kérdéskör társadalomtudományi, néprajzi megközelítését, ezért adunk helyet három ilyen tárgyú tanulmánynak.

Kutatásainkról az 1995 és 1997 őszén, Szegeden rendezett konferenciákon adtunk számot. Kötetünk anyagát e két konferencia – részben továbbérlelt, részint népmozgalmi dokumentációval bővített – előadásaiából válogattuk.

A kötetben, a munkaközösségi kutatás céljának megfelelően, a határon túli magyarság migrációjával foglalkozó vizsgálatokat is közreadunk, három vajdasági magyar kutató – Beszédes Valéria, Kovács Endre és Papp Árpád – tollából. E kiadvány-sorozatunkban először közölhetjük a Néprajzi Tanszék két neveltjének – Bogárné Anikónak és Ozsváth Gábor Dánielnek – tárgykörünkhöz kapcsolódó kutatási eredményeit.

Szeged, 1998 decemberében

Juhász Antal

Katymári svábok házasságkötése Csávolyn

KÖHEGYI MIHÁLY

Észak-Bácska helytörténeti kutatása az utóbbi évtizedekben határainkon innen és túl egyaránt fellendült.¹ A Felső-Bácskából kitelepített németek (svábok) értelmisége sorra-rendre adta és adja ki Németországban saját községének monográfiáját, melyek majd mindegyike megkísérelte – érthető okokból – az 1946/47-ben kitelepítettek Magyarországra jövetelének rég elfelejtett idejét, eredeti származásának helyét kideríteni.² Miután az 1895 előtti egyházi anyakönyvek fotómásolata minden faluról elkészült és külföldön könnyen hozzáférhető, nagy erővel és komoly technikai felkészültséggel nekiláttak a genealógiai kutatáshoz is.³ Ez képezi jelenleg a németországi helytörténészek fő feladatát. A csávolyi, csátaljai és bácsalmási Ortsippenbuch már megjelent, de értesülésünk szerint a katymári, garai és bácsbokodi anyakönyvek feldolgozásával is hamarosan elkészülnek.⁴

Mi most a csávolyi Ortsippenbuchban szereplő katymáriakra vonatkozó adatokat dolgoztuk fel. Mielőtt azonban ezek taglalásába belekezdenénk, meg kell ismerkednünk a két község török utáni történetével, mert enélkül számos vonatkozás érthetetlen lenne.

A környék lakossága a középkorban színmagyar volt, melyet – éppen Csávolyn és Katymár területe között – kun elemek színezték.⁵ Ez a kép azonban a török idők alatt gyökeresen megváltozott. Ennek a rendkívül izgalmas folyamatnak nyomon követése nem feladatunk, bár a lakosság tarka etnikai képét mindmáig befolyásolják.⁶

Buda visszafoglalása után lassan-lassan vidékünk is megszabadult a török hadaktól, de addig még mérhetetlen szenvedés várt népére. A másfél évtizedig hullámlázó, váltakozó szerencsével folyó küzdelemnek a zentai győzelem (1697), majd a karlócai béke (1699) vetett véget.

A császári katonákat a Bácskában iszonyú pusztítás képe fogadta. Megyényi

¹ Csomor Tibor, 1972. - Sajnálatos módon az utolsó negyedszázadban nem készült ilyen jellegű munka. A szakbibliográfiák (régészet, numizmatika, irodalomtörténet, történelem) ezt nem pótolhatják s amúgy is vontatottan, több éves vagy évtizedes késéssel jelennek meg.

² Tafferner, Anton, 1965. - Flach, Paul, 1967. - Tafferner, Anton, 1967. - Reppmann, Anton 1971. - Ginder, Paul-Pfeil, Jakab-Rukatukl, August, 1980. - Hellenbarth, Maria, 1980. - Flach, Paul, 1985. - Ottenthal, Adam, 1988. - Gstalter. Josef-Harton, Paul-Hippich, Anton-Loderer, Klaus, 1990. - Kleiner, Stefan, 1991.

³ Külön folyóiratuk van, amely 1975 óta jelenik meg évente 4 alkalommal Donauschwäbische Familienkundliche Forschungsblätter címmel. Munkaközösségük pedig "Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher" néven működik Sindelfingenben. Sorozatukban (Schriftenreihe zur donauschwäbische Herkunftsforschung) a magyarországi németsegre vonatkozó kötetek tucatjait adták és adják ki.

⁴ Bayer, Jakab-Bohnert, Josef-Scheibl, Johan, 1991. - Hefner, Josef, 1995. - Hippisch, Anton, 1996.

⁵ Györffy György, 1963. I. 713. Borsód adatai.

⁶ Vass Előd, 1989. - Kiss Z. Géza, 1989. 206-211.

területen nem találtak élő fát. Ellenben a fű és a tömött, összefüggő bozót oly magasra nőtt, hogy a lovasság kényszerült rajta utat törni és taposni a gyaloghad számára. A messze terjedő síkságon néma csönd uralkodott. Egész napi járóföldön alig lehetett találni e hatalmas térségben emberi hajlékot vagy emberi tevékenység nyomát, legfeljebb itt-ott tűnt fel valami pásztor nádkunyhója.⁷ Ahol egykoron sűrűn népes falvak voltak, ott most elpusztult templomok romjai tünedeztek fel elszórva az úttalan tágas láthatáron. De a nép, mely azokat építette, eltűnt. A helységek nyomát betakarta a dunai áradás, a szél, a futóhomok, és helyüket benőtte a fű. A természet elvadulását az évről-évre kiáradó Kígyós patak is siettette. Az árterületek nádtermő állóvizekké, lápos mocsarakká változtak. A nyári forróságban a víz nagyrészt elpárolgott, s buja fű nőtt a helyén. A túlságos nedvesség és a szárazság között változó állapot folytán hiányzott az egészséges ivóvíz és fa. Ehhez járultak a mérges, lázbetegséget szülő kipárolgások, melyek hatását fokozták a hőmérséklet átmenet nélküli hirtelen változásai.⁸

Jól szemlélteti a tájat egy török fiú leírása. Osman 1688-ban Temesvár körül került a császáriak fogságába. Ekkor 18 éves volt, nyílt eszű, értelmes gyerek, aki tudott a törökön kívül románul, szerbül és magyarul is. Fogsága történetét népiesen áradó bőbeszédűséggel mondja el vaskos kéziratában. A zsoldosok közvetlenül elfogása után hazaengedték, hogy váltságdíját elhozassa. Osman becsületesen vissza is tért Szegedre, de innen az osztrák csapatok már átkeltek a Dél-Dunántúlra. Erre ő – néhányad magával, akik szintén elengedett foglyok voltak s váltságdíjukat vitték – utánuk eredt. Szegedről Zombornak vették útjukat: „Keresztül a pusztaság és feldúlt Bácskán. Nappal gyilkos hőség uralkodott, de a végtelen síkságon sehol sem volt árnyék található. Innivalónk sem lett volna, ha a katonák táborozási helyükön nem ástak volna kutat, melyekben még volt víz, – némelyikben sok, némelyikben csak tetemes mélységben. Ilyenkor összekötöttük öveinket, leengedtük korsónkat, vízzel telve felhúztuk és ittunk. Így vándoroltunk a pusztaságon. Aludni nem aludtunk, mert a kimondhatatlanul sok szúnyogot még nagy réztálcával sem lehetett volna elhajtani éjjel, nappal pedig a meleg és a legyek miatt nem hajthattuk álomra fejünket. Arról nem is beszélve, hogy a vadállatoktól s hajdúktól sem voltunk biztonságban.” Öt napi vándorlás után, valamikor augusztus legvégén, szeptember elején érték el Zombort.⁹

Az áldatlan állapoton csak ezermi szorgos munkáskéz segíthetett volna, de éppen ebben volt a legnagyobb hiány. Sajnos a megye területéről egyetlen XVII. századi defterrel sem rendelkezünk, s így nem nyerhetünk képet a lakosság számának alakulásáról sem. Más forrásból tudjuk, hogy a XVII. század közepén katolikus délszlávok telepedtek le Zomborban.¹⁰ A vidék lelki gondozását ferencesrendi barátok látták el. A világi papságot a török nem igen szenvedte, ellenben a kolduló barátokat rendszerint nem bántotta, mert ezekben az ő derviseinek hasonmását lát-

⁷ Horváth Mihály, 1871-1873. VII. 187.

⁸ Acsády Ignác, 1886. 29.

⁹ Kreutel, Richard-Spies, Ottó, 1954. 20-21.

¹⁰ Muhi János, 1944. 72. - Ezt a népességtörténeti szempontból igen fontos adatot a levéltári forrásig visszamenően ellenőrizni kellene.

ta.¹¹ A hódoltsági területeken rohamosan tért vesztett a katolikus vallás, viszont a hitújítás terjedt.¹² Az egyházközségek kebelében dúló küzdelemben a török rendesen a protestánsok oldalán állott.¹³ Ilyen körülmények között a ferencrendiek koldulva egyik helyről a másikra vándoroltak. Hosszú szakállat és bajuszt növesztettek és török ruhában jártak.¹⁴ Később azután Belgrádon püspökséget szerveztek, s a Bácska ide tartozott.¹⁵ Rendszerint bosnyákok voltak, hiszen a hívők legtöbbje szláv anyanyelvű volt.¹⁶ A jezsuiták pécsi missziója (1612-1629) néhány ponton ugyan átlépi a Duna vonalát (Kalocsa, Dunapataj), de itteni tevékenységük néhány napra, esetleg néhány hétre korlátozódik csupán és vidékünket nem érintette.¹⁷

Am a délszláv népek felköltözése igazából a felszabadító háborúk nyomán indult meg. 1687. július 3-án Petrovits Nobak rác kapitány Miksa Emanuel bajor választófejedelemnek azt az ajánlatot tette, hogy 10 000 fegyverest vezet a török iga alatt nyögő Szerbiából a császári hadsereghez.¹⁸ Egy részük hamarosan megérkezett, mert július 9-én Miksa már katolikus rácokat ajánl az udvari haditanács kegyeibe és azt kéri, engedjenek át ezeknek három palánkot (Szabadkán, Szegeden és Baján), ahol lakhatnak.¹⁹ Az udvari haditanács az ügyet Caraffa tábornoknak adta ki véleményezésre. Ebből az aktából tudjuk, hogy 1500 fegyverforgató férfiról volt szó. Szeptember 1-jén a haditanács azt az utasítást adta, hogy az érkezőket Szeged, Szabadka és Baja palánkjába telepítsék le. És csakugyan a szabadkai ferencrendi barátok anyakönyvében, melyet 1687. december 1-től vezettek, szinte kizárólag bunyevác nevek szerepelnek.²⁰ Később azután a Bajával szomszédos helységeket is benépesítették (Bácsalmás, Bácsbokod, Bácsborsód, Bácsszentgyörgy, Csávoly, Felsőszentiván, Gara, Hercegszántó, Katymár, Mátételke, Mélykút, Vaskút).²¹ A következő évben pedig már Badeni Lajos seregének, amely mélyen bent harcolt szerb területen, leghűségesebb harcosait jelentették.²² A szerb lakosság várta, sőt

¹¹ Juhász, Koloman, 1960. 61-69.

¹² Szarka Károly, 1947. 106.

¹³ Fraknoi Vilmos, 1868-1872. II. 41. - Ipolyi Arnold, 1875. 15. - A legújabb kutatás ezt az egyértelmű megállapítást árnyaltabban vizsgálja. Megállapítható, hogy időnként és helyenként a török a katolikusok oldalára állt.

¹⁴ Itt nincs terünk arra, hogy a Bácska XVII. századában főszerepet játszó ferencesek tevékenységét részletesen tárgyaljuk. A kérdés iránt érdeklődőknek a következő könyveket és tanulmányokat ajánljuk: Nagy Béni, 1913. - Karácsonyi János, 1922-1924. - Balanyi György, 1927. - Unyi Bernardin, 1943. - Unyi Bernardin, 1947. - Vanyó Tihamér, 1971. - Adriányi, Gabriel, 1975. - Köhegyi Mihály, 1993.

¹⁵ Szimonovics, Radivoj, 1929. - Gyetvai Péter, 1987. 104.

¹⁶ Csevapovich, Gregorius, 1830. - Fermedžin, Eusebius, 1892. - Katona, Stephanus, 1800. - Antunovich, Ivan, 1882. - Božitkovics, Juraj, 1935. - Cvekan, Paškal, 1977.

¹⁷ Fricsy Ádám, 1981. - Balázs Mihály-Fricsy Ádám-Lukács László, Monok István, 1990. I. 147., 159., 161., 164. - Fricsy Ádám, 1993. 95.

¹⁸ Reizner János, 1899-1900. I. 204.

¹⁹ Dudás Gyula, 1904. 115-116.

²⁰ Iványi István, 1886. I. 87-91.

²¹ Bodor Antal, 1914. 7. - Uroševics Daniló, 1969. 18. - Mándics Mihály, 1989. 18.

²² Groschmid Gábor, 1850. 27.

küldöttségekkel sürgette felszabadítását.²³ A tömeges menekülés magát a nagyvezírt is megdöbbenetette, mert útja során naphosszat nem talált élő embert Belgrád körül.²⁴ Mindenképpen nagyobb délszláv bevándorlással kell tehát számolnunk és ezek egy része vidékünkre került.

A szerbek és bunyevácok magyarországi tartózkodásukat hosszú ideig csak amolyan átmeneti, ideiglenes állapotnak tekintették, de miután az osztrák seregek nem tudták bevenni a Balkánt, reményüket veszítették a visszavándorlásra, bár erről Lipót császár biztosította őket.²⁵ Lassan azután letelepedtek, egy részük pedig a császári seregben szolgált a Délvidéken.²⁶ A bunyevácok jó része azonban a békésebb életet választotta.²⁷

Csávolyról tudjuk, hogy a török uralom vége felé lakott volt. 1676 szeptemberében a csávolyi rác jobbágyok levelet írtak Koháry Istvánnak, melyben elpanaszolják, hogy a parancsnoksága alá tartozó füleki katonák sarcolják és zsarolják őket, annak ellenére, hogy nemcsak török, hanem magyar részre is adóznak.²⁸ A Jankóról (Jánoshalmáról) keltezett levél aláírói „szegény Rác jobbágyi, Csávolj szegénysége”. A török utáni időben lassan kiépülő közigazgatás 1699-ben összeíratta a megye lakóit. Ebben sem Katymár, sem Csávolj nem szerepel.²⁹ Úgy tűnik, a török alóli felszabadító harcok során a két falu lakói elpusztultak vagy elmenekültek. A kamara által igazgatott területet 1727-ben Czobor Márk kapta meg a birodalom iránti hűségéért. A bajai uradalomhoz – ez képezte lényegében az adományozás tárgyát – számos lakott pusztá tartozott: Bikity, Gara, Mátéháza, Borota, Szentiván, Vaskút, Szurdok. Lakók nélküliek is tartoztak hozzá: Tataháza, Almás, Csávolj, ahol a bajaiak nagyobb részt szállásaikat tartották és marháikat legeltették.³⁰ Czobor Márk gróf 1728 telén Pesten meghalt, fia és utóda, a könnyelmű és léha Czobor József kezén a birtok hamarosan tönkrement, illetve más kézre jutott. A gróf 1729 szeptemberében Radics Jánosnak, Bács vármegye első alispánjának engedi át a birtokot, melyet hatalmas hitelek terheltek.³¹ Egy fennmaradt kimutatás szerint a bajai uradalom 1732 decemberében még Czobor birtok, de tulajdonképpen haszonélvezője Leéb József özvegye volt. Férje folyósította a hiteleket néhány évvel ezelőtt. Az uradalomhoz akkor a következő falvak tartoznak: Báthmonostor, Gara, Szentiván, Bikics és Mélykút, továbbá az utóbbi puszták: Vaskút, Vranjos, Mátéháza, Tataháza, Rém, Borotha, Csávolj és Szurdok. A fentiek teljes egészükben a bajai uradalomhoz tartoznak, az Istvánmegye nevű pusztá fele azonban a

²³ Horváth Jenő 1941. 66-67.

²⁴ Röder Philip, 1839-1842. II. 120.

²⁵ Picot, Émile, 1873. 73-74. - Szakály Ferenc, 1991. 26. - Kőhegyi Mihály 1991. 70. - A hitlevél (diploma) későbbi értelmezésére (lényegében megszorítására) lásd Gyetvai Péter 1992. I. 209.

²⁶ Baróti Lajos, 1911. 3.

²⁷ Szabadkáról és Zomborról tudjuk, hogy bunyevácok is voltak a határőrök között. Gyetvai Péter. 1992. I. 149: 13. jegyzet.

²⁸ Hegedűs Antal, 1981. 159-160.

²⁹ Iványi István, 1885.

³⁰ Rapcsányi Jakab, 1934. 46.

³¹ A bajai uradalom sorsáról jó összefoglaló Kiss Z. Géza, 1989. 216-218.

kalocsai érseké.³² A birtok 1733-ban végrehajtás alá kerül.³³ Bérlóje az a Radics János volt, akiről tudjuk, hogy Csávolyra több bajai bunyevác családot telepített.³⁴ 1730-ban a kalocsai érsek szerezte vissza Csávolyt, mely régebben is az ő birtoka volt.³⁵ 1734-ben 26 adófizető gazda lakott a faluban, akik azonban nem tudtak megélni, s ezért 1746-ban 33 rác (értsd bunyevác) Szabadkára költözött, ahol máig is őrzi letelepedési helyüket egy határnév. 1750-ben a bajai uradalmat Grassalkovich Antal kapta meg, de Csávolynélkül, mely ettől kezdve háborítatlanul az érsekség tulajdona volt.³⁶

Az alapnépességet a XVIII. század derekán – az ismétlődő ideköltözések és elvándorlások ellenére – a bunyevác lakosság képezte. 1771-ben a helybeli plébános Radics Péter (rokona volt a valamikori bérlónek?) a kalocsai érsekhez írott levelében keservesen panasolja jövedelmének apadását, mert a falu népe túlnyomó többségben Almásra, kisebb részben Katymárra költözött s elvitte ekéit is, hogy ott az őszi szántást és vetést elvégezze. Az érsekség kénytelen volt sürgősen más telepések után nézni. A környékbeli községekből erre több magyar család hajlandóságot mutatott, akik itt gyökeret eresztettek olyannyira, hogy 1776-ban már 50 felnőtt azért folyamodott az érseki szentszékhöz, hogy számukra magyar nyelven tartsák az istentiszteleteket. Az új érsek, báró zajezdai Patachich Ádám teljesítette kérésüket.³⁷ Tudjuk, hogy 1778-ban további bunyevác családok költöztek el, helyükre magyarok jöttek. Egy 1779-es adóösszeírás 75 adózót tüntet fel, köztük 29 a magyar nevű. Első ízben szerepel 7 német család is, akik főleg a környékről jöttek, de feltűnnek a soroksáriak is, akik egyre növekvő számban költöznek ide. Miután 1781-ben Soroksár egy része leégett, 424-en kerekedtek útra, hogy Csávolyra áttelepüljenek. A jobbágytelkek felosztására Balla Antal készített kiváló térképet még ebben az évben. Jobb oldalán feltünteteti a falu valamennyi lakóját.³⁸ Az erősen sérült térképen nehezen olvashatók a betűk, de az anyakönyvekből ismert nevek alapján kibetűzhetők. A 125 család közül 70 bunyevác, 25 magyar és 31 német. Az utóbbiak száma igen gyorsan növekszik, hiszen az 1788-ban bevezetett urbáriumban a maguk 95 családjával már túlsúlyra jutnak, amiben az újabban kivándorolt bunyevácoknak is szerepe van. A 193 családból akkor 95 német (49,2%), 60 bunyevác (31,1%) és 37 magyar (19,1%) 1 zsidó (0,6%).³⁹ A németek innentől kezdve mindig többségben

³² OL A 27. 1733. 81.

³³ OL A 39. 1774. 472.

³⁴ Kelemenné Merk Zsuzsa-Kőhegyi Mihály, 1987. 142. - Czobor József "több bajai lakost Csávolyra kiköltözni kényszerített, s ez 1730-ban már lakott pusztá volt." Iványi István, 1906-1907. II. 69.

³⁵ Nincs írásbeli nyoma, hogy Csávolyn az érseké lett volna korábban. Szépen látszik viszont az érsekék törekvése, hogy birtokukat dél felé kiterjesszék. Előbb a Bajával szomszédos Istvánmegye felét szerzik meg, majd a vele határos Csávolyt.

³⁶ Borovszky Samu, 1909. II. 69. - Rapcsányi Jakab, 1934. 494. - Mándics Mihály, 1969. 34. - Mandić, Miso, 1984. 42-43.

³⁷ KÉL Csávolyn község iratai. Az iratok a községek ábécés sorrendjének megfelelően rendezettek. Egy-egy községé együtt van ugyan, de a csomókon belül nincsenek számozva, időrendjük is megbomlott.

³⁸ Balla Antal: Mappa geometrica subdivisionem terreni possessionis Csávolyn. KÉL Térképtár 74.

³⁹ A névsort közölte Ginder, Paul -Pfeil, Jakab-Rukatukl, August, 1980. 41-46.

voltak a faluban.⁴⁰

Említettük, hogy a megye török utáni első összeírásában (1699) Katymár neve nem szerepel.⁴¹ Föltételezhető lenne ugyan, hogy a munkát végzők tévedésből kihagyták, ám az egy évvel későbbi Olber-féle összeírásban pusztá faluként említik.⁴² Annyit jelent ez, hogy Buda visszafoglalásától (1686) a zentai csatáig (1697) terjedő időben, a vidékünket is érintő hadjáratok tíz-tizenöt esztendejében, a falut elhagyták lakói és csak a Rákóczi szabadságharc elültével telepedtek meg újra. 1714-ben egy bírót és 17 szerb gazdát jegyeztek fel.⁴³

Az első hivatalos összeírás (1715) az egész ország területét érintette, és név szerint tüntette fel a gazdákat, tehát témánk szempontjából elsőrendűen fontos lenne. A megye helytörténészei a múlt században még látták ezt a forrást.⁴⁴ Vélhetően a Sremski Karlovcén (Karlóca) őrzött megyei levéltárban volt (van?) meg a másolat, mert az Országos Levéltárban nem sikerült az eredetinek a nyomára bukkanni. Az iratokat rendező levéltárosok sem találták meg, már harminc évvel ezelőtt, Bodrog megye összeírását.⁴⁵

A bécsi kormánynak azt a reményét, hogy Magyarország lakosságának számáról, gazdasági erejéről pontos adatokkal rendelkezék, az 1715-ös összeírás nem valósította meg, ezért 1720-ban megismételték azt.⁴⁶ Szerencsénkre ennek iratai a birtokunkban vannak. A különös csak az, hogy az összeírók „Possessio Kacsmár in Borsód”, azaz „Borsódon lévő Katymár” néven tüntették fel a falut, tehát a katymári gazdák Borsódon laktak. Bizonyára ide menekültek valami veszedelem elől.⁴⁷ Az újvidéki Vajdasági Levéltárban őriznek egy 1725/26-ból származó összeírást, melyben 14 bunyevác gazda szerepel.⁴⁸ Ennek a két névsornak az összevetése számos tanulsággal szolgál.

Előjáróban azonban nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a vezetéknevekből levont népességtörténeti következtetésekkel nagyon óvatosan kell bánni. A számos – itt nem részletezhető – buktató mellett nehezíti az összevetést az ingadozó ortográfia is. Miután azonban más korabeli forrással nem rendelkezünk,

⁴⁰ Köhegyi Mihály, 1988. 77.

⁴¹ Iványi István, 1885. A Csávolgyhoz közeli községek szerepelnek: Bátmonostor, Baracska, Csátalja, Hercegszántó, Regőce, Bácsborsód. - Az 1699-es országos összeírásról Bakács István, 1957. 76-79.

⁴² Iványi István, 1889-1907. III. 62. Négy évtizedes kutatómunkám során nem sikerült az Olber-féle összeírás nyomára bukkannom.

⁴³ Iványi István 1889-1907. III. 62. - Borovszky Samu, 1909. I. 93. már csak annyit közöl: "1714-ben ismét falu volt a bajai járásban." A monográfiának ezt a fejezetét Iványi István írta. Úgy látszik időközben neki is kétségei támadtak az adat megbízhatóságát illetően. Nekünk az 1714-es összeírást sem sikerült megtalálnunk az Országos Levéltárban.

⁴⁴ Iványi István, 1889-1907. III. 62. A szerző hivatkozik az 1715-ös összeírásra és közli, hogy Katymáron ekkor 14 gazda volt. - Az OL Regnicolaris levéltár Lad. CC. nr. 2 frusta 2. 51. oldalán 1 bírót és 14 gazdát írtak össze 1715-ben, de Legyenben, tehát nem Katymáron. Legyen ma Katymár határához tartozik. Ezt minden kétely nélkül azonosították volna Katymárral? Én nem mertem megtenni, mert Legyen a korábbi okmányokban többször is felbukkan, de mindig önálló községként.

⁴⁵ Bottló Béla-Veres Miklós, 1968. 297.

⁴⁶ Dávid Zoltán, 1957. 151.

⁴⁷ OL Regnicolaris levéltár, Lad. EE. nr. 2. frusta 6.

⁴⁸ Secánsky, Živan, 1952. 275.

meg kell kísérelni az összeírások elemzését.⁴⁹

A két összeírásban 21 családfő szerepel. 1720-ban hét, 1726-ban 14 személyt írtak össze. Közülük négyen (Grekity=Krékity Marian, Ispánovics=Ispanjev Czvejo, Szélics=Szelity Peter, Szvélics=Zelity Czvejo) mindkét listán szerepelnek. Ez az 1720-as lakosság 57 %-a. A vezetéknev és a keresztnév azonossága miatt szinte biztosan ugyanazokról a személyekről van szó. A Vujkovics és Vukovics minden bizonnyal ugyancsak azonos családnevet takar. Ezzel már 71 %-ra nőtt azoknak a száma, akik 1720-ban és 1726-ban is a faluban laktak.

A vezetéknevekből, valamint a keresztnvevekből annyi bizvást megállapítható, hogy Katymár lakói 1720-ban bunyevácok voltak. Ezt megerősíti az 1725/26-os összeírás is. Mindez annyit jelent, hogy az eredetileg a török felszabadító harcok során Baja, Szabadka és Szeged palánkjaiba telepített bunyevácok a Rákóczi szabadságharc után benépesítették Katymárt, s a ma is bunyevácok lakta szomszédos községeket. A Bajáról való kiköltözés tényét jól bizonyítják az összeírások: 1699-ben 535 gazda,⁵⁰ 1715-ben már csak 237 jobbágy volt a városban.⁵¹ Az apadás 298 családfő, azaz 56 %. A város lakóinak 91,1 %-a délszláv, 2,1 %-a német és 6,8 %-a magyar. Öt évvel később (1720) pedig csak 190 családfőt írnak össze.⁵² A veszteség 47 fő, ami megközelítőleg 20 %. Nemzetiségi összetételük: délszláv 84,7 %, német 11,1 %, magyar 4,2 %. Baja lakosságának fogyása tehát az 1690-es és az 1720-as évek között folyamatos, a falvak létszáma ugyanakkor állandó emelkedést mutat. Az összefüggés kézenfekvő. A széttrajzás nyomon követése adhat feleletet arra – amit még most csak sejtünk –, hogy a Baja környéki falvak bunyevácjai miért tudtak annyira könnyedén párt választani maguknak a szomszédos községekből. Tulajdonképpen a szétszakadt családok, jó ismerősök kerültek ily módon ismét rokoni kapcsolatba egymással.

Katymár népessége 1720 után is gyarapodott. Ez a folyamat – források hiányában – rejtve marad előttünk. Van azonban egy biztos kiindulópontunk 1748 után. Ekkor kezdődik ugyanis az anyakönyvvezetés. Régi tapasztalatunk, hogy ezek közül a legteljesebb a kereszteltek (születettek) anyakönyve. Kigyűjtöttük az 1748-1770 közötti adatokat. A 23 év alatt 1129-en születtek. A születések száma – bár visszaesésekkel tarkítva –, folyamatosan emelkedik. Az 1760-as évek végén mintegy háromszor annyian születtek, mint a kezdeti 1748-as évben.

Az első tíz évet (1748-1757) külön is megvizsgáltuk. Az 57 név terheltségi fokát feltüntetve megnéztük, hogy az egyes családnevek hányszor fordulnak elő. A szóródás igen nagy, a skála 1-40-ig terjed. Leggyakrabban a Zelity (40 eset), a Petresev (35), a Krékity (28), Ispanyevich (20), Patarcsich (18), Poljakovich (18), Blesich (12) és a Matosevich (10) fordul elő. Az egy-két alkalommal előkerülő nevek viselői nem ragadtak meg tartósan Katymáron, hanem továbbköltöztek. Óvatosan kell azonban a következtetéseket levonnunk, hiszen lehetnek a vizsgált

⁴⁹ 49 A bunyevác nevek azonosításánál nagy könnyebbség volt, hogy magam is Katymár szülőtte vagyok. Haszonnal forgattuk Peić, Marko-Bačlija, Grgo, 1994. könyvét.

⁵⁰ Iványi István, 1885. 30.

⁵¹ Rapcsányi Jakab, 1934. 42. - Kiss Z. Géza, 1989. 223.

⁵² Az adatokat az eredeti összeírásból vettük. OL Regnicolaris levéltár, Lad. EE. nr. 2. fr. 6. 35-44.

időszak legelején, de már öreg korban, s a legvégén betelepültek is. Ennek eldöntését a teljes feldolgozásra kell hagynunk.⁵³

Különösen az érdekelt bennünket, hogy az első két összeírás nevei felbukkanak-e később, azaz van-e folytonosság. Megállapítható, hogy igen. Az Allaga, Ispanyevich, Krekich, Mamuzich, Pessir, Palijakovich, Vuikovich és Zelity, az anyakönyvekben is előforduló nevek. Ezek a falut megülő első családok. Utódaik ma is megtalálhatók Katymáron.

Vizsgálódásunk szempontjából elsőrendűen fontos lenne tudnunk, honnan és mikor kerültek a svábok Katymárra? Az anyakönyvek átnézése során kitűnt, hogy nem szervezett telepítésről van szó. Igaz ugyan, hogy a bácsi kamara terve szerint a szántovai kerületbe tartozó Katymárra az 1785/86-os katonai évben 10 jobbágytelekre kellett volna külföldről katolikus svábokat telepíteni.⁵⁴ Még ebben az évben 31 ház fel is épült, de ezeket végül belföldi telepesek kapták meg.⁵⁵ 1786 tavaszán Ürményi Mihály megvizsgálta azokat a falvakat, ahová a kamara telepíteni kívánt. Katymáron április 24-én járt. Terjedelmes jelentésében a határt nagyon dombosnak találta, melyet mindenképpen planírozni kellene. Ez tetemes többletköltséget jelentene. A falu házai szétszórtan állanak. Végso következtetése: ide nem kell telepíteni. A 31 ház költségei Almásra csoportosítandók át.⁵⁶ Ezzel a község svábokkal történő szervezett benépesítése lekerült a napirendről.

Vagy tudta ezt, vagy sem a szomszédos Borsód földesura, mindenképpen tény, hogy II. Józsefhez folyamodott Katymár adományozásáért. A császár ezt kegyesen meg is ígérte, ám az ígélet és a megvalósulás között hosszú idő telt el, időközben II. József és II. Lipót is meghalt.⁵⁷ A rendezés II. (I.) Ferencre maradt. Szép summa pénz lefizetése után 1800-ban végül is az övék lett a birtok és a borsódi mellé a katymári előnevet is megkapta a család.⁵⁸ Sajnálatos, hogy az 1895-ben a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott iratanyagból – melyet jelenleg az Országos Levéltárban őriznek – a katymárra vonatkozó akták sorra hiányzanak.⁵⁹ Ezért csak annyi bizonyos, hogy a XVIII-XIX. század fordulója körül szívárognak be a svábok a környező községekből. Tanulmányunk szempontjából ez azért fontos, mert hiába vannak Csávolyon 1779-től svábok, azok csak egy nemzedékkel később tudtak összeházassodni a katymáriakkal.

Lépjünk közelebb kitérőzt célunkhoz. Előljáróban el kell mondanunk, hogy minden adatot a csávolyi Ortssippenbuchból vettünk, mely 1991-ben jelent meg

⁵³ Köhegyi Mihály, 1997/a.

⁵⁴ Feldtänzer, Oskar, 1990. 95.

⁵⁵ Uo. 100-101. A község határának, felvevőképességének, házainak bő leírása Feldtänzer, Oskar, 1990. 347. További Katymárra vonatkozó adatok: 95., 100-101., 195., 347., 351., 358., 409., 411., 414., 481.

⁵⁶ Ürményi Mihály jelentését közli Köhegyi Mihály, 1997/b, 14-15.

⁵⁷ A birtokszerzés aktáit közölte Köhegyi Mihály, 1990.

⁵⁸ A család történetét Dudás Gyula, 1897. - Dudás Gyula, 1899. írta meg.

⁵⁹ Bakács István, 1953. 133. - A szerző levéltári segédletnek szánta összeállítását. Nem állítja, hogy katymári vonakozású akták nincsenek a 9 csomónyi anyagban. Bár az iratokat még nem néztük át teljesen, de eddig nem találtunk Katymárra vonatkozó feljegyzést.

Németországban.⁶⁰ Észak-bácskai viszonylatban úttörő mű volt a maga nemében, talán ezért terhelik súlyos hibák. A rendkívül rövid előszó nem ad eligazítást arra vonatkozólag, hogy mettől-meddig dolgozták fel az anyakönyveket. A kezdetekre könnyű megadni a feleletet: az anyakönyvek kezdésétől, azaz 1748-tól.⁶¹ A meddigre már jóval bonyolultabb a felelet. A könyv mintegy 21.000 személy adatait tartalmazza.⁶² Ezeket egyenként átnézve kiderült, hogy a két utolsó adat 1990. június 1. (4140. szám), illetve 1990. július 22. (2725. szám), ami annyit jelent, hogy a kézirat nyomdába adásáig kerültek bele új adatok. (Az ellenőrizhetőség kedvéért mindig megadjuk zárójelben milyen szám alatt szerepel a családfő). Szépen látszik azonban, hogy ezek beküldött szórványadatok, s nem az anyakönyv feldolgozásából származnak. Van köztük még Csávolyon született fiú és lány, akiket gyermekkorukban kitelepítettek vagy ott is születtek, kinn találtak házastársat, de nosztalgiaiból, vagy anyagi okból (Magyarországon jóval olcsóbb a lakodalom) hazajöttek esküdni.⁶³ Több ilyen is akad, akit a családfő neve alatt tartanak számon, de már külföldön született, tehát neve nem szerepelhet a csávolyi anyakönyvben.⁶⁴ Ez további bizonyítéka annak, hogy beküldött adatok kerültek a falu névtárába. Hosszú töprengés után úgy döntöttünk, hogy 1947. december 31-én zárjuk az adatsort, mert ennek az évnek a közepén telepítették ki a svábokat, tehát addig egységes tömbjük örökre szétbomlott.⁶⁵

⁶⁰ Bayer, Jakob-Bohner, Josef-Scheibl, Johan, 1991.

⁶¹ Schematismus, 1942. 94.

⁶² Pontos adatot nem tudunk adni, mert az Ortssippenbuchban csak a családok megházasodott férfi tagjainak adnak sorszámot. A magunk adatát úgy hoztuk ki, hogy találmra megszámloltuk a 13., 113., 213., 313., 413., 513., 613. oldalakon található személyeket (227), ezt elosztottuk 7-tel, amikor is kiderült, hogy hozzávetőlegesen 33 személy szerepel 1 oldalon. Most már csak a könyv oldalainak számával (622) kellett beszoroznunk az adatot: 20 526 személy szerepel a könyvben.

⁶³ Ezek a következők: 24, 38, 81, 88, 111, 146, 161, 179, 221, 251, 252, 253, 254, 255, 267, 302, 324, 351, 395, 432, 438, 518, 519, 520, 593, 594, 677, 741, 742, 743, 766, 774, 907, 954, 1037, 1081, 1148, 1162, 1176, 1182, 1201, 1206, 1255, 1274, 1296, 1319, 1383, 1400, 1417, 1418, 1419, 1420, 1510, 1517, 1538, 1579, 1681, 1682, 1683, 1685, 1692, 1703, 1716, 1717, 1720, 1725, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1885, 1886, 1896, 1907, 1936, 2103, 2128, 2129, 2163, 2171, 2172, 2204, 2221, 2225, 2308, 2309, 2310, 2319, 2320, 2480, 2481, 2575, 2597, 2703, 2713, 2723, 2724, 2725, 2738, 2782, 2798, 2888, 2968, 2973, 2979, 3031, 3032, 3033, 3055, 3125, 3156, 3162, 3163, 3179, 3181, 3204, 3212, 3245, 3280, 3320, 3321, 3327, 3333, 3339, 3369, 3430, 3486, 3515, 3530, 3612, 3613, 3644, 3645, 3646, 3651, 3672, 3716, 3717, 3729, 3757, 3758, 3920, 3921, 3922, 3937, 3985, 3986, 4110, 4111, 4139, 4140, 4146, 4180, 4329, 4330, 4331, 4332, 4333, 4334, 4335, 4401. szám. Összesen 167 házasság.

⁶⁴ A következő csávolyi családoknál fordul elő más településen született gyermek adata: 24, 83, 146, 179, 200, 251, 253, 255, 267, 281, 351, 432, 438, 677, 741, 742, 766, 774, 892, 907, 954, 1148, 1162, 1176, 1182, 1206, 1274, 1311, 1319, 1400, 1417, 1420, 1448, 1538, 1578, 1682, 1685, 1692, 1720, 1725, 1827, 1828, 1830, 1886, 1907, 1936, 2163, 2171, 2172, 2225, 2304, 2308, 2310, 2319, 2320, 2481, 2597, 2723, 2724, 2725, 2888, 2968, 2973, 2979, 3030, 3032, 3033, 3125, 3155, 3162, 3163, 3179, 3204, 3245, 3327, 3514, 3613, 3644, 3645, 3651, 3717, 3920, 3937, 3982, 3985, 3986, 4087, 4110, 4111, 4138, 4139, 4146, 4180, 4330, 4333, 4334, 4398. szám. Összesen 97 család. Van köztük négy olyan is, akik kitelepítésük előtt esküdtek össze Csávolyon, itt született gyermekeik egy része, de új lakóhelyükön is születtek további gyermekek (1448, 2304, 3030, 3982.). Két olyan házaspár van, akik ugyan Csávolyon esküdtek az 1940-es években, de minden gyerekük a kitelepítés után Németországban született (1311, 4087.).

⁶⁵ A csávolyi németek kitelepítéséről Köhegyi Mihály-Tóth Ágnes, 1987/a, 1987/b, 1988.

Az Ortssippenbuch adatait a fenti elvek szerint előbb meg kellett tisztítanunk, hogy azután a tulajdonképpeni munkának nekiláthassunk.

A legnagyobb gondot az anyag töredékes volta jelentette. Nevezetesen az, hogy csak a csávolyi *németek* anyagát tartalmazza. Természetesen felvették a bünyevácokkal és magyarokkal kötött vegyesházasságokat is.

Az anyakönyvek a svábok esetében 1059 házasságnál jelzik, hogy a férfi, a nő – vagy mind a ketten – más helységről érkezett (I. táblázat+térkép).⁶⁶ A más faluból jött férfiak száma 1947. december 31-ig (716, azaz 67,6 %) jóval meghaladja a nőket (343, azaz 32,3 %) összesen 1059. Az egyházi szabályoknak megfelelően a menyasszony lakhelyén kell a házasságot megkötni (uxorilokális rendszer). Látni való, hogy ezt a szabályt nem alkalmazták mereven. A rendelkezésünkre álló adatokból csak azt tudhatjuk meg, hogy hányan házasodtak Csávolyon, azt azonban már nem, hány csávolyi fiatal (férfi+nő) választott párt másik faluból. Ahhoz ugyanis, hogy pontos képet kapjunk egy község valamennyi párvalasztási kapcsolatáról, meg kellene néznünk azoknak a falvaknak az anyakönyveit is, amelyekkel egyáltalán párkapcsolatok kialakulhattak. Könnyen belátható ennek képtelensége. Meg kell elégedjünk azoknak a fiataloknak vizsgálatával, akikről tudjuk, hogy párt választottak maguknak Csávolyról. Ezeknek a száma is sok, az anyakönyvi adatok pedig több százezret tesznek ki. A rendelkezésünkre álló adatok alapján 85 olyan települést találtunk, ahonnan Csávolyra házasodtak, de ezek száma, illetve határfoka messzemenően nem egyenletes. Az első öt hely közül négy (Felsőszentiván, Katymár, Bácsborsód, Rém) egy húsz kilométeres körön belül van. A távoli Soroksár 4. helyét a legkorábbi beházasodásoknak köszönheti, melyekben a rokoni kapcsolatoknak döntő szerepe volt.

Dolgozatunk címének megfelelően a katymáriak házasságkötését vizsgáltuk Csávolyon. Ilyen kapcsolatok már az 1710-es években létre jöhettek, de ezeket csak az anyakönyvek vezetése után tudjuk nyomon követni. Szerencsés véletlen, hogy mindkét községben egyszerre 1748-ban kezdték vezetni őket.⁶⁷ Kezdetben kizáró-

⁶⁶ Itt is meg kellett tisztítanunk az adatokat. Az 1947. december 31-e után Csávolyon házasodottak közül igen sok a németországi, akik eddig soha elő nem forduló neveket hoztak volna a községbe, ha ténylegesen itt maradtak volna lakni. Ám a legtöbb esetben csak esküdni jöttek ide néhány napra és visszamentek eredeti lakhelyükre. A teljesség kedvéért azonban kigyűjtöttük ezek származási helyét is: Aglasterhaus (1 férfi), Bietigheim (1 férfi, 1 nő), Backnang (1 nő), Bánát (1 férfi), Blattendorf (1 férfi), Boerneke (1 férfi), Bömerwald (1 férfi), Calw (1 nő), Dellmensingen (1 férfi), Drenje (1 férfi), Emsing (1 nő), Fertőszéplak (1 férfi), Gerstetten (1 férfi), Göppingen (1 nő), Gödre (1 férfi), Grunbach (1 férfi), Grünau (1 férfi), Hackenheim (1 férfi), Herlingshard (1 férfi), Hermannstadt (1 férfi), Hörwitzel (1 férfi), Karlsruhe (1 férfi), Kempten (1 férfi), Kirchheim (1 nő), Kiskunmajsa (2 nő), Kroisbach (1 nő), Koeslin (1 nő), Laubheim (1 nő), Moskowitz (1 nő), Mranovak (1 nő), Obrovatz (1 nő), Papelau (1 férfi), Reutlingen (1 nő), Saarbrücken (1 férfi), Schornort (1 férfi, 1 nő), Seitendorf (1 férfi), Sopron (1 férfi), Sudeten (1 nő), Stuttgart (3 nő), Tschimischi (1 nő), Tübingen (1 férfi), Ulm (1 férfi), Uffringen (1 férfi), Újpalánka (1 nő), Urbach (1 férfi), Wunsid (1 férfi), Weiblingen (1 nő), Westerstein (1 nő), Winterbach (1 nő), Wolfseck (1 férfi), Zwickau (1 férfi), Zsámbék (1 férfi). Zömmel tehát férfiak jöttek, akik csávolyi születésű vagy csávolyi szülőktől származó nőket vettek itt el. Legtöbbjük németországi, de akad magyarországi, csehországi, jugoszláviai is köztük.

⁶⁷ Schematismus 1942. 90., 94.

lag bunyevácok laktak a két községben, ezért természetesen az ő összeházasodásuk jelentkezik korábban. A legelső bunyevác-bunyevác házasság 1752-ben történt. Ettől kezdve a XIX. század végéig folyamatosnak mondható.⁶⁸ 1779-től vannak Csávolyon németek, csakhogy Katymárra egy emberöltővel későbbben telepednek be lassan-lassan a szomszédos községekből. Nem meglepő hát, hogy az első összeházasodás a katymáriakkal 1774-ben történik Csávolyon. Mick Tamás egy bizonyos Annát vesz el (2202). A Mick név soha többet nem fordul elő. Miután Anna vezetéknévét nem tüntette fel a pap, nem lehetünk biztosak benne, hogy itt svábokról van szó. Annál is inkább, mert a második 1777-ben kötött házasságnál biztosan magyarok szerepelnek. Takáts Mihály katymári fiatalember veszi el Sági Rozáliát (3678). Az adatnak nem volna helye az Ortssippenbuchban – az elvek fentebb említett tisztázatlansága miatt került bele –, de mi hálásak lehetünk érte, mert egyértelművé teszi, hogy a XVIII. század 70-es éveiben Katymáron is, Csávolyon is éltek magyarok. Az első, valóban sváb összeházasodás 1785-ben történt (2615). Ekkor Penz Ádám veszi el a katymári Suller Magdolnát. Az összeházasodás ettől kezdve folyamatos. Két-három éves kihagyások ugyan vannak, de a folyamatosság szépen látszik (II. táblázat). Nagyobb hézag csak két helyen van: 1789 és 1806, valamint 1839 és 1849 között.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a katymáriakkal kötött házasság hány százalékát képezi az összes csávolyi házasságnak. Az Ortssippenbuchból ezt – és még sok mást – nem lehetett megtudni, ezért az anyakönyvből kigyűjtött adatokat használtuk fel, melyeket néhány évtizede Székely László tisztelendő és buzgó helytörténész bocsátott rendelkezésünkre. A házasulók anyakönyvének I. kötete 1749 szeptember 12-től - 1767 végéig tartalmaz bejegyzéseket, összesen 445-öt. Katymáriak – tudjuk – csak 1774-ből szerepelnek benne, azaz csak 14 év (1774-1787) vethető össze. A csávolyiak és katymáriak aránya 1774-ben 7:1 (12,5%), 1777-ben 43:1 (0,3%), 1785-ben 26:1 (3,7%) és 1787-ben 14:1 (6,6%). A számok ugyan önmagukban igazak, de a valós helyzetet mégis torzítják. Az 1777-es év 43 csávolyi házassága ugyanis kiugróan magas. Okát nem ismerjük. A rendelkezésünkre álló 49 év (1749-1787) átlagát véve alapul 9 házasság esik 1 évre. Csak a párhuzamba állítható éveket (1774-1787) figyelembe véve 206 házasságból 4 kötött katymáriakkal, ami 1,95 %-ot jelent. Kis kerekítéssel tehát azt mondhatjuk, hogy a kezdeti években az összes csávolyi házasságnak 2 %-a történt katymáriakkal.

Megvizsgáltuk, hogy a katymáriakkal kötött házasságok esetében hány éves korukban nősültek meg a férfiak és hány évesen mentek férjhez a leányok. Miután több ízben elmulasztotta a pap felírni, hogy mikor született a házasulók egyike vagy másika, csak 106, illetve 98 esetet tudtunk figyelembe venni. A skála a férfiaknál 17-től 68-ig, nőknél 14-től a 63 éves korig terjed. A fiúk zöme 26 éves korig párt választott magának. Idősebb korukban már nehezebben lehetett rászedni őket. A lányok túlnyomó többségének 20 éves korig kötötték be a fejét. Ötven éven túl rendszerint özvegyember kelt egybe özvegyasszonnyal. Az anyakönyvben a plébános ezt jelezte is, de néhány esetben elhagyta. Ilyenkor is gyanakszunk arra, hogy

⁶⁸ Kelemenné Merk Zsuzsa-Kőhegyi Mihály, 1987. A IV. táblázat a 159. lapon.

özvegyekről van szó, bár ezt igazolni természetesen nem tudjuk. Az egyházi törvénykönyv szerint a férfiak 16, a nők 14 éves koruk előtt nem köthetnek érvényes házasságot.⁶⁹ A plébánosok betartatták híveikkel a 16, illetve 14 évet. Más kérdés azonban, hogy a 16-17 évet alig elérő gyereklányok valóban érettek voltak-e a házassélet viszontagságainak elviselésére. Az anyakönyvek azt bizonyítják, hogy igen, hiszen gyereket vagy gyerekeket szülnek és esküjüknek megfelelően holtomiglan-holtodiglan együtt maradnak.

Nagyjából ennyi az, amit az Ortssippenbuch adataiból ki lehetett hozni. Örök kár - s ez vonatkozik a többire is -, hogy kizárólag a svábok kerültek feldolgozásra, hiszen egy falu népességmozgását csak a teljes adatsor birtokában lehet nyomon követni. Gyakorlatilag ez nem kevesebbet jelent, minthogy kezdhettük a teljes körű anyaggyűjtést előlről.⁷⁰

Más falvakból Csávołyra házasodottak 1848–1947

⁶⁹ Az egyházi törvénykönyv, 1985. Az 1083. kánon 1 §-a mondja ezt ki.

⁷⁰ A statisztikák összeállításában munkatársaim (Arnold Gáborné, Czick Ferencné, Karlovitz Margit, Sultis László, Zöldágy Csilla) voltak segítségemre.

IRODALOM

ACSAÁDY IGNÁC

- 1886 Magyarország Budavár visszafoglalásának korában. Budapest.

ADRIÁNYI, GABRIEL

- 1975 Geschichte und Quellen der ungarischen Kirchengeschichtschreibung. In: Gabriel Adriányi - Josef Gottschalk: Festschrift für Benhard Stasiewski. Köln-Wien, 147-163.

ANTUNOVICH, IVAN

- 1882 Razprava o Podunavskih i Potisanskih Bunjevcih i šokci u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom. U Beču.

BAKÁCS ISTVÁN

- 1953 Családok, testületek és intézmények levéltárai. Budapest.
1957 A dicális összeírások. In Kovacsics József: A történeti statisztika forrásai. Budapest, 51-81.

BALANYI GYÖRGY

- 1927 A magyar ferences provincia kialakulása. Katolikus Szemle, 582-595.

BALÁZS MIHÁLY - FRICSY ÁDÁM - LUKÁCS LÁSZLÓ - MONOK ISTVÁN

- 1990 Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók 1609-1625. I-II. Szeged.

BARÓTI LAJOS

- 1911 Frigyes Ágost szász választó fejedelem. Történelmi és Régészeti Értesítő.

BAYER, JAKOB - BOHNER, JOSEF - SCHEIBL, JOHANN

- 1991 Ortssippenbuch Csávoly. Tschwal in der Batschka. Waiblingen.

BODOR ANTAL

- 1914 A dél-magyarországi telepítések története. Budapest.

BOROVSKY SAMU (szerk).

- 1909 Bács-Bodrog vármegye. I-II. Budapest.

BOTTLÓ BÉLA - VERES MIKLÓS

- 1968 Regnicolaris levéltár. Budapest.

BOŽITKOVICS, JURAJ

- 1935 Kritički ispit popisa bosanski vikara i provincija 1339-1735. Belgrád.

CVEKAN, PAŠKAL

- 1977 Subotički franjevački samostan i crkva. Povijesno kulturni prikaz. Subotica.

CSEVAPOVICH, GREGORIUS

- 1830 Recensio observantis minorum provinciae S. Johann. a Capistrano, per Hung. Austr. Inf. et Slavon. extensae. Budae.

CSOMOR TIBOR

- 1972 Magyarország honismereti bibliográfiája. Budapest.

DÁVID ZOLTÁN

- 1957 Az 1715-20. évi összeírás. In. Kovacsics József szerk.: A történeti statisztika forrásai. Budapest, 145-199.

D[UDÁS] GY[ULA]

- 1897 A Latinovits család régi birtokviszonyai. BTTÉ 172-174.
1899 A borsódi és katymári Latinovits család története. BTTÉ 139-171.
1904 A bunyevácok története. BTTÉ 111-133.

AZ EGYHÁZI TÖRVÉNYKÖNYV

- 1985 Az egyházi törvénykönyv. Budapest.

FELDTÄNZER, OSKAR

- 1990 Joseph II. und die donauschwäbische Ansiedlung. Linz a/Donau.

FERMEDŽIN, EUSEBIUS

- 1892 Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae.

FLACH, PAUL

- 1967 Geschichte von Kunbaja. München.
1985 Waschkut. Beiträge zur geschichte einer überwiegend deutschen Gemeinde in der Batschka/Ungarn. München.

FRAKNÓI VILMOS

- 1868-72 Pázmány Péter és kora. I-II. Budapest.

FRICSY ÁDÁM

- 1981 Levelek a hódoltsági Pécsről 1613-1629. Baranyai Helytörténetírás, 57-105.
1993 Egyházmegyénk a török hódoltság alatt. In Fricsy Ádám szerk.: Egyháztörténeti Tanulmányok I. 75-114.

GINDER, PAUL - PFEIL, JAKOB - RUKATUKL, AUGUST

- 1980 Csavoly. Heimatbuch einer Ungardeutschen Gemeinde aus der Batschka. Weiblingen.

[GROSCHMID GÁBOR]

- 1850 Oesterreich, Ungarn und die Woiwodina. Wien.

GSTALTER, JOSEF - HARTON, PAUL - HIPPICH, ANTON - LODERER, KLAUS

- 1990 Zweites Bácsalmáser (Batschalmascher) Heimatbuch. Backnang.

GYETVAI PÉTER

- 1987 Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén. München.
1992 A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete. I-III. Kalocsa.

HEFNER, JOSEF

- [1995] Ortssippenbuch Tschatali-Csátalja 1737-1946. [Sindelfingen].

HEGEDÚS ANTAL

- 1981 A bácskai jobbágyság a török hódoltság végén (1660-1680). Létünk, 147-169.

HELLENBARTH, MARIA

- 1980 Katymar. Ein ungardeutsches Dorf in der Nord-Bacska. Schwäbisch Gmünd.

HIPPICH, ANTON

- 1996 Ortssippenbuch Batschalmasch I-II. Backnang.

HORVÁTH JENŐ

- 1941 Szavojai Jenő hg. A dunai monarchia kialakulása. Budapest.

HORVÁTH MIHÁLY

- 1871-73 Magyarország történelme I-VIII. Pest.

IVÁNYI ISTVÁN

- 1885 Bács vármegye összeírása 1699. évről. BTTÉ 26-31.
1886 Szabadka szabad királyi város története. I-II. Szabadka.
1889-1907 Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történeti helynévtára. I-V. Szabadka.

JUHÁSZ, KOLOMAN

- 1960 Laien im dinst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Münster in Westfalen.

KARÁCSONYI JÁNOS

- 1922-24 Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Budapest.

KATONA, STEPHANUS

1800 Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae I-II. Calocae.

KEINER, STEFAN

1991 Gara. Beiträge zur geschichte einer überwiegend deutschen Grenzgemeinde in der Nordbatschka/Ungarn. Langenau.

KELEMENNÉ MERK ZSUZSA - KÖHEGYI MIHÁLY

1987 Csávolyi bunyevácok Katymáron kötött házasságai (1747-1895) MKBKM 136-159.

KISS Z. GÉZA

1989 A török alóli felszabadulástól az első világháború végéig. In Köhéggyi Mihály szerk.: Baja története a kezdetektől 1944-ig. Budapest, 200-286.

KÖHEGYI MIHÁLY

1988 Csávoly statisztikai adatai a hivatalos népszámlálás (1870) előtt. MKBKM 73-91.

1990 A Latinovics család kísérlate Katymár megszerzésére. MKBKM 65-75.

1991 A szerbek felköltözésének történeti előzményei. In. Zombori István szerk.: A szerbek Magyarországon. Szeged 65-78.

1993 Adatok Baja XIV-XVII. századi egyháztörténetéhez. In. Békési Imre - Jankovics József szerk.: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I. 159-169.

1997/a Honnan és mikor kerültek a bunyevácok Katymárra? In. Bárh János szerk.: Tükörképek a Dunán. Baja, 137-144.

1997/b Ürményi Mihály szemleútja a bácskai német telepes községekben (1786). In. Juhász Antal szerk.: Migráció és település a Duna-Tisza közén 2. Szeged, 1997. 9-17.

KÖHEGYI MIHÁLY - TÓTH ÁGNES

1987/a A csávolyi németek kitelepítése. Forrás 19. évf. 8. sz. 74-87.

1987/b Adatok a csávolyi németek kitelepítésének történetéhez. MKBKM 116-135.

1988 Die Aussiedlung der Deutschen aus Csávoly (Tschawal) Suevia Pannonica 16. évf. 110-127.

KREUTEL, RICHARD - SPIES, OTTO

1954 Leben Osmans. Bonn.

MÁNDICS MIHÁLY

1969 Fejezetek Csávoly község krónikájából 1944-1964. Csávoly.

1989 A magyarországi bunyevác-horvátok története. - Povijest bunjevačkih hrvata u Mađarskoj. Kecskemét.

MÁNDIC MIŠO

1984 Iz Osamstoljetne kronike Csávolya. Budapest.

MUHI JÁNOS

1944 Zombor története. Zombor.

NAGY BÉNI

1913 A marianus ferencesek a XVI. század első felében. Katolikus Szemle, 369-388.

OTTENTHAL, ADAM

1988 Tschatali-Csátalja. I-II. Erlensee.

PEIĆ, MARKO - BAČLIJA GRGO

1994 Imenoslov Bačkih bunjevaca. Subotica.

PICOT, ÉMILE

1873 Les Serbes de Hongrie. Paris.

RAPCSÁNYI JAKAB

1934 Baja és Bács-Bodrog vármegye községei. Budapest.

REIZNER JÁNOS

1899-1900 Szeged története. I-IV. Szeged.

REPPMANN, ANTON

1971 Vaskut. Geschichte einer deutschen Gemeinde in der Nordbatschka. Freilassing.

RÖDER, PHILIP

1839-42 Des Markgrafen Ludwig Wilhelm v. Baden Feldzüge wider die Türken. I-II. Karlsruhe.

SEČANSKY, ŽIVAN

1952 Popisi stanovništva Bačke tokom osamnaestog veka. Beograd.

SZAKÁLY FERENC

1991 Szerbek Magyarországon - szerbek a magyar történelemben. In Zombori István szerk.: A szerbek Magyarországon. Szeged, 11-50.

SZIMONOVICS, RADIVOJ

1929 O katolicizmu i katolickog crkvi pod Turcima. Glasnik Istoriskog Društva u Novim Sadu. 37-53.

TAFFERNER, ANTON

1965 Bácsalmás (Batschalmasch). Eine deutsche Markgemeinde in Ungarn. München.

1967 Kunbaja. Eine ungardeutsche Grenzgemeinde in der Nordbatschka mit Umgebung (Bácsbokod, Csátalja, Gara und Katymár). München.

UNYI BERNARDIN

1943 A mohácsi ferencesek története. Gyöngyös.

1947 Sokácok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története. Budapest.

UROSEVITY DANILO

1969 A magyarországi délszlávok története. Budapest.

VANYÓ TIHAMÉR

1971 Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649-1673. Levéltári Közlemények, 323-339.

VASS ELŐD

1989 Török megszállás alatt. In. Köhegyi Mihály szerk.: Baja története a kezdetektől 1944-ig. Budapest, 159-199.

Rövidítések

BTTE = Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve

KÉL = Kalocsai Érseki Levéltár

MKBKM = Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében

OL = Országos Levéltár

I. táblázat. Más falvakból Csávo lyra ház aso dottak (1778-1944)

Sorszám	Helység név	Férfi	Nő	Összesen
1	Felsőszentiván	92	43	135
2	Katymár	67	52	119
3	Bácsbokod	80	39	119
4	Soroksár	86	5	91
5	Rém	57	15	72
6	Cászártöltés	32	35	67
7	Bácsalmás	45	18	63
8	Baja	38	18	56
9	Kunbaja	33	17	50
10	Hajós	24	12	36
11	Nemesnádudvar	14	20	34
12	Vaskút	21	10	31
13	Regőce	12	9	21
14-15	Gara	9	6	15
	Mátéháza	11	4	15
16	Józsefháza	10	1	11
17-18	Borota	5	4	9
	Szabadka	6	3	9
19	Bátaszék	4	3	7
20-23	Bajmok	2	2	4
	Bátaszék	2	2	4
	Decs	3	1	4
	Madaras	2	2	4
24-29	Budapest	3		3
	Csátalja	1	2	3
	Dunaföldvár	2	1	3
	Mélykút	2	1	3
	Órszállás	2	1	3
	Vértesszőlős	3		3
30-38	Apatin	1	1	2
	Bácsborsód	2		2
	Bécs	2		2
	Gákova	2		2
	Kerény	1	1	2
	Körtés	2		2
	Palánka	2		2
	Pécsvárad	2		2
	Sükösd	1	1	2
39-85	Ausztria	1		1
	Balassagyarmat	1		1
	Bátya	1		1
	Brestovacz	1		1
	Budakeszi	1		1
	Csantavér		1	1
	Csákkeresztúr		1	1
	Cservenka	1		1
	Czikó		1	1
	Dávod	1		1
	Debrecen		1	1

Dunaharaszti	1		1
Érsekcsanád	1		1
Eszék	1		1
Gerény	1		1
Hódzsák	1		1
Jánoshalma		1	1
Kanada	1		1
Kiskunhalas	1		1
Kistelek		1	1
Mosbach	1		1
Naschiza	1		1
Nyitra	1		1
Óbecse	1		1
Oroszország		1	1
Ószivatz	1		1
Ócsény		1	1
Paks	1		1
Pancsova	1		1
Pataki		1	1
Pétervárad	1		1
Taksony	1		1
Tataháza		1	1
Temesvár		1	1
Tompa	1		1
Turony		1	1
Újfutak	1		1
Újszentiván	1		1
Újberbász	1		1
USA	1		1
Várdomb		1	1
Verbász	1		1
Vértes	1		1
Volmersdorf	1		1
Werne	1		1
Worms	1		1
Zombor		1	1
	716	343	1059

II. táblázat. Katymáriak házassága Csávo lyon (1748-1787)

Év	Összes csávolyi házasságkötés	Katymáriakkal kötött házasság	%
1749	6		
1750	6		
1751	3		
1752	9		
1753	3		
1754	16		
1755	7		
1756	12		
1757	5		
1758	2		
1759	10		
1760	9		
1761	9		
1762	13		
1763	5		
1764	12		
1765	7		
1766	12		
1767	2		
1768	28		
1769	10		
1770	17		
1771	15		
1772	11		
1773	10		
1774	7	1	12,5
1775	10		
1776	10		
1777	43	1	0,3
1778	5		
1779	2		
1780	13		
1781	9		
1782	2		
1783	3		
1784	14		
1785	26	1	3,7
1786	22		
1787	14	1	0,6
Összesen:	445	4	

Eheschliessungen Katymárer „Schwaben“ in Csávolý

MIHÁLY KÖHEGYI

Der Verfasser behandelt die Mischehen zwischen Bunjewazen (eine südslawische Volksgruppe) und „Schwaben“ in zwei Dörfern der Nordbatschka (Csávolý und Katymár). Genauer gesagt geht es im Artike um Männer und Frauen, die in Katymár wohnten, aber in Csávolý heirateten. Als Grundlage der Arbeit dienten die ca. 21000 Belege des in Deutschland erschienenen Ortssippenbuches von Csávolý. In den Matrikeln wird im Fall der Csávolýer Deutschen bei 1059 Eheschliessungen angegeben, dass der Mann bzw. die Frau – oder aber auch beide – aus einer anderen Ortschaft kamen. Aufgrund der zur Verfügung stehenden Belege gibt es 85 Ortschaften, aus denen nach Csávolý geheiratet wurde; die proportionale Verteilung ist jedoch bei weitem nicht gleichmässig. Von den ersten fünf Dörfern liegen vier (Felsőszentiván, Katymár, Bácsborsód, Rém) in einem Umkreis von 20 km um Csávolý; das entfernter liegende Soroksár kann seinen 5. Platz wohl dem Umstand verdanken, dass die ersten deutschen Ansiedler aus Soroksár nach Csávolý gekommen waren, wodurch die Freundschafts- und Verwandtschaftsbeziehungen immer noch ziemlich eng geblieben waren.

Adatok Pálmonostora benépesüléséhez 1867–1886 között

BÁRKÁNYI ILDIKÓ

A ma Pálmonostora néven ismert község Bács-Kiskun megyében, Kiskunfélegyházától délkeletre, kb. 12 kilométer távolságra fekszik. Területének jelentős hányada (az 1900 előtti forrásokban *Pusztá-Péteri*, *Péteri* néven szereplő rész) a középkortól a 19. század végéig földesúri birtok volt, melyet a tulajdonosok (az Orczyak, majd a 19. század közepétől Stametz-Mayer Henrik bécsi bankár és a Mindszent-algyői uradalom) haszonbérlet útján értékesítettek. Az Orczy család haszonbérllői a 19. század első harmadában a kecskeméti gazdák, majd 1830-tól a *Csany* tájékáról érkező, dohánykertész bérllőtársaság, 1842-től mellettük Kiskunfélegyháza városa volt. A dohánykertészekből álló bérllőtársaság 1830-ban telepedett meg itt, s alapította *Péteri* községet, mely 1900-ban kapta a Pálmonostora nevet. A mai település részét képezi a korábban *Alsó-Péteriként* említett terület, ahol a 18. században javarészt 100 holdnál kevesebb földet birtokló kisnemesek laktak. A *Historia Domus* feljegyzése szerint birtokaik idővel „zsellérek kezére jutottak”, majd a terület egy része szintén a Pallavicini-uradalom tulajdonába került. A korábban sem egyházi szolgálattal, sem önálló közigazgatással nem rendelkező határrész 1900-ban alakult kisközséggé, *Pétermonostora* néven, majd 1925-ben egyesült Pálmonostorával.¹

A település nagyobb arányú benépesülése a 19. század első harmadától a korábban két különálló község egyesüléséig, illetve a Pallavicini birtoktest 1934-es felparcellázásáig folyamatos.² Erre utal Galgóczy Károly megállapítása is, mely szerint Pusztá-Péteri „népesülése a vasút megindulása és nagy bérleti majorja után fejtett”.³ A lakosság létszámára vonatkozó adatok 1831-től állnak rendelkezésre. A 19. század közepétől a lélekszám a következőképpen alakult: 1857-ben 1040 fő, 1869-ben 2184 fő, 1880-ban 2099 fő, míg 1890-ben 2154 fő a népesség.⁴ Ezek az adatok *Pusztá-Péteri* lakóinak számát mutatják, *Alsó-Péteri* települési és népességi viszonyaira vonatkozóan ebből az időszakból nincsenek külön feljegyzések. (Feltételezhető, hogy a *péteri* adatok magukban foglalják.) 1864-ből maradt fenn tám-

¹ A község történetére vonatkozóan a *Historia Domus* adatait, Somogyi László volt tanácsi előadó Pálmonostora község története a felszabadulásig c. kéziratát (é.n.), valamint Borovszky Samu szerkesztésében megjelent Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monográfiáját használtam fel. A település 18-19. századi népességi és betelepülési viszonyait a kutatási program keretében ketten is vizsgáltuk: Szűcs Judit, elsősorban családtörténetekre alapozva és Bárkányi Ildikó, levéltári forrásokra és anyakönyvekre támaszkodva.

² Szűcs Judit 1990.

³ Galgóczy Károly 1877. III. kötet 263.

⁴ Galgóczy Károly 1877. II. kötet. 112. és Szűcs Judit 1990.

pontként használható birtokos kimutatás e területről.⁵ Az összeírást a kecskeméti járási főszolgabíró kérésére készítette a *puszta-péteri* előjáróság. A kérés indokaként az szerepelt, hogy a terület birtokosai közül Mayer Henrik, báró Orczy Józsefné örökösei, gróf Pallavicini Alfonz, Csabai Józsefné, Kun Lászlóné örökösei, Szegő Ferenc, Szegő Zsuzsanna és Szűcs Miklós *Alsó-Péteri* külön előjárósággal való felruházásáért folyamodtak. Válaszként két kimutatás született: egyik a „külön válni akaró ugy nevezett Alsó péteri birtokosokról”,

1. Alsó-péteri birtokosok 1864-ben	
A birtokos neve	Lakhelye
Faragó család	Miskolc
Forgó Fekete Nemzetség	<i>Péteri és Csany</i>
Szűcs Bertalan Lajos és Kálmán birtokát megvett több kis birtokosok	<i>Péteri</i>
Lehegői szőlősgazdák	<i>Péteri és Csany</i>
Gádor hegyi szőlősgazdák	uo.
Bika hegyi szőlősgazdák	uo.

másik a Felső-Péteri község területét képező földbirtokokról.

2. Felső-péteri birtokosok 1864-ben	
A birtokos neve	Lakhelye
Mayer Henrik	Bécs
Báró Orczy Józsefné örököse	Pest
Gróf Pallavicini Alfonz	Bécs
Csabai Józsefnő	Miskolc
Kun László örököse	Miskolc
Szegő Ferenc	Miskolc
Szegő Zsuzsanna	Miskolc
Szűcs Miklós	Miskolc

Rendelkezésünkre áll 1868-ból a *puszta-péteri* haszonbérlok névjegyzéke és a fizetendő haszonbér nyilvántartása.⁶ E szerint a községet igazgató bérletársaság (amely 1868-ig, az önálló közigazgatású községgé válásig a település hivatali területét is adta) Mayer Henriknek 12.000 Ft, az Orczy családnak 5.000 Ft haszonbért volt köteles fizetni. A jegyzék 211 gazdálkodó nevét tartalmazza, akik 8 Ft-tól 312 Ft-ig terjedő nagyságú bért fizettek. A föld haszonbér mellett 130 *péteri* lakos

⁵ BKML Kiskunfélegyházi Fiók. V.368. Pálmonostora nagyközség előjáróságának iratai. Puszta-péteri közigazgatási iratok 1864. 6-1765.

⁶ 1868. évi haszonbér. BKML Kiskunfélegyházi Fiók. V.368. Pálmonostora nagyközség előjáróságának iratai. Puszta-Péteri tanácsi iratok.

pusztabért is fizetett, ami az állattartás jelentőségére utal. (A korabeli terméseredményekről készült összeírások is ezt igazolják.) A haszonbérlok nevei a következők: Andrási István, Andrási Józsefné, Andrási Pál, Annus Mihály, Bába József, Baksai Mihály, Bali Jánosnő, Balog Gáspár, Balog János, Barna István, Bartus János, Bartus József, Bellágh Sándor, Berki János, Boldog Ferenc, ifj. Boldog Ferenc, özv. Boldog Ferenc, Boldog József, Bori György, Bori József, ifj. Borka Gáspár, özv. Borka Gáspár, Czinkoczi Péter, Czombos Menyhárt, Cs. Takács József, Csernus Jakabnő, Csernus Mihály, Cseszkó Ferenc, Cseszkó Pál, Csíkos Ferenc, Csúri Ferenc, Csuri Gergely, Csuri István, Csuri József, Dávid István, Dömötör János, Dudás József, Dudás Márton, Dudás Mihály, Fábián János, Fábián József, ifj. Fábián József, Faragó József, Farkas István, Farkas Menyhárt, Fekete Imre, Fekete István, Fekete János, Ferenczi János, Ferenczi Lőrinc, Ferenczi Márton, Ferenczi Mihály, Ferenczi Sándor, Forgó Antal, Forgó György, Gál Balázs, Gál Pál, Gyovai Antal, Gyovai Ferencnő, Gyovai Mihály, Hakker Ignác, Hegedűs János, Hegedűs József, Hetényi István, Huszka Albert, Huszka István, Huszka János, Joo Jánosnő, Jurka Ignác, K. Laczkó Ferenc, Kasza József, Kató József, Kecskeméti Ferenc, Kecskeméti Gábor, Kecskeméti Mihály, Kis János, Kis M. János, Kis Mihály, Kovács Imre, Kovács János, ifj. Kövágó Imre, Kulcsár Antal, Kulcsár Balázs, Kulcsár Sándor, Kurucz János, Külső Csárda (sic!), L. Laczkó János, Laczkó Antal, ifj. Laczkó Ferenc, özv. Laczkó Ferenc, Laczkó Ferencné, Laczkó Imre, Laczkó János, Laczkó Lőrinc (Koncz József), Laczkó Mihály, Lajos Mihály, Lantos Antal, Lantos Ferenc, László Gábor, László György, Magony Ferenc, Magony János, Magony József, Magony László, Magony Lőrinc, Máriás Ferencnő, Megyesi János, Mihály István, Molnár Antal, Molnár János, N. Seres Nándor, Nagy János, Németh István, Novák Gábor, ifj. Novák Gábor, Olajos Mihály, Ökrös Jánosnő, Pap Ignác, Pap Illés, Pap Imre, Pap József, Pap László, ifj. Patai József, Patak János, Pekó János, Pintér János, Pomázi Mihály, Pozsár József, Sági István, Samu Ferencnő, Sándor István, Seres György, Seres Mihály, ifj. Seres Sándor, özv. Seres Sándor, Sinkó István, Sinkovics József, S. Nagy István, özv. Süli Ferenc, Süli István, Süveges Antal (kétszer), Süveges Pál, özv. Szabó István, Szabó József, ifj. Szabó István, özv. Szarvas Ferenc, Szarvas János, Szarvas Mátyás, Szarvas Mihály, ifj. Szarvas Mihály, Szaszko József, Szécsényi Jánosnő, Szemerédi István, Szemerédi János, Szemerédi Károly, Szénási György, Szénási Mihály, Szűcs Ferenc, Takács János, Takács József, Tari Mihály, Tatár Rókus, Tircz Imre, Tóth Gáspár, Tóth János, ifj. Tóth János, Turi István, Turi Kis Imre, Vajda Sándornő, Valkovics (Radics) Antalné, Valkovics András, Valkovics Mihály, Varga József, Varga Péter. Közülük a legtöbb haszonbért Fábián János, Gál Pál, Gyovai Antal, Huszka Albert, Laczkó Imre, Laczkó János, Laczkó József, Novák Gábor, S. Nagy István, Szarvas Mátyás, Szarvas Mihály, Szemerédi János, Szemerédi István és Takács József fizették. (Takács József neve a községalapító dohánykertészek között is szerepel. A haszonbér jegyzéket 28-an hitelesítették, érdekességként említem meg, hogy közülük 11 volt írástudó - így a nagyobb bérlok közé tartozó Fábián János és Gál Pál.)

A község 1880 előtti telekkönyve sajnos töredékesen maradt fenn.⁷ Mégis tanulságos adatait idézni a földterületek nagyságrendi megoszlását illetően.

3. Pusztá-Péteri haszonbérlők jegyzéke		
	A haszonbérő neve	A haszonbéres terület nagysága (hold)
33.	Andrási István	20
34.	Bujáki János	8
35.	Magony József	5
36.	Magony István	7 3/4
37.	Novák Gábor	44 1/4
38.	Magony Lőrinc	9
39.	Balog Gáspár	11 1/4
40.	Patak János	24 1/4
41.	Csernus Mihály	12 3/4
42.	Cseszkó Pál	6 1/2
43.	Laczkó István	23 1/2
44.	Csúri Ferenc	2 1/2
45.	Borda István	21 1/4
46.	N. Seres Sándor	11 1/4
47.	Sándor István	3 3/4
48.	J. Kiss János	41 1/2
49.	Csúri Gergely	10 3/4
50.	Máriás Ferenc	5
51.	Pándi József	17 1/2
52.	Seres János	18 1/2
53.	Hegedüs András	14 1/2
54.	Boldog József	49 1/4
55.	László Gábor	2 1/2
56.	Tóth János	34 1/2
57.	Baksai Mihály	7
58.	Szécsényi István	5 3/4
59.	Berki János (majd Magony László)	6 1/4
60.	Novák Pál (majd Dombi János)	25 1/2
61.	Fábián János (majd Szarvas János)	21
62.	Koncz János (majd Pomázi Mihály)	16 1/4

⁷ BKML Kiskunfélegyházi Fiók. V.368. Pálmonostora nagyközség adóügyi jegyző iratai. Pusztá-Péteri telekkönyv. Az Orczy-féle péteri pusztarésznek haszonbérbe lett felosztásáról.

63.	Tari Mihályné (majd Hegedűs András)	13 1/2
64.	Gál Pál (majd Takács János)	10 3/4
65.	Kecskeméti László	6 1/2
66.	Tóth István	4
67.	Czombos Farkas	12 3/4
68.	Hakker Ignác	63
69.	Szél János	9 1/4
70.	Farkas Menyhárt	5
71.	Seres Sándor	10 1/2
72.	Gyovai Ferenc	20
73.	Turi István	6 1/2
74.	ifj. Boldog József	12
75.	Kecskeméti Gábor	13 1/2
76.	Szarvas János (majd Lantos János)	15 1/4
77.	Joó Jánosné (majd Kovács Mihály)	5 1/2
78.	Kovács János (majd Laczkó János, majd Buda Flóri)	3 3/4
79.	Lajos Antal (majd ifj. Mihály István)	14 1/2
80.	Tatár Rókus (majd ifj. Magony János)	15
81.	Kovács Imre (majd Laczkó István)	9 1/4
82.	Szarvas Ferenc (majd Laczkó István)	30 1/2
83.	Szemerédi Károly	8 1/4
84.	Ökrös Jánosné (majd Forgó Illésné)	25
85.	Ferenczi Jánosné	32 3/4
86.	Czombos Péter (előtte Sinkovics József)	14 3/4
87.	Balog János	4 1/2
88.	Balog István (majd Pap Ferenc)	23
89.	Szemerédi László (majd Boldog János)	7 1/2
90.	Boldog János	27 1/2

91.	Kis István	8 1/2
92.	Nagy István	29 1/2
93.	Gurbó Sándor	9
94.	Nagy Pál (majd Almási Imre)	14 1/2
95.	Huszka Ferenc	18 1/2
96.	Huszka József	11 3/4
97.	Kasza Károly	8 3/4
98.	Bába Józsefné	2 1/2
99.	Szarvas János (majd Szarvas Ferenc, majd Ferenczi Sándor)	19 1/2
100.	Csíkos Ferenc (majd Pap Ignác, majd ifj. Laczkó János)	29 1/2
101.	Kasza József	11
102.	Barna Ábel	14
103.	ifj. Szarvas Mihály	22 1/4
104.	Faragó Gáspár	11 1/2
105.	Pozsár József	47 1/2
106.	Mihály Pál	9 3/4
107.	Samu Ferencné	7 1/2
108.	Valkovics András	19 1/2
109.	Pomázi Flórián	7
110.	ifj. Mihály István (majd Kovács Mihály, majd ifj. Mihály István)	8 1/2
111.	Pap Mihály	11 1/4
112.	Kis János	12
113.	Ferenczi Sándor	20 1/2
114.	Nagy Ferenc	7 1/4
115.	Pap Ferenc (majd Fábián József)	14 1/4
116.	Almási István	23 1/4
117.	Gyovai Tamás	10
118.	ifj. Almási István	31 3/4
119.	Tóth Ferenc	13 1/4
120.	Lantos Antal	21 1/2

A két névsor részben megegyezik azzal az 1869-ben keltezett összeírással, amelyben az előfogat szolgálatra és községi gyalogmunkára köteles *péteri* lakosok - szám szerint 154-en - szerepelnek. Az összeírás alapján a község ekkor a következő

négy utcából állt: Felső utca, „2ik” utca, Templom utca és Alsó utca.⁸ A település fejlődésének bizonyítéka, hogy 1880-ban vályogfalú templomot emeltek, melyet ugyan állapota miatt 17 év múlva le kellett bontani, s téglából újjáépíteni.⁹ A Pallavicini család hitbizományi főkönyvének 1868-ból származó leltára szerint az 1850-es évek elején „több egyénektől” vásárolt, s a Mindszenti gazdasági kerülethez csatolt *puszta-péteri* birtoktest épületei között szárazmalom is volt, molnárházzal, valamint nádfedeles, három helyiségből és istállóból álló kocsmá. 1867-ben és 1868-ban az örgróf új épületeket is emeltetett: így 4 ajtós, téglafalú ököristállót és szintén téglafalú, cseréptetős juhakolt, melynek 20 üvegezett ablaka volt.¹⁰ Major-sági épületekről nem szerepel feljegyzés a főkönyvben, mégis egyrészt az állatállomány gondozása, másrészt a szántó művelése, melynek nagyságát 2374 holdban (1200 n.öllel számolva) jelöli meg a forrás, bizonyos számú cselédséget feltételez.

A községben élő haszonbérlok gazdálkodásának szerkezetét mutatja az 1863-ban készült terményösszeírás.¹¹ Az adatlap kitöltője a lakosok számát 2300 főben állapította meg, akik közül 2289 római katolikus, 3 evangélikus, 8 pedig izraelita vallású. Az 1862. évről a készleteket, illetve 1863. évre a várható termésmennyiségeket a következőkben részletezte:

4. Terméseredmények Puszta-Péteriben		
	1862. évi készlet (bécsi.mérő = 61.49 l)	1863. évi reménybeli mennyiség (bécsi mérő)
tiszta búza	200	1600
rozs	500	4000
árpa	20	100
zab	100	100
kukorica	20	5000
burgonya	semmi	300
széna	semmi	semmi
szalma	50 öl	200 öl

Az összeírás szerint az állatállományhoz 550 ló, 1200 szarvasmarha és 3000 birka tartozott. A községben 420 „tökéletesen vagyontalan lélek” élt, akik közül 180 fő férfi és 240 nő volt.

Az 1867. évi kimutatás adatai eltérnek a korábbiétól. E szerint az állatállomány jelentősen növekedett: 550 lóról, 2000 szarvasmarháról és 5000 juhról adtak számot. A terméseredmények pedig így alakultak:

⁸ BKML Kiskunfélegyházi Fiók. V.368. Pálmonostora nagyközség előljáróságának iratai. Puszta-Péteri iratok. Előfogat összeírás 1869.

⁹ Historia Domus, Pálmonostora, Plébánia Hivatal.

¹⁰ Szegedi Levéltár. A Pallaviciniek Mindszent-Algyői Uradalmának iratai. A Pallavicini család hitbizományi főkönyve 1835-1929. XI.609.14.

¹¹ BKML Kiskunfélegyházi Fiók. V.368. Pálmonostora nagyközség előljáróságának iratai. Puszta-Péteri tanácsi iratok. Körlevelek 1863-1871.

5. Terméseredmények 1867-ből				
	A termés mennyisége (bécsi mérő)	A valódi szükséglet (bécsi mérő)	Felesleg (bécsi mérő)	Hiány (bécsi mérő)
búza	12000	5000	7000	
rozs	8000	4000	4000	
kétszeres	500	500		
zab	2000	2000		
tengeri	15000	10000	5000	
árpa	2000	2000		
köles	100	400		300
burgonya	1000	2500		1500
répa	1500	1500		

A kimutatás a szőlő- és gyümölcstermés adatait is tartalmazza. Az utóbbiak közül csak az alma szerepel, ebből 600 mérő termett, amelyből 200 mérő a felesleg. 1200 akó (valószínűleg bécsi akó = 56.59 l) bort írtak össze, a bevallás szerint a valódi szükséglet 800 akó volt. (1864-ben az évi középtermést 1260 ausztriai akóban állapították meg, melyből 660 akó került kereskedelmi forgalomba, minőségét tekintve „kerti, fehér” borként.)

1867 őszén, illetve 1868 tavaszán búzával 2500 hold, rozssal 3000 hold, kétszeressel 400 hold szántót vetett be a község. A péteri határ művelési ágak szerinti felosztása a következő volt: szántó 7967 hold, kaszáló 781 hold, szőlő 440 hold, legelő 2262 hold, terméketlen 1070 hold (1600 n.öllel számolva).¹²

Bár *Pusztá-Péteri* dohánykertészek által alapított település, e növény termesztéséről csak elszórt adatokat találunk a korabeli forrásokban. Galgóczy Károly így ír: „A dohánytermesztés mindössze mintegy 4500 holdon 44000 mázsára tehető. ... főtermelő vidék a kecskeméti alsó és közép járás, a hol mindenikben a beültetett tér 1500-1800 hold körül szokott foglalni, s így az egész megyei termelés két harmadát teszi. ... A Kiskun járásnak van még 500-600 hold dohány termelése.”¹³ Ugyancsak e kötetben olvashatjuk, hogy Félégyházán 1876-ban dohánybevéltő hivatalt állítottak fel.¹⁴ (Korábban ez a hivatal Szegeden működött.) Valamivel beszédesebbek a bérlőtársaság bevételeiről és kiadásairól vezetett számadási naplók, az 1855/56., 1856/57., 1859/60. évből.¹⁵ A kiadások között rendszeresen szerepelnek márciusban a „dohány mázsálási költségek”, valamint a dohánytermesztéssel kapcsolatos más kiadások, mint: „Dohány előlegezési pénzért Szegedre vasúton oda és vissza két előljáró költsége”, „Dohány pénz osztás és haszonbér szedés al-

¹² Ugyanott.

¹³ Galgóczy Károly 1877. II. kötet 137.

¹⁴ Galgóczy Károly 1877. II. kötet 193.

¹⁵ BKML Kiskunfélegyházi Fiók. V.368. Pálmonostora nagyközség előljáróságának iratai. Pusztá-péteri számadási iratok.

kalmával az esküdtek ellátási költsége”, „Dohány beszállításnál Szarvas Mihálynak, Gyovai Ferencnek, Novák Gábornak, Takács Józsefnek két napi költsége”, valamint a Magyar Kertészeti Társulatnak fizetett éves tagsági díj, s a Kerti Gazdaság című folyóirat előfizetése. A községi jegyzőkönyv több bejegyzése is árulkodik dohánycsempészetért kiszabott büntetésről, illetve szabályellenes dohánykezelés miatti eljárásról, ami a bérlőtársaság szervezettségéről és egyúttal a dohánytermesztés jelentőségéről árulkodik.¹⁶ A csanyi kertészekkel fenntartott kapcsolatra utal az e forrásban említett „adóhátralék kimutatás a Csanyon mázsáló péteri lakosok és csanyi lakosokat illetőleg”. Gyakoriak a dohánylopásra vonatkozó panaszjegyzőkönyvi feljegyzések is: „1865 év Nov 13-án öv Seres Sándor péteri lakos bevalja, miszerént: mai nap viradora a pajtájának a vége kibontatván 32 kötél dohánya ellopott...”; „1865 év dec 20-án Lantos István bejelenti, miszerént f. hó 17-re viradora a dohány pajtája feltöretvén onnan ösmeretlen tettesek által 8 kötél dohánya, és már felcsomozott 12 kötél dohánya ellopott...”; „1866 dec. 7-n Kulcsár Antal bevalja miszerént: 10 kötél dohánya a pajtájából ösmeretlen tettesek által eltolvajoltatott...”. A panaszjegyzőkönyv más adalékokkal is szolgál a dohánytermesztők mindennapjairól. 1867 decemberében „Patak János bepanaszolja, miszerént: a dohány koróját, melyet 8 ftért eladott más embernek, Boldog Ferencz juhásza Vágo Ferencz megötötte a birkáival, kéri ezen kárját - vagy is 8 ftot a kártevő juhász által megfizettetni”; 1867 decemberében „Ökrös Vera és László Ádámnő panaszképen előadja, miszerént: Dec. 27-n Túri Sándor hozzájuk szánt László György házánál dohány csomozván, minden ok nélkül a legnagyobb Isten káromlás és becstelenítéssel megtámadta őket, Ökrös Verát veréssel fenyegette, Lantos Áadámnét pedig három ízben is el lükte”; 1867-ben „Vig János Síróhegyi lakos bepanaszolja, hogy ... leánya Péteriből Síróhegyre menet Kukányi Alajos úr juhásza kutyái által megtámadtatván a rajta lévő ruhái össze szaggattatván, kéri kárját megtéríttetni”.

A csongrádiak és félegyháziak munkavállalására utalnak a következő bejegyzések: „Csuri Gergely Csongrádi lakos panaszképen előadja, hogy 1863 évben Lantos János péteri lakosnál szolgálván gazdája a kialkudott és kiszolgált évi béréből egy kalap nyakravaló egy kislajbi és egy viselt subával adósa maradt - kéri annak kifizetését”; „Puskás Verona Félegyházi lakosnő bepanaszolja, hogy Bense József Szarvas Mátyás Péteri lakosnál szolgálván 6 hónapi szolgálat után elküldvén 3 Ft bb.bérével ados maradt”.¹⁷ Tanulságos, bár szórvány adat Laczkó Mátyás péteri dohánykertész, gazdálkodó vagyonának becslési jegyzőkönyve.¹⁸ Felvették 1859-ben, „külső Péteri tanyai lakásán”, az alábbi tételekkel: „1. A Templom utczában 23-ik szám alatt fekvő, 2 szobából, 1 konyhából álló ház, jókarban lévő gyékény tetővel, 8 öl hosszúságú, haszonbéres földön 100 ft; 2. Két hold haszonbéres be-

¹⁶ BKML Kiskunfélegyházi Fiók. V.368. Pálmonostora nagyközség előljáráóságának iratai. Pusztapéteri iratok. Jegyzőkönyv 1865. évre.

¹⁷ BKML Kiskunfélegyházi Fiók. V.368. Pálmonostora nagyközség előljáráóságának iratai. Pusztapéteri iratok. Panaszjegyzőkönyv 1865., 1866. és 1867. évre.

¹⁸ BKML Kiskunfélegyházi Fiók. V.368. Pálmonostora nagyközség előljáráóságának iratai. Polgári perek 3152/859.

ültetett termő szőlő 160 frt; 3. 26 kas méh 130 frt; 4. 40 hold haszonbéres birtokon fekvő 1 tanya épület, 2 dohány szárító pajta és egy nagy istálló, mellynek végében egy lakhely is van 300 frt”.

Dolgozatunk célja elsősorban a település benépesülésének vizsgálata, mégis úgy gondoljuk, hogy a birtokviszonyokra és gazdálkodásra utaló adatok idézése rávilágít a község környezetével tartott kapcsolataira, s ezáltal a betelepülési folyamat kereteire is.

Péteri (Pusztá-Péteri) és *Alsó-Péteri* múlt századi benépesülésének vizsgálatát a rendelkezésre álló csekély számú levéltári forrás, a történeti irodalom és a házassági anyakönyvek adatai alapján kezdem el.¹⁹ Az anyakönyvi bejegyzések elemzését húsz éves szakaszokra bontottam, s a második periódusra vonatkozó anyaggyűjtés befejeztével lehetőség nyílik újabb, ezúttal összehasonlító értékelésre. 1867-1886 között 685 házasságot kötöttek a községben, ami az előző húsz évhez (565) viszonyítva 21 %-os emelkedést mutat. A házasságkötések évenkénti száma 30 és 40 között mozog, ennél több 1868-ban (45), 1873-ban (49) és 1881-ben (45), illetve kevesebb 1869-ben (26), 1880-ban (18) és 1885-ben (25). A jelen dolgozatban vizsgált időszak a népesség mozgására vonatkozóan az előzőnél nem kevésbé színes képet mutat. A *péteri* születésű és lakhelyű házasulók számához mérten jelentős a betelepülők száma, sőt ha összevetjük a házasulandók születési helyét, lakhelyét, illetve a nők esetében a férjek lakhelyét, azok gyakran többszöri vándorlásról is tanúskodnak. (Így pl. 1876-ban Csorba Mária *alsó-péteri* születésű, pusztaszeri lakos házasságot köt Tót Balázs mindszenti születésű, tömörkényi lakossal; 1882-ben Czombos Veronika *péteri* születésű, kisszállási lakos házasságot köt Szabó Sándor pusztaszeri születésű, *alsó-péteri* lakossal; 1868-ban Nagy József mindszenti születésű, *ferencszállási* lakos Szlávik Julianna *csanyi* születésű, *péteri* lakossal - csak néhány példát kiemelve.). Az igen összetett, tarka képet mutató házassági bejegyzések rendszerezése során olyan csoportokat választottam ki, amelyek jól elkülöníthetők, s a legjellemzőbben mutatják a migrációs folyamatokat.

Az 1370 *Péteri*ben anyakönyvezett házasulandó közül 655 személy volt helyi születésű, s egyben *péteri*, vagy *alsó-péteri* illetőségű férfi, illetve nő. Közülük 138-an a házasságkötés után feltehetőleg férjük lakhelyére költöztek, így 517 fő maradhatott helybeli lakos. Tanulságos, s a végleges letelepedés tényét, illetve a közösséggé formálódást mutató adat, hogy a húsz év 685 házasságkötéséből 177 (25,8 %) volt endogám²⁰ típusú kapcsolat, azzal az engedménnyel, hogy nem tettünk különbséget a *Péteri*ben, illetve *Alsó-Péteri*ben élő (és született) házasulandók között.

¹⁹ Eredménye az 1846-1866 közötti időszakra vonatkozóan 1990-ben jelent meg.

²⁰ Igen mobilis népességről, s viszonylag frissen benépesült településről lévén szó, endogám házasság alatt ezúttal a helyi születésű és lakhelyű személyek házasságkötését értem.

Az 1867-1886 közötti endogám házasságkötések száma		
Péteri lakosok által kötött	Péteri - Alsó-Péteri lakosok által kötött	Alsó-Péteri lakosok által kötött
127 (254 fő)	28 (56 fő)	22 (44 fő)

Az 517 helyi származású, s helyben maradó házasulandó közül 163-an kötöttek más településen lakó, vagy máshol született társsal - exogám - házasságot. (Nem számítva ide a valószínűleg férjük lakhelyére költöző nők által kötött házasságokat, ez a szám az összes házasságkötés 23,8 %-a.) A 163 fő közül 81 nő választott magának Péteriben, illetve Alsó-Péteriben élő, de máshonnan betelepült férjet, illetve 50 férfi vett feleségül korábban betelepült nőt, 29 más községből hozott feleséget, 3 pedig péteri születésű, de már onnan elköltözött nővel kötött házasságot. A házasság révén beköltöző nők a következő településekről származtak: Tömörkény (10), Pusztaszer (5), Mindszent (6), Félegyháza (4), illetve 1-1 fő Csanyról, Fehértőrről, Kecskemétről, illetve ismeretlen helyről. Tanulságos összevetni a „törzsökös” lakosok családneveit a korábbi időszak adataival: mely családok honnan érkezhettek, s telepedtek meg tartósan a községben.

6. Péteriben lakó házasulók családnevei 1867-1886	
Péteri születésű, péteri lakosok családnevei	Korábban mely települesekről érkeztek
Ambrus	Csongrád, Csany
Andrási	Csany (Péteri)
Ágoston	
Bakos	Csongrád (Péteri)
Baksai	Dongér (Péteri, Alsó-Péteri)
Bali	
Balog	Mindszent (Péteri, Alsó-Péteri)
Bába	
Bán	Félegyháza
Banka	
Barna	Mindszent, Dongér (Péteri)
Bartos	
Bebóth	
Bécsi	
Bene	Csany (Alsó-Péteri)
Berecz	Félegyháza
Bereczki	
Boldog	(Péteri)
Bori	Szaján, Csany (Péteri)
Borka	Mindszent
Bozó	Mindszent (Péteri)

Bozsó	
Budai	Csongrád
Bugyi	
Buzi	Csany
Ceglédi	Csany, Mindszent
Cinkóczi	
Csendes	Csany
Csernus	(Alsó-Péteri)
Cseszkó	
Csiba	
Csikó	
Csorba	Kecskemét
Csúri	Csany (Péteri)
Czibulya	Csany, Csongrád
Czombos	Csany (Péteri)
Dakó	(Alsó-Péteri)
Dávid	Csongrád (Péteri)
Dobák	
Dolicsek	Mindszent (Péteri)
Dudás	Kecskemét (Péteri)
Erdei	
Fábián	
Farkas	Kecskemét, Csongrád (Péteri)
Fehér	
Fekete	Félegyháza
Fényes	
Ferenc	
Ferenci (Ferenczi)	(Péteri)
Forgó	Csany (Péteri)
Gál	Csany, Félegyháza, Dongér (Péteri)
Gémes	
Gémesi	
Gera	Csany (Péteri)
Gondi	
Gyovai	Csongrád (Péteri)
Gyurkó	
Hajagos	Csany (Péteri)
Halasi	
Hatvani, Hatvanyi	
Hegedűs	Mindszent, Dongér (Péteri)
Huszka	Mindszent, Dongér (Péteri)

Husztí	
Jaksa	
Jéga Szabó	
Juhász	Csongrád (Péteri)
Jurka	
Kasza	Baks (Péteri)
Katkó	
Katona	
Kecskeméti	
Kerekes	
Kis	Csany, Félegyháza, Mindszent, Szaján (Péteri)
Koncz	Csany (Péteri)
Kónya	
Kovács	Félegyháza, Csongrád, Baks, Kecskemét (Péteri)
Kővágó	Csongrád (Péteri)
Kristóf	
Kulcsár	Baks
Kurucz	Félegyháza
Laczkó	Csany, Dongér (Péteri)
Lajos	Baks, Csongrád (Péteri)
Lantos	Csongrád, Mindszent (Péteri)
László	Csany, Félegyháza
Lukács	
Magony	Dongér (Péteri)
Máriás, Márjás	
Medgyesi	
Mészáros	Csongrád, Félegyháza
Mihály	Baks
Mogyoró	Félegyháza
Molnár	Csany, Mindszent, Dongér, Kecskemét (Péteri)
Mostoha	
Nagy	Csany, Baks, Félegyháza, Mindszent (Péteri és Alsó-Péteri)
Német	Csany, Kecskemét
Novák	(Péteri)
Ökrös	(Péteri)
Ormándi	
Oszteng	
Padlás	
Pálinkó	
Pándi	

Pap, Papp	Csany, Félegyháza, Kecskemét (Péteri)
Patai, Patay	(Péteri)
Patak	(Péteri)
Pekó	Félegyháza
Pintér	Csany (Péteri)
Piszman	(Alsó-Péteri)
Polyva	
Pomázi	Baks (Péteri)
Pozsár	Szaján (Péteri)
Puskás Pap	
Rác	Csany (Alsó-Péteri)
Ricza	
Sági	
Samu	Baks, Csany (Péteri)
Sándor	Csongrád, Félegyháza, Mindszent (Péteri)
Seres	Baks, Csany, Mindszent (Péteri)
Sikár	
Sinkó	Csongrád
Smideg	
Sörös	
Süli	Csany (Péteri)
Süveges	Félegyháza
Szabó	Kecskemét (Péteri és Alsó-Péteri)
Szarvas	Csany (Péteri és Alsó-Péteri)
Szaszkó	Csany
Száz	
Szécsényi	Csongrád, Dongér, Félegyháza (Alsó-Péteri)
Szél	
Szemerédi	Fehértó
Szénási	(Péteri)
Szentgyörgyi	
Szeri	(Péteri)
Szikora	
Szili	
Szlávik	Dongér
Szücs	Félegyháza, Kecskemét (Alsó-Péteri)
Tábit	Mindszent
Takács	Baks (Péteri)
Tánczos	
Tari	Kecskemét (Péteri)
Tatár	

Tircz	Mindszent (Alsó-Péteri)
Toldi	
Tóth	Csany, Kecskemét, Mindszent, Félegyháza (Péteri)
Túri	(Péteri)
Urbacsik	
Urbán	Félegyháza
Ürmös	
Vágó	
Vajda	Csongrád, Mindszent (Péteri és Alsó-Péteri)
Vakulya	
Valkovics	(Péteri)
Varga	Csany, Csongrád
Vetró	
Vincze	Csany
Virág	(Péteri)
Zónai	Csany, Csongrád, Mindszent
Zsótér	

A második csoportot a nem helyben született, de *péteri*, vagy *alsó-péteri* lakhelyű férfiak és nők alkotják, őket tekinthetjük „betelepülőknek”. Ide soroltam azokat a nőket is, akik házasságkötésük előtt már *péteri*, vagy *alsó-péteri* lakosok voltak. A 374 személy származási helyének megoszlása a következő:

7. 1867-1886 között Péteriben házasultak származási helyei	
A település neve	Érkezők száma
Csany	101
Csongrád	52
Félegyháza	50
Mindszent	25
Pusztaszer	21
Kecskemét, Tömörkény	19-19
Kistelek	18
Dóc	7
Dongér	6
Majsa, Síróhegy	5-5
Szeged	4
Csengele, Kömpöc, Szaján, Szegvár	3-3
Fehértó, Felgyő, Hódmezővásárhely	2-2
Verbica	
Alpár, Anyás, Baks, Bozsok, Csépa, Garamújfalú, Grozslicz, Homok-Agyó, Iratos, Izsák, Meggyesbodzás, Mezőberény, Mojehenitz (Morvao.), Németalmás, Páhi, Szabadka, Szob, Szőreg, Tápióbicske, Tés	1-1 (összesen 20)

A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a 374 betelepült személy közül 43 nő más településen lakó férfihoz ment feleségül, így feltehetően el is költözött Péteriből. (Így pl. a 101 csanyi származású házasság közül 9 személy, a 46 csongrádi közül 6 személy, stb.)

Mivel a házasságok között gyakran előfordul, hogy testvérek kötnek közeli időpontban házasságot, a családnevek felsorolása tűnik célszerűnek.

Csanyról települtek Péteribe a következő nevek viselői: Andrási, Balog, Bali, Banka, Berki, Boda, Borda, Czipra, Czombos, Csatlós, Csikós, Csúri, Dombi, Fekete, Forgó, Fülöp, Gál, Gurbó, Holló, Horvát, Huszka, Igács, Juhász, Kádár, Kató, Kiri, Kis, Kócsó, Kulik, Laczkó, Lantos, Magony, Magyar, Marjás, Mészáros, Nagy, Olajos, Ormándi, Páli, Pálínkó, Patai, Puskás, Sági, Sándor, Seres, Süli, Szabó, Szeri, Szilávik, Tót, Tót Ásós, Török, Ürmös, Varga, Veres, Vince, Vörös, Zónai.

Csongrádi nevek: Ács, Bakos, Balázs, Bori, Bujáki, Csúri, Demeter, Dragon, Erki, Faragó, Fekete, Fodor, Forgó, Furulyás, Gálí, Gulyás, Gyovai, Hajdú, Kádár, Kajtár, Kató, Kiszél, Kövágó, Lukács, Makai, Marjás, Német, Ökrös, Pajkó, Pap, Pintér, Pozsár, Pusztai, Sata, Sinkó, Szabó, Szántai, Szél, Szemerédi, Túri, Varga, Vödrédi.

Félegyházi családnevek: Almási, Bakos, Bálint, Barna, Berecz, Bihal, Botra, Czombos, Csányi, Csenki, Dabis, Dobák, Dongó, Ferenczi, Huszti, Juhász, Katona, Kelemen, Keresztesi, Kis, Kovács, Kozma, Lantos, László, Magony, Magyar, Mogyoró, Molnár, Nemes, Pápai, Pázsit, Pekó, Petróczy, Seres, Szaszko, Szekeres, Tábi, Terecskei, Toldi, Tót, Ürmös.

Mindszentiek: Bánfi, Bozó, Csikós, Huszka, Igács, Judik, Kenderesi, Korom, Kovács, Lantos, Mihály, Nagy, Ormándi, Pálínkó, Sánta, Szántó, Szél, Szolnoki, Tábit, Tiricz, Tót, Tülkös.

Pusztaszeri nevek: Balog, Bene, Bori, Czombos, Dakó, Fülöp, Hegyi, Jeremiás, Kalics, Kálmár, Kiri, Kis, Korom, Mócza, Pálínkó, Pusztai, Somodi, Szabó.

Kecskeméti születésűek a Bezsenyi, Boros, Dabecz, Farkas, Gudricza, Kovács, Mócza, Mózes, Révai, Rojtsik, Simon, Sütő, Szána, Szegedi, Varga, Vincze családnevűek.

Tömörkényi nevek: Ágoston, Bozó, Jancsovics, Kelemen, Kósa, Korom, Ludányi, Magony, Pálínkó, Sági, Takács, Tót, Varga,

Kisteleki származásúak a Buknicz, Dakó, Dálnoki, Falusi, Földi, Hegedűs, Kassa, Kis, Lukács, Molnár, Mostoha, Rehák, Rozman (Rozsman), Szőke, Tisóczki nevű házasságok.

Dócon születtek a Banka, Boldog, Kovács, Seres, Somodi, Szabó és Tóth nevűek.

Dongéri családnév a Balog, Gyovai, Magony, Sági, Tábit.

Végül síróhegyi a Bozó, Horvát, Laczkó, Nagy családnév.

Ha az 1867-86 közötti időszak adatait összevetjük a korábbi húsz év hasonló adataival, változást tapasztalunk a kibocsátó helyek, s a betelepülés arányai között.

8. A házasultak száma származási helyük szerint		
	1846-1866	1867-1886
Csany	80	101
Kiskunfélegyháza	70	50
Csongrád	64	52
Mindszent	37	25
Baks	20	1
Dongér	19	6
Kecskemét	19	19
Szaján	8	3
Pusztaszer	6	21
Kistelek	5	18
Tömörkény	1	19
Dóc		7

A táblázatból látható, hogy megnövekedett a Csanyról, Pusztaszerről, Kistelekről, Tömörkényből betelepülők száma, s új kibocsátó helyként feltűnik Dóc is.²¹ Ugyanakkor némileg csökken a Csongrádról, Kiskunfélegyházáról és Mindszentről betelepültek száma, jelentősen kevesebb viszont az előző időszakhoz képest a Baksról, Dongérről, Szajánból érkezők aránya.

Érdekes az 1867 és 1886 között házasságot kötött, Péteri lakhelyű személyek származási (születési) helyének arányait megvizsgálni.

9. Az 1867-1886 között házasult péteri lakosok származási helyeinek aránya		
Születési hely	Személyek száma	%-os arány
Péteri, Alsó-Péteri	684	64,6
Csany	101	9,5
Csongrád	52	5
Félegyháza	50	4,7
Mindszent	25	2,4
Pusztaszer	21	2
Kecskemét	19	1,8
Tömörkény	19	1,8
Kistelek	18	1,7
Egyéb	69	6,5

²¹ Bálint Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy a község a Pallavicini uradalom majorjaiból, kertészségeiből és pusztáiból szerveződött, melyek között pl. a korábbi péteri anyakönyvekben gyakran szereplő Alsóányás (Ányás) is megtalálható. Bálint Sándor 1976. 161.

A házassági kapcsolatok körére szolgálnak jó adalékkal azok a bejegyzett házasságok, melyeket a *péteri* születésű és lakhelyű nők más településen élő férjjel kötöttek. A feltehetően elköltöző asszonyok száma 138. A férfiek lakhelyei szinte megegyeznek a betelepülőket kibocsátó településekkel. *Csanyra* 37-en, *Pusztaszerre* 30-an, *Tömörkénybe* 27-en, *Mindszentre* 25-en, *Félegyházára* 13-an, *Csongrádra* 7-en, *Csengelére*, *Kisszállásra* 4-en mentek férjhez. Mindez megerősíti azt a feltevést, hogy erős kötődés maradt fenn a kibocsátó települések és *Péteri* lakói között, amely a jelzésszerűen említett munkakapcsolatokon kívül az exogám házasságkötések révén kimutatható párválasztási szokásokban is megnyilvánul.

Végül, a település migrációs folyamatai közül nem hagyhatjuk figyelmen kívül az elvándorlást sem, amely teljességgel nem, de jelzésszerűen megfogható a házassági anyakönyvek bejegyzéseiben. Más kutatópontokon végzett felmérésekből van adatunk a *Péteriből* Kömpöcre, illetve Tázlára való áttelepülésre.²² Az anyakönyvekben szereplő adatok közül itt azokat vettem figyelembe, ahol a házasuló születési helye *Péteri*, lakhelye azonban már más település.

10. Péteriből kitelepülők	
Az elvándorlás helye	Személyek száma
Pusztaszer	22
Félegyháza, Ferencszállás	3-3
Halas, Kisszállás, Mindszent	2-2
Csongrád, Harka, Páka, Szentlászló, Tömörkény	1-1

Ebben a csoportban férfiak és nők egyaránt szerepelnek. Kapcsolatuk *Péteri*-vel elköltözésük után is megmaradhatott, hiszen gyakori, hogy vagy *Péteriben* lakó, vagy onnan elszármazott társat választottak.

Nem vizsgáltuk részletesen azoknak a személyeknek az adatait, akik sem születésük, sem lakóhelyük szerint nem tarthatók helybelinek. Egy részük helyi származású, vagy lakhelyű társal kötött házasságot, kisebb hányaduk pedig - főként pusztaszeri lakosok - pusztán a házasságkötés itteni anyakönyvezése révén került látókörmünkbe.

Összegzés

Negyven év házassági anyakönyvi bejegyzéseit vizsgálva tarka, igen összetett kép tárul elénk. *Péteribe* a 19. század első felében a puszták bérleti hasznosítása révén Kecskemét és Kiskunfélegyháza felől érkeztek betelepülők, majd 1830-ban a szegedi eredetű, uradalmi dohánykertészségek – elsősorban *Csany*, kisebb arányban *Baks*, *Ányás*, *Dongér*, *Síróhegy* – lakóiból verbuválódott bérletársaság alapította a

²² Juhász Antal 1997. 66-69., és Fodor Ferenc 1997. 143-144.

községet. A megtelepedés körülményeiről jó adatokkal rendelkezünk, akárcsak az 1868-ig közigazgatási funkciókat is ellátó bérlőtársaság szervezettségéről, gazdálkodásáról. A dohánykertészek az új helyen is folytatták foglalkozásukkal járó életmódjukat: erről tanúskodik az állattartás és a szőlőművelés kimutatható jelentősége a gazdálkodásban, valamint az a néhány, elszórt adat, amely a falusi és tanyai telkek épületeire, a munka szervezésére utal. A Pallavicini uradalom kertészközségeinek felszámolásával (1851) folytatódott a dohánykertészek szétszóródása. E folyamat eredményeként találkozhatunk Péteriben is a tovavándorló kertészek folyamatos betelepülésével - a már említett községeken kívül - Dóc, kisebb mértékben Szaján, Verbica felől. (Az 1867-1886 között házasult péteri születésű személyek családnéveinek közel harmada a szegedi családnévek között is megtalálható!) A kecskeméti és félegyházi, gazdálkodó családok mellett a 19. század közepétől már biztosan kimutatható a csongrádiak nagyobb arányú betelepülése is. A Pallavicini uradalom Péteri felé terjeszkedésével is összefüggésbe hozható a pusztaszeri, Mindszenti családok megtelepedése, amely folyamatosan jellemzi a népességmozgást, mellettük az 1860-as évek közepétől Kistelekről és Tömörkényből érkeztek nagyobb számban új lakók.

A betelepülési folyamatok változását táblázatban ismertettem. Tanúságaként Péteri benépesülésében az 1880-as évekre egyre nagyobb szerepet kaptak a közeli, Kiskunfélegyháza-Csongrád-Mindszent-Dóc-Kistelek által behatárolt terület községei, tanyasorai, míg nyugati, dél-nyugati irányból (a korábbi időszakhoz hasonlóan) alig érkeztek betelepülők. A Pallavicini birtoktest 1895-ös felparcellázásával a népesülés folytatódik, s szóbeli visszaemlékezések alapján e tendencia erősödik.²³ A betelepülés 19. század végére és a 20. század elejére jellemző körülményeiről, a község társadalmi rétegződéséről családtörténetek kapcsán Szűcs Judit adott árnyalt képet.²⁴

A péteri házassági anyakönyvi bejegyzések között ritka a házasuló foglalkozásának megjelölése. Csupán egy-két esetben derül fény egy-egy személy társadalmi helyére: így pl. felvidéki iparos, vagy szegedi tisztviselő házasságkötése kapcsán. A házassági kapcsolatok viszont, amint az a fentiekből kiderül, igen széles körűek, s erős kötődést mutatnak egy-egy, leggyakrabban kibocsátónak is megjelölt településhez. Azoknál a házaspároknál, ahol mindkét fél esetében (akár többszöri) lakóhely változtatással találkozunk, szintén szembetűnő, s egyben érthető is a fent behatárolt területen belüli migráció. Éppen ezért, óvatos feltételezésként felmerülhet, hogy a dohánykertészek esetében a lokális exogámia részben foglalkozási endogámiát is jelent. E feltevés tisztázása azonban túlmutat vizsgálatunk célján.

Következtetéseink korlátait a felhasznált forrás szabja meg: a házasulók a lakosság egészének egy szeletét alkotják, így – többek között – az elemzésből kimaradnak azok, akik családotul telepedtek meg, illetve költöztek el, s a végleges letelepedés tényét is csak a halotti anyakönyvek alapján lehet megállapítani. Mégis reméljük, hogy adatfeltárásunk ismertetésével hozzájárulhatunk a tájra jellemző migrációs folyamatok feltérképezéséhez.

²³ Szűcs Judit 1990. 89.

²⁴ Szűcs Judit 1990.

IRODALOM

BÁLINT SÁNDOR

- 1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. I. MFMÉ 1974/75-2. Szeged

BÁRKÁNYI ILDIKÓ

- 1990 Pálmonostora benépesülése történeti adatok és húsz év (1846-1866) házassági anyakönyvi bejegyzései alapján. In.: Migráció és település a Duna-Tisza közén. (Szerk. Juhász Antal) 67-78. Szeged

BOROVSKY SAMU (Szerk.)

- 1910 Magyarország vármegyei és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Budapest

FODOR FERENC

- 1997 Kömpöc benépesedése. In.: Migráció és település a Duna-Tisza közén 2. (Szerk. Juhász Antal) 129-146. Szeged

GALGÓCZY KÁROLY

- 1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája 1-2. Budapest

GYETVAI PÉTER

- 1990 Migrációkutatás és az egyházi anyakönyvek. In.: Migráció és település a Duna-Tisza közén. (Szerk. Juhász Antal) 45-52. Szeged

JUHÁSZ ANTAL

- 1987 Felső-Pusztaszer benépesedése. Cumania 10. 285-321. Kecskemét.
1990 Az elvándorlás és megtelepedés motivációi a táj települési folyamataiban. In.: Migráció és település a Duna-Tisza közén. (Szerk. Juhász Antal) 99-110. Szeged
1997 Tázlár pusztá benépesedése. In.: Migráció és település a Duna-Tisza közén 2. (Szerk. Juhász Antal) 37-70. Szeged

KOCSIS GYULA - NAGY VARGA VERA

- 1993 A ceglédi reformátusok exogám házassági kapcsolatrendszere (18-19. század). In.: Ceglédi Füzetek 28. 77-91. Cegléd

NAGY VARGA VERA

- 1987 A ceglédi reformátusok házassági kapcsolatai 1723-1810. In.: Életmódkutatások Pest megyéből. (Szerk. Ikvai Nándor) Studia Comitensia 18. 99-121. Szentendre

ÖRSI JÚLIA

- 1978 Karcag házassági kapcsolatai a XVIII-XIX. században. In.: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1978. 203-214. Szolnok

SZÜCS JUDIT

- 1990 Pálmonostora betelepülése. In.: Migráció és település a Duna-Tisza közén (Szerk. Juhász Antal) 79-91. Szeged
1993 Migráció és társadalmi rétegződés Pálmonostora és Jászszentlászló példáján. In.: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. (Szerk. Békési I.-Jankovics J.-Kósa L.-Nyerges J.) III. 1696-1701. Budapest - Szeged

Angaben zur Besiedlung des Dorfes Pálmonostora zwischen 1867 und 1886

ILDIKÓ BÁRKÁNYI

Der Aufsatz ist die Fortsetzung der Untersuchung, deren erste Ergebnisse im Band 1 dieser Serie veröffentlicht wurden. Er enthält Angaben zu den Bevölkerungsprozessen des 12 km von Kiskunfélegyháza liegenden Dorfes Pálmonostora. Die früher Puszta-Péteri genannte Siedlung wurde 1830 von einer Tabakbau betreibenden Pächtergesellschaft gegründet. Die Einwohnerzahl lag im untersuchten Zeitabschnitt bei etwa 2200 Personen. Bei meinen Untersuchungen stütze ich mich auf die Angaben der Heiratsregister. Beim Vergleich von Geburts- und Wohnort zeichneten sich die wesentlichsten Richtungen der Besiedlung ab, die als signifikantes Merkmal für den Migrationsvorgang gelten können. Als Beweis für dauerhafte Sesshaftigkeit dienten die Familiennamen, die sowohl in der früheren Zeit als auch im hier untersuchten Zeitraum vorkamen.

Csolyospálos és a migráció

SZÜCS JUDIT

Tanulmányom első része már publikált írások továbbgondolását jelenti. A Tanulmányok Csolyospálos történetéről és népéletéről című kötetben saját gyűjtésű, recens források alapján készült írásom és Fodor Ferenc levéltári források alapján közölt jegyzékei adatainak¹ összevetésével a pusztas felosztását, a tanyásodás, a tanyaközpont, majd község kialakulásának folyamatát személyekhez, családokhoz kötötten mutatja be. A dolgozat második részében a tárgyi kultúra változására utaló, a községben táplálkozás köréből gyűjtött adatokat értelmezem. (A csolyospálosi adatoknak más alföldi párhuzamaival összevetése önálló előadásként elhangzott, cikként megjelent.²)

Az első részt a Palotás család története néhány fontosabb adatának értékelésével kezdem. Bálint Sándor, aki sorra vette, anyakönyvekből kijegyezte a 19. század második felében és a század végén a kiskunsági pusztákat betelepítő szegedi kirajzású családok neveit, településenként meg is látogatott néhány ilyen családot. A Csolyospálost betelepítők között megtalálta a Palotás nevet is.

Az 1913-as születésű Palotás Pál adatközlőm családja apai nagyapjától kiindulva a 19. század végi szegedi kirajzás több földrajzi és társadalmi lehetőségét példázza. Érdekes megnézni a 19. század végi szegedi módos parasztgazda gyermekei számára kínálkozó és elérhető mozgási lehetőségeket. Palotás Illésnek 10 gyermeke érte meg a felnőttkort. A legidősebb lány, Mária vasúti tiszthez ment feleségül. A legidősebb fiú, István földjét, örökségét eladta. Szabadkán, a közeli városban a föld árát induló tőkeként használva boltot nyitott, majd fiai is üzletet, szállodát vezettek. A földműves, gazdálkodó fia a föld árából származó tőkéből üzletet, szállodát működtetve városi tárgyi kultúrát hozott létre, és ezáltal városi polgárrá vált. Egy fiú, Illés szabadkai testvéréhez került, önálló egzisztenciát nem alapított. A két következő fiú közül az egyik Balástyára, a másik Majsára nősült. Földművesek maradtak. Egy lány Kistelekre ment férjhez.

A legfiatalabb négy fiú nősülés után az apa által számukra vásárolt Pálos pusztai földre került. Az apa a családi emlékezet szerint 1876-ban 65-70 holdat vett. A Jászladányban 1877. március 31-én készült jegyzékben Palotás Illés alsópálosi lakhellyel szerepel. A családi emlékezet szerint az apa ide nem költözött ki. Több magyarázata lehet a lakhely-megjelölésnek. Egyik, hogy az apa vagy hasonnevű fia rövid időre mégis megpróbálta a kinlakást, de ezt a tényt a családi emlékezet már nem őrizte meg napjainkig. Ennyit az írott és a recens forrás vonatkozó adatának értelmezéséhez. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a Palotás család Pálos pusztas felosztásakor, annak benépesítőiként elsők között vett részt.

¹ Fodor F. 1995. 79-120.

² Szűcs J. 1997. 97-104.

Visszatérve a családtörténethez, Palotás Illés négy fiatalabb fia, József, Vince, Pál és Sándor a szétosztott 65-70 holdon kezdett el önállóan gazdálkodni. A szomszédos puszták kapcsolatára és a puszták felosztása utáni első időszakban az állattartás jelentőségére utal a legfiatalabb fiú, Sándor helyzete és földvásárlása. Az 1884-ben örökségként neki jutott 10 hold alsópálosi földön 800 négyszögöl legelő volt. 11 év múlva az akkor osztott Csólyosból 8 és fél holdat vett, melyhez nagy „gyöp” tartozott. 1897 telén Palotás Sándor oda is költözött.

A szegedi kirajzású család mobilitását Szabadka mint közeli város, Balástya, Kistelek és Kiskunmajsa közeli községekként és Alsópálos éppen felosztott pusztaként jelentették. A társadalmi mozgást mutatja, hogy az apa kikövetkeztethetően módos gazda, nagygazda helyzetétől számítva 1 fiú és 1 lány önálló városi, polgári egzisztenciát hozott létre. A fiatalabbak a földművelés mellett maradtak, a négy fiú apai örökséggel az éppen felosztott kiskunsági puszták feltörésében vehetett részt, így önálló gazdaként újraalkották gazdasági és társadalmi helyzetüket. Minden ilyen új helyzetet vállaló, a pusztán önálló gazdaságot létrehozó parasztemberre érvényesnek tartom ezt a megállapítást. Az apa által művelt vagy mástól vásárolt földön továbbgazdálkodás vagy a puszta belakása, termővé tétele nem ugyanaz. Az utóbbit végzők úttörő munkájuk közben megalkotják vagy újra alkotják gazdasági-társadalmi helyzetüket.

Ez történt a kiskunsági puszták – ennek részeként Csólyos és Pálos puszta – felosztása után azok megművelésével.

Míg a Palotás család Alsópálos betelepítői között a szóbeli és az írott források alapján is, addig a csólyosi „honfoglalás” résztvevői között Palotás Sándor csak a családi emlékezet szerint volt jelen. A nevezett alsópálosi gazda Pál nevű unokaöccse szerint 1895-ben vásárolt csólyosi földjén tanyát is épített, 1896-1897 telén oda át is költözött. Az 1897-ben készült jegyzéken, a 78 ház gazdája között nem találtam.³ Két eset lehetséges, vagy a jegyzék pontatlan, vagy később települtek át új birtokukra. Ha a költözés évét illetően a szóbeli forrás is a pontatlan, lényegyet tekintve nem vonhatjuk kétségsbe a családi emlékezet helyességét.

A csólyosi és a pálosi puszta egységesítéséért, önálló községgé alakításáért 1901-től megindult a harc. Végül 1945. július 22-én megalakult a képviselőtestület. Az alakuló ülésen a 29 résztvevő között Palotás Pál neve is szerepel. A szegedi kirajzású Palotás család tehát mindkét puszta telepítésében, termőfölddé tételében részt vett, a család egy tagja a községgé alakulásnál is jelen volt.

Csólyos közigazgatásilag Kiskunfélegyházához, Pálos Kiskunmajsához tartozott. Több alföldi település népessége, annak gazdasági-társadalmi rétegződése vizsgálatában volt alkalmam a recens anyag és a tíz évenkénti statisztikák összevetésére. Ennek alapján és az adott esetben a szóbeli anyag ismeretében megállapíthatom, hogy Csólyos és Pálos puszták tanyavilágában és a létrejött községben a népesség rétegződése arányos volt.

A helyi társadalom rétegződését két legjobb adatközlőm a következőképpen összegezte. A 10 hold alatti tulajdonos a kisgazda, a 10 hold feletti a kisebb gazda

³ Fodor F. 1995. 100.

(nem tévesztés), 50-60 holdas a közepes gazda, a 100 hold körüliek nagyobb gazdák – mondta Szögi Lajosné Fodor Erzsébet. „Öt holdon alóli kisparaszt, huszonöt középparaszt, nyolcvan-száz holdas nem tárgyalt az alacsonyabbal.” – összegezte tapasztalatait Palotás Pál. A birtokok nagyság szerinti arányos eloszlását az alábbi, a termésnek a gazda szorgalmával, a föld minőségével összefüggését igazoló megjegyzések is bizonyítják. Ugyanis az arányos birtokeloszlás a gondolkodásban, erkölcsi ítéletalkotásban is egyensúlyt teremt. „Nagyobb földterületnek nagyobb volt a gondja, baja.” „Ha ügyesen gazdálkodott, megvót a megélhetése.” „Aki hanyag volt, annak a szögénye volt.” (Ugyanakkor a termés, a haszon a kemény munka mellett az időjárástól is függött.)

Nézzük meg az 1897-ben készült birtokrészleti jegyzőkönyvet, amely a csólyosi pusztá első betelepítőinek nevét tartalmazza! Eszerint 78 ház állt a pusztában. A házak, egyben különböző nagyságú birtokok gazdái közül a terepmunka közben hétről hallottam. Ők a gyűjtés közben 21. sorszámmal szereplő Ónozó István, a 31. Magyar Lajos, a 41. Majoros Sándor, az 55. Sisák Sándor, 58. Juhász Antal, az 59. ifj. Juhász Antal és 75. Hegedűs Sándor. Mit tudunk róluk szóbeli gyűjtéssel és a későbbi írott források alapján? Ónozó Istvánt, 80 holdjával, a századelőn a csólyosi határban élő módosabb gazdák között sorolta fel egyik adatközlőm. Szóbeli emlékezet szerint a két világháború között csak Farkas Imre 180+120, Kordás Pál 150, Jegyes Sisák János 150, Rajczi György közel 100 holdjával előzte meg. (Itt jegyzem meg, hogy 100-150 holdas pusztai birtok még a második generációnál sem jelentett, nem jelenthetett igényes életmódot. Ezt a következő adatokkal jelezték az adatközlők: esetenként a tanyának kerítése, az istállónak pallatja sem volt. A boltból csak negyed, fél kiló cukrot, sőt és kevés petróleumot vásároltak.)

Az Ónozó család a községgé alakulás folyamatában jelentős szerepet játszott. István, a pusztai honfoglalók egyike tanyáján már 1904. január 8-án tárgyalást, majd 1907. február 21-én szavazást írtak ki. A nevezett témában 1944-ben írt kérvény aláírói és az 1945. július 22-én tartott képviselő-testületi ülésen Ónozó Sándor, feltehetően István fia vett részt. A képviselő-testületi ülést követően, 1945. december 17-én ő lett a község bírása. Ezután a település első embereként több, az újjáépítést, fejlődést szorgalmazó bizottság tagja lett.

A községi közigazgatási központ létrehozását szorgalmazó, 1944-ben íródott kérvényt, több alapító család képviselőjével együtt, Majoros Pál és Mihály is aláírta.⁴

Az 1897-es, a csólyosi honfoglalást dokumentáló jegyzékben, az 58. sorszámon Juhász Antal és az 59. sorszámon ifj. Juhász Antal szerepel. Sikerült a család leszármazottjával beszélnem. A szóbeli emlékezések szerint a két Juhász testvér, Lajos és Antal Szeged felől érkezett. Alsócsólyoson Lajos 40, Antal 30 holdat vett. A leszármazottak között szorgalmasakat és örökségüket elherdálókat egyformán számon tartanak. A család egy része Csólyosról tovább települt. Juhász Antal, a jegyzékben szereplők egyike, *Leveles* ragadványnéven a határ köztisztvisletben álló írástudója, postása volt. Juhász Lajos nem szerepel az alapítók listáján. Előfordulhatott, hogy 1-2 évvel később érkezett a csólyosi pusztára, mint testvére. Ilyen kis eltérést ennyi idő után a szóbeli emlékezet nem feltétlenül tart számon.

⁴Fodor F. 1995. 104-105.

Visszatérve az alapítók listájára, az 55. sorszámon Sisák Sándor szerepel. A szóbeli emlékezet szerint az eredetileg a Felvidékről származó és Kistelekről áttelepülő családból Sisák Lajos a honfoglaló. A két forrásban a keresztnév eltérése nem változtat azon a tényen, hogy a Sisákok a kezdetektől módos birtokosként részei voltak a tanyavilág, majd a község társadalmának, hiszen az alapító családfőnek 5 fia és 2 lány érte meg a felnőttkort. A község, a közigazgatási központ létrehozását szorgalmazó kérvény aláírói között a családból két fiú: Sisák Lajos (sz. 1922.) és Sisák István (sz. 1913.) és harmadikként, bizonyára a már itt élő harmadik generációs képviselőjeként Sisák József szerepel.

Az 1897-es jegyzéken, a csőlyosi alapítók között 75. sorszámon szerepel Hegedűs Sándor. Legidősebb adatközlőim egyike volt 1993-1994-ben az 1909-es születésű Dudás Matild, aki a betelepülők második generációjába tartozó Hegedűs Mihály felesége lett. Apósáéknál „mikor osztották Csőlyost, egy párna volt, azt is el köllött adni”, hogy a pusztából 7 holdat tudjanak venni. Ezt a kevés földet nem osztották föl a nyolc gyermek között. „A fiatalabbak vették meg az idősebbektől” – ahogy adatközlőm fogalmazott. Hegedűs Mihály és Dudás Matild házasságuk második évében külön költöztek. Megélhetésüket a férj a napszám mellett kontármunkával, nádazással, cserepezéssel és falazással biztosította.

Ide két megjegyzés kívánczik. A Hegedűs család példáján egy kisparaszti családot tudtam néhány adattal jellemezni. Az előbbi példából láthatjuk, a városi, falusi iparosok székhelyétől távoli pusztán kitermelődtek a tanyaiak szükségleteit ellátó kontárrok, ezermesterek.

A két tárgyalt pusztá felosztása és betelepítése 100-110 éve történt. Ennek az eseménynek a mai legidősebbek nagyszülei voltak a végrehajtói, megélői. A két generáció közötti kapcsolat, szájhagyományozás néprajzi módszerű gyűjtése a letelepülők szokásainak megismeréséhez vihet közelebb. A családok története mellett gyűjthettem a letelepülők érkezési főirányaként a Kiskunfélegyházáról és Szeged felől hozott, vagy korábban a Jászságból és más tájakról ide került pásztorok, életmódbeli, viseleti, táplálkozási és az anyagi kultúra más területeihez kötődő szokásait. Talán nem véletlenül, de gyűjtés közben a táplálkozásról, a hústartósítás módjáról kaptam, majd kerestem módszeresen adatokat.

Ennek magyarázata, hogy itt a puszták felosztása előtt külterjes állattartás folyt. Néhány pásztor a letelepülők közé került, kerülhetett, aki a megmaradt legelőkön a külterjes állattartásról fokozatosan átlépve a belterjesre, a pásztorhagyományok között, az elpusztult állatok húsának tartósítási módját is megőrizte.

Az 1940-es években Erdélyből bivalyt hoztak igavonó állatnak az Alföld több településére, így a csőlyosi és a pálosi tanyavilágba is. Akkor az itt letelepült népesség második generációja felnőtt, illetve idősödő korú volt. A váratlanul elpusztult, nagy tömegű állat húsát – ebben az időben a tanyai ház kemencéjében – szárították, konzerválták későbbi fogyasztásra.

„Bivalyhús, birkahús. Ezeket mind hallombú tudom. Bivalyhús. Nagyapámnak, Máté Pálnak vót bivalya. Fölfúvódott, belakott herével. Tudták, nincs mese, levágták. A húsos részt földarabolták apró kockára és kemencében tepsikben kiszárították, kenyérsütés után többször berakva. Fehér acskóba a padláson fölakasztva, szellős helyen tá-

rolták. A gyerekek a zsebükbe raktak ebből. A legeltetés közben ezt rágogatták. Tarhonyalevesbe tették. Szinte olyan vót, mint a mai gulyásleves. (...) Birkahúst ugyanúgy, mint a bivalyt. Levágták nyáron a birkát és ugyanúgy megcsinálták, hogy legyen mihőn nyúlni. Azt viszont csontostú, mindenestű. Szintén tarhonyaleves (ti. készítették vele). Tarhonyaleves vacsoránál el nem maradhatott. Abba tették a szárított húst. Hosszú-leves tarhonya csípős paprikával.”(Fodor Ferencné Máté Mária sz. 1935.)

A birka nyári vágása felveti a korábbi, napon történő szárítás szokását. Itt az adatközlő a konzerválásnál fűszerről nem beszél. - A konzerválás legegyszerűbb, csak szárítással megoldott formáját vettem előre.

A birkahús télen, fagyban tartósítását Sisák Péterné Juhász Margit (sz. 1931.) mondta el: „Juhász Mátyás nagyapám a birkát télen, hidegek vótak, nagy hó vót, levágta, megnyúzta. Fölakasztotta az eperfára, félbe hasítva a lábánál fogva. Egy hónapig is ott vót, egyszer is vágtak belülre, másszor is. Savanyú káposztával ösz-szefőzték, húsos káposztának hívták. ”

A birkahús fűszer nélküli tartósításának másik módja tehát télen a szabadban fagyasztás. A külterjes állattartást folytató pásztorok életkörülményei között természetes tartósítási módot a letelepülők első generációja – az életfeltételek lassú változása mellett is – megőrizhette.

Sutka Ferentől (sz. 1927.) hallottam a sonka, lapocka, oldalas kemencében szárításáról. Ehhez külön befűtöttek olajfával, szőlővesszővel. Szerinte az akácfa számított legjobbnak. Ahogy ő fogalmazta: „Láng előtt csinálták”. A letelepült életmód, a kemence használata a disznóhús, a sózott disznóhús láng előtt szárítását kínálta. Ezt a konzerválási módot már tanyás vidékről áttelepülve is hozhatták. Adatközlőm Pusztaszerről vihette magával.

A főzve és szárítva konzerválás – a néprajzi irodalomban pásztorszokásként számon tartott – módjának kétféle fűszerezéshez kötött változatára emlékeztek Csólyospáloson.

A birka- és a borjúhús főzve és szárítva konzerválását legelőször a csólyospálosi Sutka Ferentől hallottam: „Megfőzték paprikásnak a birkahúst. Le-szűrték a levit. Evvel (ti. a lével) főztek este tarhonyalevest. Kiszáradt az (ti. a megfőzött birkahús) gyorsan nyáron, csak úgy recsegett a fogunk alatt. Beletették zacskóba. Este mindig főztek, tarhonyába, lebbencsbe tették. De szárazon is kértek belőle: Mama, adjon mán! Ej, olyan jó volt ropogtatni! Nemcsak a birkahúst készítették így. Levágták a borjút, nem sajnálták. Kettő-három (ti. család) összebándásodott, levágták, szétmérték. Ki-ki megfőzte paprikásnak. Kis falatokra darabolták. Csíkmákszedőn kiszáritották, a padlásra föltették.” (Sutka Ferenc)

Míg Fodor Ferencné a bivaly és a borjúhús főzés nélküli szárítására emlékszik, addig Palotás Pál (sz. 1913.) a főzéssel és szárítással történő konzerválását mondta el. „A bivaly megszakadt (ti. a tüzesgép húzása közben), a gazdája megnyúzta. Földarabolták apró darabokra. Megfőzték üstökbe' sós vízbe'. Fűszert raktak hozzá, borsot, köménymagot, fokhagymát. Mikor jócskán megfőzték, de nem mászkás puhára, akkor nyeles tézstaszűrővel kiszedték abbú a lébű. Párszáritóra terítették, ritka függőnyt terítettek rá. Kenyérsütés után betették a kemencébe. Teljesen csontszáraz vót (ti. lett). Zacskóba rakták. Nagytata elsorolta, hogy a pásztorok ugyanígy

csinálták." Nemcsak a bivalyt, hanem a fölfűvódott üszőt és ökröt is levágták és az előbbieken leírt módon konzerválták. Ebédre, vacsorára főzött tarhonyába, krumplibba tettek ebből a húsból.

A bivaly, az üsző és az ökör, tehát a legnagyobb tömegű állatok húsának konzerválásához a paprikánál történetileg korábbi fűszert, a borsot köménnyel és fokhagymával együtt használták a főzéshez. A szárítás kétféleképpen is folyt. Párszáritón szabadban és feltehetően az utóbbi időben, a folyamatot felgyorsítandó, kemencében is végezték.

A szárított, fagyasztott, főzött-száritott húsból készült ételek az évszakonként, heti, napi étkezési rendbe illeszkedtek. A pásztorhagyományokat is idéző szárított húst az ebédre és/vagy vacsorára készült tarhonya-, krumplilevesbe főzték.

Fodorné Máté Mária gyermekkorában, 1940-1945-ben a nagyszülők szokása, értékrendje szerint még vasárnap is ilyen ételt illett, kellett volna főzni. „*Mi, anyám már minden vasárnap csirkét vágott. Nagymama kérdezte, mondtuk, hogy tésztalevest vagy paprikáskrumplit főztünk.*” Tehát így illett, és ezt mondták.

A hústartósítás fenti adatai például szolgálhatnak arra, hogy a félszilaj állattartás tárgyi feltételei, majd a kezdetleges tanyai körülmények között az életmódhoz, a táplálkozáshoz kötött szokások hogyan élnek a 20. század első felében, hogyan maradnak meg a szóbeli emlékezetben a 20. század végéig, és hogyan alakul az étkezés rendje a leteleplülők két nemzedéke között.

IRODALOM

FODOR FERENC

- 1995 Csólyos és Pálos pusztája története. In: Csólyospálos. Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Szerk. Fodor Ferenc, Csólyospálos. 79-120.

SZÜCS JUDIT

- 1995 "Sérthetetlen volt a mezsgye. Szent volt a föld." In: Csólyospálos. Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Szerk. Fodor Ferenc. Csólyospálos. 298-308.
- 1997 Hagyományos hústartósítási módok néhány alföldi településen. In: A táplálkozáskultúra változatai a 18-20. században. Szerk. Romsics Imre - Kisbán Eszter. Kalocsa. 97-104.

Csólyospálos und die Migration

JUDIT SZÜCS

Die Verfasserin untersucht im Spiegel der Geschichte mehrerer Familien die Besiedlung, die Entstehung des Weilers und die Herausbildung des Dorfes Csólyospálos, dessen Geschichte mit der Vermessung der Pussten Pálos und Csólyos in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts ihren Anfang nahm.

Im zweiten Teil des Artikels wird das Weiterleben der von den Pusstahirten vererbten Fleischkonservierungsverfahren (z.B. das Trocknen von Schafffleisch in der Sonne) beschrieben.

A Szent Imre pusztai Ivánka-birtok eladása és benépesedése

JUHÁSZ ANTAL

A Pest-Pilis-Solt vármegye solti járásában fekvő Szent Imre pusztája az 1830-as években a dunavecsei uradalomhoz tartozott és mindössze 6 római katolikus és 5 református vallású személy lakta.¹ Középkori történetéről keveset tudunk. Fennmaradt középkori emléke az ún. "Csonkatorony", amelyet a helyi hagyomány 11. századi templom maradványának tart. A monda szerint Szent István építtette volna fia, Imre herceg emlékére és mellé kolostort is emeltetett.² Az 1960-as években végzett műemléki feltárás során megállapították, hogy a "Csonkatorony" 14-15. századi gótikus stílusban épült templom maradványa.³ Lehetséges, hogy Árpád-kori templom alapjain vagy köveinek felhasználásával épült, és a környékén előkerült szörványleletekből egykorú falu meglétére is következtethetünk. Minderre alapos régészeti és műemléki kutatás után adható válasz.⁴

A Duna-Tisza közének ez a tája a török hódoltság alatt szinte teljesen elnéptelenedett. A II. József-kori első katonai adatfelvétel térképe (1783) a vizsgált területet pusztának mutatja. (1. ábra). Keletre, a mai Izsák felé homokbuckák és a Kolon-tó terültek el. A pusztát a Körösről Fülöpszállásra vezető út szelte át, mellette csárda (W.h.) állott. A térkép készítői jelölték a templom romjait is ("Rudera Sz.Imre").

A 19. században birtokosa a Földváry nemesi család, amely a 17. század közepétől a közeli Duna-Vecse községet is birtokolta. A család tulajdonában voltak a szomszédos Szölle, Ölle, Tetétlen puszták is.⁵ Galgóczy Károly Szent Imre pusztáról így írt: "...Tetétlentől keletre Akasztó és Fülöpszállás közt 11232 hold területtel, sok szikes legelővel a Földvári nemzetség birtoka (...) Duna-Vecse város szerzett meg belőle 1000 holdat."⁶ Sajnos, a pusztája 1850. és 1857. évi népességét nem ismerjük, csupán annyit, hogy Kis-Hartához tartozott.⁷

¹ Fényes Elek 1843.390. Magyarország településeinek vallási adatai 1880-1949 között. KSH Bp. I. 1997.

² F. Szabó Géza (főszerk.) é.n. 285.

³ A műemléki feltárást Pamer Nóra végezte. Eredményéről Laczkó János megyei múzeumigazgató-helyettes téjékoztatót.

⁴ Farkas Julianna tanárnő és társai kezdeményezésére a helyiek pályázatot nyújtottak be a Csonkatorony és környéke feltáráására. Az elnyert pályázat módot ad fenti kérdések tisztázására.

⁵ Borovszky Samu 1990. 58.

⁶ Galgóczy Károly 1877. III. 319. Az idézett leírás Kis-Harta címszónál található.

⁷ Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850., 1857. és 1870. években. KSH Bp. 1984. 51.

1. ábra. A falu mai határa 1783-ban. Északra a Kiskun Kerület határához közeli W.H. jelöli az út melletti csárdát.

Az 1850-es években a pusztán csak a "Szent Imre csárda", a Kisér mellett egy csőszház és a középkori templom romjai („Ruine Szt. Imre”) állottak.⁸ A csárdának 5 épülete volt, ebből 2 istálló.

1864-ben a Földváry család osztályegység útján megosztotta a birtokot és Szent Imre pusztán öt birtoktest alakult ki: 1. Gróf Vay László hitbizománya (utóda a Solti Közbirtokosság), 2. Jelenfy nevű birtokos végrendeletének végrehajtója (jogutóda Dunavecse nagyközség), 3. Blaskovich Kálmán és Sándor, 4. Ivánka Ida báró Kaas Eduárdné, 5. Ivánka Zsigmond földbirtoka.⁹

Az 1870-es évek végére az Ivánka és a Blaskovich család tagjai birtokukon több majort építettek: állott az Ivánka major (Csárda major) épületegyüttese, attól délre az Etel major, a vasútvonaltól nyugatra a Nagy major, egymáshoz közel a Dohányos major és az Új major.¹⁰ Az Ivánka család 18 szobás kastélyt építtetett, Blaskovich Sándor földszintes, saroktornyos "csinos úrilakát" pedig a vármegye-monográfia említi.¹¹

1870-ben a mai Soltszentimre területén – ami megegyezik az említett birtoktestekkel – 214 lakost írtak össze: 205 római katolikus, 5 református, 3 evangélikus és 1 izraelita vallású személyt.¹² A három földbirtokos helyben lakó családtagjain

⁸ Hadtörténeti Intézet Térképtára. II. katonai felvétel. Section 57. Colonne XXXIII. A felmérés 1859-ben készült. A színes fénymásolat jobb szélén lévő jegyzék kimutatja a házak, az istállók, az ott elszállásolható személyek (katonák) és lovak számát.

⁹ Historia Domus, Soltszentimre római katolikus plébánia irattára.

¹⁰ Hadtörténeti Intézet Térképtára, III. katonai felvétel, Sektion 5262/4. A felmérés ideje 1882.

¹¹ Borovszky Samu 1990. 31. A monográfia a Blaskovich-féle úrilak fényképét is közli: i.m. 36.

¹² A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. V. KSH Bp. é.n. 22-25.

kívül az összeírtak majorsági cselédek és pásztorok, csöszök voltak. A római katolikusok Akasztó község plébániájához tartoztak.

Az akasztói r. kat. plébánia "Egybekeltek anyakönyvé"-ben 1855-től az alábbi, Szent Imre pusztán lakó házaspárokat találtuk (zárójelben születési helyüket jelölöm): Josephus Nagy Samu (Solt), Polyák János (Akasztó) - felesége Nagy Katalin (Gyón), Topolcsányi György (Akasztó) - Zemankó Anna (Szent-Ivány), Bauer János (Mélykút), Csépkereki János (Adacs) - Bödő Katalin (Dunavecse), Nagy Julianna (Vadkert). 1875 tájától egyre több a pusztán lakó házasodó fiatal: Gubán Ferenc (Akasztó), Nagy Mihály és Baltás Julianna születési helye (locus originis) is "Szent Imre", Kovács Julianna (Vadkert), Mészáros Miklós (Farmos) - Bernula Anna (Pilis), Horváth Mihály (Akasztó) - Mészáros Katalin (Tápiószéle), Beszedics Antal (Akasztó), Király János (Akasztó), Csatai József (Akasztó), Kovács István (Fülöpszállás), Izsáki János (Kiskörös), Zeleszkó Mária (Akasztó), Gilányi Ferenc (Kecskemét).¹³

A pusztán élő családokról tanúskodnak a keresztelési anyakönyv bejegyzései is. 1886-ban 14, 1887-ben 18 Szent Imre pusztai újszülöttet tartottak a keresztség alá Akasztón: a Mészáros Miklós - Bernula Anna házaspáron kívül, Kiss József (Madocsa) és Babucsik Katalin (Akasztó), Urbán Pál (Jászberény) és Nagy Julianna (Akasztó), Zelenkó Ferenc (Akasztó) és Borsik Teréz, Szabó Benjámin és Bukóczki Rozália gyermekeit. Utóbbi házaspárak már Szent Imre pusztán születtek. Helyben élő népességről az egykorú halotti anyakönyvek is bizonykodnak – azzal az eltéréssel, hogy a meghaltak születési helyének jelölése nem mindig következetes. Sok a csecsemő- és kisgyermekkorban elhunyt, akik már a pusztán születtek.¹⁴

Az 1880-as években mérsékelten nőtt a majorok népessége, elsősorban protestánsok odaköltözésével: 1886-ban 210 római katolikus, 33 református, 32 evangélikus és 5 izraelita vallású – összesen 280 személy élt Szent Imrén.¹⁵

Az Ivánka-birtok eladása

1890-ben Ivánka Oszkár, a legnagyobb birtoktest tulajdonosa (Ivánka Zsigmond örököse) eladta földbirtoka túlnyomó részét, 3712 holdat (1100 négyszögöles holddal számolva). Az eladást újságokban is meghirdették és lebonyolítására az uradalmi tisztviselők közreműködésével ún. „vevőtársaságot” hoztak létre.

1890. október 27-én Szent Imre pusztán, Ivánka Oszkár birtokán kötötték az "adás-vevési illetőleg társasági szerződést", amelynek értelmében a tulajdonos "puszta szölle ölle szent imre tetétleni 83. sz. telekjegyzőkönyvben bekebelezett ingatlanát, a rajta levő összes épületekkel, de minden termés és berendezés nélkül" eladta a "Szent imrei vevő társulat"-nak, az alábbi feltételekkel:¹⁶

¹³ Akasztó, R. kat. plébánis, Egybekeltek anyakönyve 1855-1875., 1875-1891.

¹⁴ Akasztó, R. kat. plébánia, Kereszteltek anyakönyve 1855-1891., Meghaltak anyakönyve 1855-1860., 1860-1875. Az anyakönyvi adatgyűjtésben közreműködött Simon András egyetemi hallgató.

¹⁵ Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Baciensis ad annum Christi 1886. Coloczae 31.

¹⁶ Forrásunk a kinyomtatott közjegyzői okirat, melynek néhány példányát soltszentimrei családok napjainkig megőrizték. A nyolc oldalas szerződés teljes szövegének közlését nem tartom szükséges-

A földingatlan vételára holdanként 90 ft lett volna, de – mivel kellő számú jelentkező hiányában a társaság nem jöhetett volna létre – az eladó 627 hold után holdanként 10 ft-ot engedett, így a vételár 3085 hold után, 90 ft-tal számolva 277 650,- ft, 627 1/2 hold után, 80 ft-tal számolva 50 200 ft, összesen 327 850,- ft.

Az adásvételkor az ár 10 %-át kellett kifizetni, ami a vevők számára igen csábító körülményt jelentett.

2. A vevőtársaság átvállalta a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól felvett, 107.328 ft fizetetlen kölcsöntőke kifizetését illetve törlesztését. Ezt az összeget a vevők kötelesek voltak 30 nap alatt megfizetni. A fennmaradó tartozást és 6 %-os kamatait 1891. október 1-től 1895. október 1-ig, öt egyenlő részletben kellett megfizetniük.

3. Az eladó kikötötte: a szerződés addig föl nem bontható, amíg a vevőtársaság „egyetemleges kötelezettségét” nem teljesítette. Ivánka Oszkárt és jogutódait tehát egyetemleges zálogjog illette meg mindaddig, amíg a vételár hátralékát minden egyes vevő nem teljesítette. Ha a részleteket és a kamatokat a vevők határidőre nem fizetnék, az eladó jogot kapott a társulati tagok ellen végrehajtást kezdeményezni, végső esetben a szerződést érvényteleníteni.

4. A vevőtársulat az ingatlant község telepítése céljából vette meg. A megvásárolt ingatlant fölmérette és minden tagja birtokba vette a saját részét, amiért fizetett.

5. Az eladó fenntartotta a jogot, hogy a folyó évi termést betakaríthassa, valamint a tehenészet és a ménés elhelyezésére szolgáló istállók 1891. március 30-ig, a dohánysímító pajták és a cselédlakások pedig 1891. január 1-ig használatában maradjanak.

A szerződést a kiskörösi királyi közigyöző jelenlétében az eladó és a „Szentimrei vevőtársaság” 84 tagja írta alá, illetve látta el kézjeggyével. A vevőtársaság elnöke Vajda Mihály dunaszentbenedeki földműves, alelnöke Medgyesi István géderlaki szatócsiparos lett., a bizottság tagjává V. Miklós József újkécskei földművest, Király Sándor püspökhatvani földművest, Rabnecz Lajos tassi kovácsmestert, Cs. Tóth Ferenc kecskeméti földművest, Mihalik Pál izsáki földművest és ifjú Varga Dániel tiszaföldvári kereskedőt választották. Mindannyian vidékről, közeli (Izsák, Géderlak) és távolabbi településekről (Kecskemét, Újkécske, Tiszaföldvár) érkeztek. A vevőtársasági tagok nagy részének származási helye nem ismert, de az eddigi anyakönyvi adatföltárásból úgy látjuk, hogy Széll Lajos uradalmi kasznáron kívül alig volt köztük Szent Imre pusztai lakos. A plébános későbbi följegyzése szerint az első telepeseeknek kb a fele származott Pest vármegye területéről, jelentős számban voltak még Jász-Nagykun-Szolnok és Fejér megyéből, szórványosan Tolna és Csongrád megyéből. A plébános úgy találta, hogy Kecskemét, Tiszaföldvár és Nagyerkátá (Fejér m.) adta a legtöbb telepest.¹⁷

nek, de minden, település- és társadalomtörténeti szempontból fontos feltételt ismertetem. Az irat fénymásolatához Gubacsi László ny. könyvelő és Farkas Julianna tanámó szívesességéből jutottam, akik a kutatást önzetlenül segítették.

¹⁷ Soltszentimre r. kat. plébánia irattára. Historia Domus

A földvásárlók nagy összegű adósságot vállaltak igen rövid időtartamú törlesztésre. A plébános tájékozódása szerint "volt, aki erején fölül vásárolt. A jórészt vizenyős, kevés jövedelmet adó birtokból nem tudta kivenni a vételár esedékes részleteit... Akik boldogultak volna, a szorgalmas, takarékos emberek feje fölött is állandóan ott volt a veszély, az egyetemes felelősség". Ezért arra törekedtek, hogy az egyetemleges fizetési kötelezettségtől szabaduljanak. Ezt úgy érheték el, ha Ivánka Oszkárnak a vételárat és a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnak az átvállalt jelzálogkölcsönt kifizetik. E célból a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetétől 50 év alatt visszafizetendő hosszú lejáratú kölcsönt vettek föl, amely már egyéni kölcsön volt és holdanként 50 ft-tal terhelte a telepések birtokát. Ám ez nem volt elegendő.

Akkoriban vetődött Szent Imrére N. B. volt tiszavarsányi jegyző, aki a megszorult embereknek följánlotta szolgálatait. Megígérte, hogy kölcsönt szerez és az egyetemleges felelősséget megszünteti. Szerzett is pénzt az izzáki bankból, de ígéreteit nem váltotta be.

Ezután a Kecskemétről származó tehetősebb vevők Tóth Ignác kecskeméti ügyvédhez fordultak, aki több elhagyott földet megvásárolt, így személyesen is érdekelt volt az egyetemleges jelzálogkölcsön kifizetésében. Tóth Sándor, Meleg Lajos, Pásztor Sándor, Csuka Tóth Ferenc, Körös Lajos és Vékony Pál tárgyaltak Tóth ügyvéddel, aki – felelősségvállalásuk mellett – kölcsönt eszközölt ki a Kecskeméti Népbanknál. Ebből fizették ki a közös tartozást és a kiskörösi járásbíróság mint telekkönyvi hatóság 1895. április 17-én kelt, 2022/tk. 95 sz. a. végzése megszüntette a zálogjog egyetemlegességét. Ezután a vevők birtokát holdanként 150 ft jelzálogkölcsön terhelte, de ez már kinek-kinek személyes adóssága volt.¹⁸

A Kiskörösi Járásbíróság végzése felsorolja azokat a telepéseket, akiket az egyetemleges zálogjog törlése és a Kecskeméti Kereskedelmi Hitelintézet és Népbank javára az önálló zálogjog megállapítása érintett. A felsorolásban 86 földtulajdonos – legtöbb esetben férj és feleség – neve szerepel. Tanulságos, hogy az 1890. évi vevőtársaság tagjai közül 25-öt, a családnév azonosságát is figyelembe véve 27-et érintett az 1895-ös bírósági végzés. Az Ivánka birtokot megvásárolt vevők nagyobb része tehát öt évvel később nem volt azok között, akik az egyetemleges zálogjog törlése után, ugyancsak nagy bankkölcsönt vállalva az un. második vevőtársaságot létrehozták.¹⁹ (L. a mellékletet)

Oka bizonyosan az lehetett, hogy nem tudták teljesíteni fizetési kötelezettségüket, ezért a megvásárolt földet – házhelyet, szántót és rétet – átadták másoknak, s megélhetést keresve továbbvándoroltak. Ez nem meglepő. A 19. sz. második felében a közbirtokossági legelők és a nemesi földbirtokosok pusztáinak felosztása után az egész tájon nagy a népmozgás. Az első földtulajdonosok vagy földbérlők nagy része – fele, néhol kétharmada – nem tudott tartósan megülni a kiosztott pusztákon

¹⁸ A kölcsönfelvétel ismertetésének forrása a Historia Domus. A kiskörösi járásbíróság 1895. április 17-iki végzéséhez helyi adatközlőim révén jutottam.

¹⁹ „Az Ivánka-féle II-dik vevőtársaság” megnevezés Pusztaszentimre nagyközség 1920. évi képviselőtestületi jegyzőkönyvében szerepel.

– különösen ott, ahol rossz természeti körülmények között nagy fizetési, kölcsöntörlesztési kötelezettséget vállalt, illetőleg kényszerült vállalni. Az elbukott vásárlók, bérlők földjére mindenütt akadt vevő. Ez történt Szent Imre pusztán is, így az Ivánka-birtok eladását követő fejlemények beleillenek abba a képbe, amit a szegedi és a kecskeméti közlegelők, és a járszági települések által megváltott puszták felosztásáról a kutatás eddig föltárt.²⁰ Az Ivánka-birtok eladása más pusztákétól abban különbözött, hogy az öt éves időtartamú törlesztés és az egyetemleges zálogjog kikötése az átlagosnál sokkal szigorúbb feltételrendszert jelentett a vevők számára.

Az 1890-es vevőtársaságnak nyolc olyan tagja nem szerepel az 1895. évi bírósági végzés névjegyzékében, akikről bizonyosan tudjuk, hogy Szent Imre pusztán maradtak. A település 1897-ben készült "felvételi előrajza" tanúsítja, hogy mindannyian megtelepültek, sőt tanyát építettek a pusztán.²¹ Köztük van Vajda Mihály, az első vevőtársaság elnöke, s még egynéhány tehetős gazda (Baglyas János, Halma Mihály). Egyelőre nem találtam olyan forrást, amely erre magyarázatot nyújtana. Föltételezhető, hogy a megszabott határidőre törlesztették adósságukat, így 1895-ben megvásárolt földjük teher nélküli tulajdonosai lettek, s nem kellett a kecskeméti földhitelintézetből kölcsönt fölvenniük – mint a vevőtársaság többi tagjának. E föltevést valószínűsíti, hogy valamennyien legalább 20-25 holdas földbirtokkal és többen falusi házhellyel, kerttel is rendelkeztek. Az ő tartós megtelepedésüket figyelembe véve az első Szent Imre pusztai vevőtársaság helyben maradt családfoit a tagság 40-45 %-ára becsüljük.

Ivánka Oszkár birtokrészének benépesedése

Említettük, hogy az 1890 októberében megkötött adásvételi szerződés szerint a vevőtársulat "község telepítése céljából" vette meg Ivánka Oszkár birtokának eladó részét. Valójában az 1890-es években "Szent Imre" még nem község volt, mivel nem rendelkezett önálló közigazgatással, hanem Akasztó községhez tartozott, mint annak külterülete. A településnéprajz mai fölfogása szerint az 1890-ben föl-mért és eladott házhelyeken kialakuló település falunak tekinthető.²²

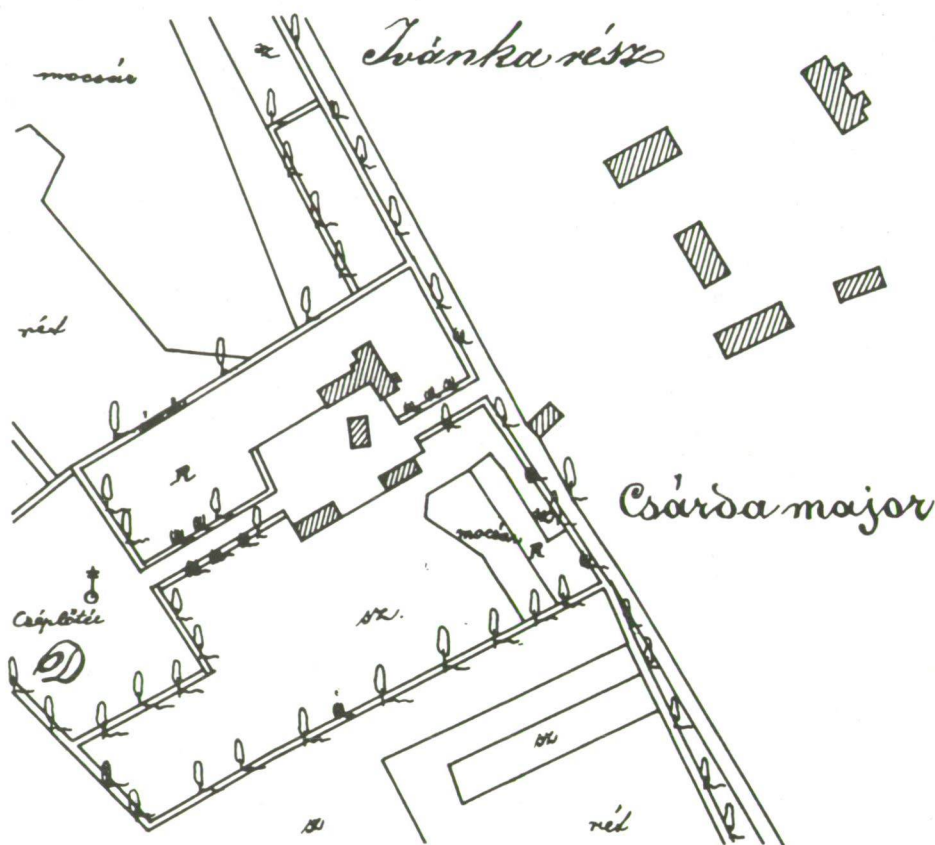
A "felvételi előrajzot" készítő földmérő 1897-ben "Szent Imre telepítvény"-nek nevezte az Ivánka-kastély és major mellett három utcában parcellázott, részben már beépített házhelyeket. A kataszteri fölmérés rögzítette a parcellázás előtti állapotot, ennek köszönhető a kastély és a major pontos helyzetrajza (2. ábra) A nagyjából ÉNy-DK irányú út mellett – amelynek nyomvonalát követi a falu mai *főutcája* –, attól nyugatra volt a T alakú kastély, körülötte 3 épület, az úttól keletre pedig 6 épület helyezkedett el: 4 nagyobb és 2 kisebb. Utóbbiak voltak a majori cselédlakások és istállók. A visszaemlékezők szerint a kastély közelében, az úttól nyugat felé is épült cselédház. A térkép az épületegyüttest *Csárda-major*nak jelöli. Az elnevezés magyarázatát a Historia Domus-ban találjuk: "Legrégibb ház Szentimrén

²⁰ Bálint Sándor 1974., Juhász Antal 1989., Szűcs Judit 1997.

²¹ BKMÖL Pusztá-Szentimre felvételi előrajza. Szerk. Rihmer Bódog felm. növendék.

²² Vö: Bárh János. 1996. 121-122.

a kastély hátulsó része – írta a település első plébánosa. – Útszéli kocsmá volt valamikor. A hagyomány szerint, amikor még pusztá legelő volt a határ, a betyárok, különösen Bogár Imre és testvére gyakorta megfordultak erre. Ide terelgették a Délvidékről lopott jószágot, körülkötötték lovaikat a mostani főutca helyén állott óriási nyárfához, maguk meg mulattak a csárdában."

2. ábra. Az Ivánka major épületei a falu telepítése előtt

Az előszavas hagyományt két körülmény is igazolni látszik: egyfelől e tájékon már az 1783-as katonai térkép csárdát jelöl, másfelől gyakran tapasztalható, hogy az újabb építkezők felhasználták a régebbi épületeket, vagy legalább azok jó állagúnak látszó falait, maradványait. Mindezzel bizonyítottnak tartjuk a 20. század elejéig élő hagyomány és a Csárda major névadásának hitelét.

A kastély és a major épületei is a vevőtársaság tulajdonába kerültek. Ezek egy részében szállást alakítottak ki azoknak, akik a megvásárolt portán nem bírtak hajlékot építeni. "A házak lassan épültek és a telepesek csapatosan tanyáztak a schweizerei-nek nevezett nagy uradalmi épületben" – írta a plébános. Visszaemlé-

kezésből tudjuk, hogy a majorban volt egy ún. "csíraistálló", ahol a fejősmarhákat tartották. A telepeseknek abban adtak szállást, amíg nem építkeztek. "A családok ott feküdtek sorban, szalmán." (Sz. J.) A marhaistállót föltehetően azért nevezték így, mivel a szürke magyar szarvasmarhát a század végére kiszorító jól tejelő pirostarka fajtát *svájcz*er, *svájci* fajtának emlegették. A kitakarított istállóban úgy háltak, mint az uradalmakba tavasztól ősziig elszegődő summások, hónapszámosok évtizedekkel később is. Az emlékezés szerint voltak olyan telepesek, akik a kastélyhoz közeli cselédházból alakítottak maguknak két-, háromosztatú házat, amelyben azután évtizedekig laktak. Volt majori épületben rendezték be az első tantermet és a tanító lakását is.

A "telepítvény" parcellázásakor 600 négyszögöles házhelyeket és kerteket mértek ki, de több telket a kis pénzü szegényparaszt vevők között megosztottak. Az 1897 táján készült "felvételi előrajz" 165 házhelyet illetve kertet ábrázol, amelyeken a telepesek addig 80 lakóházat építettek. Kb. két évvel a birtok eladása és néhány évvel a 2. vevőtársaság létrejötte után tehát 85 beépítetlen telek és kert volt a falu belterületén. Hozzá kell tennünk, hogy többen – a módosabbak – két vagy több házhelyet is vásároltak.

A kataszteri felvétellel valószínűleg egy időben készült az 1897-ben datált birtokrészleti jegyzőkönyv, amely pontos adatokat nyújt mind a beltelkek, mind a határbeli dűlők birtokosairól, lakóhelyükről, minden egyes birtokrészlet művelési ágáról és területéről.²³ A térkép és a birtokrészleti jegyzőkönyv együtt módot ad az éppen kialakuló falu és határa településének, birtokviszonyainak elemzésére.

A falu belterületén 1897-ig az alábbiak építettek lakóházat.

A főutcán házuk volt:²⁴

S. sz.	A birtokos neve, és lakóhelye	Ház-szám	A telek nagysága	A 2. vevő társaság tagjai
1.	Balogh (Méhész) Péter - Wimmer Verona	544-545	1	+
2.	Barta Gerzson	568	1/2	-
3.	Bolyás Ferenc	565	1	-
4.	Bozó Mihály - Bánfi Etel	567	1	+
5.	Csémi Gáspár - Balog Borbála	576	1	-
6.	Csík Albert - Matulai Róza	548	1	+
7.	Csavajda Péter	530	1	-
8.	Csíkos H. István - Molnár Júlia	581	1	+
9.	Endrész János - Lesznóczi Katalin	538	1	+

²³ BKMÖL, Szent-Imre (Pusztaszentimre) adóközség. Birtokrészleti jegyzőkönyv, 1897,

²⁴ A könnyebb áttekintés végett a belterületen megtelepülők jegyzékét utcák szerint betűrendben közlöm. A táblázatban jelölöm, kik szerepelnek az 1895-ös bírósági végzés névjegyzékén. Őket tekintjük a 2. vevőtársaság tagjainak.

10.	Eszenyi Sándor - Szép Mária	553	1	+
11.	ifj. Kovács József	559	1	+
12.	Mátyás József - Búza Teréz	557	1	-
13.	Megyesi Mihály - Wolf Mária	550	1	+
14.	özv. Molnár Józsefné sz. Fejes Zsuzsa	529	1	+
15.	Molnár József - Nagy B. Sára	580	1	+
16.	Mihály Mihály - Pósa Verona	532	1	-
17.	Nagy János - Czakó Boris	528	1	-
18.	Sütő János - Nagy Lidia	582	1/2	+
19.	Szabó András - Gróman Borbála	572	1/2	+
20.	Szabó Jánosné sz. Nagy Éva	578	1	+
21.	Szakács Ferenc	536	1	+
22.	Szakács Pál - Szabó Erzsébet	558	1	-
23.	Szécsi Erzsébet és társai	561	1	-
24.	Tóth Ignác (Kecskemét)	570	1	-
25.	Varga Gyula	555	1	-
26.	Varga Lajos - Kozma Eszter	571	1	-
27.	Vékony Pál - Kis Klára	574	1/2	+
28.	Bodor Gecseg József	543	1	+

A középső utcán volt házuk:

1.	Balla Imre - Szakács Erzsébet	595	1/3	+
2.	Balog Jánosné Csontos Róza	606	1	-
3.	Bata Imre - Holeczki Mária	609	1/2	+
4.	Csémi József	590	1	-
5.	Csibra Pál - Kis Júlianna	613	1	+
6.	Dobos Mihály - Gyarmati Mária	608	1	+
7.	Kalóz Lászlóné sz. Major Rozália	599	1	-
8.	Kecskeméti Népbank	610	1	-
9.	Kerek Lajos - Gere Zsuzsanna	588	1	+
10.	Lévai József - Laczi Anna	612	1/2	-
11.	Magócs József (Akasztó)	584	1/2	-
12.	Meleg Lajos - Deli Erzsébet	586	1	+
13.	Nagy Mihály - Kvaszniczka Klára	604	1/2	-
14.	Németh Gábor - Váczi Zsuzsa	593	1	-
15.	Pap István	575	1/2	+
16.	Rabnecz Lajos - Berdi Lidia	602	1	+
17.	Simon János - Nagy Verona	617	1	+
18.	Sinka Imre - Mészáros Erzsébet	607	1	+
19.	Szendi János ifj. - Pál Erzsébet	600	1	+
20.	Tóth József - Tóth Terézia	585	1	-
21.	Turóczi Sándor - Balázs Júlia	598	1	-
22.	Ürögi Ferenc - Fülöp Lidia	573	1/2	-
23.	Veres Sándor - Léva Julianna	601	1	-

24.	Zsáros István - Andó Anna	614	1	-
25.	?	583	1/2	?

Az izsáki határ felé eső szélső utcán volt házuk

1.	Csernák Pálné Kócsó Etelka	665	1	+
2.	Csontos János - Pintér Judit	643	1	-
3.	Egyeki Mózsés	621	1	+
4.	Gelencsér Mihály - Elek Anna	623	1	+
5.	Gelencsér József - Bognár Anna	624	1	+
6.	Gulyás István - Pálkökő Mária	619	1	+
7.	Kun Imre - Kenyeres Teréz	666	1	+
8.	Kovács János - Kincses Lília	671	1/2	-
9.	Kovács Z. József	663	1	+
10.	Máté Sándor - Szugyi Erzsébet	664	1	+
11.	Mátékovics Mihály - Sinka Júlia	661	1	-
12.	Mátyás János	670	1/2	+
13.	Megyesi Gergely	628	1	+
14.	Nagy Dávid	629	1	+
15.	Pávicsek István	627	1	-
16.	Rajcsányi György (Akasztó)	625	1	+
17.	Rozsnyai Gábor	644	1	-
18.	Sinka József	662	1	-
19.	Varga János - Bánya Jília	646	1/2	+

A kastéllal szemben, Izsák felé, valamint ettől délre, a középső és a szélső utca között egy-egy keresztutcat nyitottak, ahol az alábbi háztulajdonosok voltak:

A kastéllal szemben lévő keresztutcában

1.	Szendi Jánosné sz. Kovács Anna	631	1/2	-
2.	Szilágyi Sándor - Csontos Eszter	632	1	+
3.	Kvasznicska Gábor	603	1/2	+

A délre fekvő keresztutcában

1.	Balla György - Kis Mária	596	1/3	+
2.	Czobor Antal	640	1/2	-
3.	Molnár B. György - Balog Júlia	597	1/3	+
4.	Nagy Sándor - Pintér Klára	641	1/2	+
5.	Sipka Vendel - Pap Erzsébet	639	1	+

A 80 lakóház közül 48-at azok építettek, akik a Kecskeméti Népbanktól felvett kölcsönből 1895-ben kifizették a földvételeből adódó nagy adósságot, amely után továbbra is jelzálogkölcsön, de már egyéni jelzálog terhelte ingatlanait. A faluban építkezők 40 %-a azonban új jövevény volt, ami mindössze két év alatt nagy arányú népmozgásra mutat.

A kataszteri térképről megállapítható, hogy sok lakóház szoba-konyha beosztású volt, s évekkel a parcellázás után számos család lakott egyetlen helyiségből álló hajlékban. Voltak kicsiny: 50-60-80 n-öles udvarok, a telek (porta) nagyobbik részét az egész házhelyesek is kertnek használták.

A lakóházaknak kb. egyharmada becsülhető a nagytájon típusos három osztatú: szoba-konyha-kamra beosztású parasztháznak. Kevés, mindössze tucatnyi telepes telkén volt gazdasági melléképület.

A belterületen házzal és házhellyel bíró telepéseknek kb. egyharmada 1-2 kat. hold közötti földet tudott vásárolni, aminek még sok esetben csak a felét lehetett szántani, a többi mély fekvésű rét, legelő, gyakorta vízállásos mocsár volt. A pusztának számottevő része vizenyős rét, melyet kaszálólul használhattak, de az 1-2 holdas szegényparasztnak még nem volt anyagi ereje lovat, tehenet vásárolni és tartani. Valamivel több a 4-6 holdas törpebirtokos és a belterületi telepéseknek kb. egyötöde mondható 7-15 holdas kisparasztnak.

Bodor *Gecse* Jánosnak a Csárdamajori dűlőben 6 kat. hold 1012 n-öl szántója, 6 hold rétje, 1 hold mocsaras földje, Vékony Pálnak ugyanott 6 hold szántója és 8 hold 612 n-öl rétje volt. Eszenyi Sándor és felesége az Akasztói úti dűlőben 10 hold szántót, 5 hold rétet és több mint 3 hold mocsárnak minősített földet bírt.

A *Historia Domus* örökítette meg, hogy aki jó árat kívánt kapni a szénáért, az bevitte Kecskemétre, de ott sem mindig sikerült a vásár. "A katonaság is vásárolt ugyan, de százával állt ott a szénás kocsi meg szekér (...). Egyik telepes fuvarost fogadott 4 ft-ért, kölcsönként helypénzre 1 ft-ot és a szénáját a serdülő-legény fiával beküldte Kecskemétre. Be is értek, de a szénán nem tudtak túladni. Nem vette meg senki. Kedvetlenül indultak vissza a szénával, a kocsis is, a fiú is. Útközben egy kocsmáros, akinél megálltak, ígért a szénáért 4 ft-ot. A kocsis biztatására el is adta a fiú (...). Másik fuvar úgy sem bír el, így legalább meglesz a kocsis 4 ft-ja. Ez meg is lett, de a helypénzre kölcsönként 1 ft-ot kifizette a gazda a szénaeladásra."²⁵

1897 tájáig csak néhány telepes épített nagyobb lakóházat. Balogh Mészáros Péternek az Ivánka-kastély közelében, a főutca sarkán fordított, ún. utcafrontos háza volt, amelyben ő nyitotta meg az első boltot. 1600 négyszögöles portát vásárolt, s mellette a felesége nevére íratott egy 600 négyszögöles házhelyet. A Turján dűlőben közel 20 kat. holdnyi birtoka, Szőlőhegy dűlőben 3 holdnyi legelője volt.

Szintén a "telepítvény" központjában volt Meleg Lajos és Deli Erzsébet háza, ahol kocsmát nyitottak. Meleg Lajos már az első vevőtársaságnak tagja volt és 1897-ben 39 kat. hold 1192 négyszögöl földet bírt a Nagymajori dűlőben. Tanyát is épített.

A belterületen házat építők közül öten vásároltak másik portát is, amelyet a birtokrészleti jegyzőkönyv tulajdonképpen használata szerint kertnek tüntet föl.²⁶ Kohn Adolf nagyperkáta zsidó kereskedő és felesége, Grün Berta 12 portát vásárolt a belterületen, s ezek közül forrásunk hármat házhelynek, kilencet kertnek tün-

²⁵ *Historia Domus*, Soltszentimre, Róm. kat. plébánia irattára.

²⁶ Házán kívül kertnek jelölt portája volt Tóth Ignác ügyvédnek, Eszenyi Sándornak, Kovács Z. Józsefnek, Rozsnyai Gábornak és Ürögi Ferencnek.

3. ábra. A falu központja 1897-ben: az 542. helyrajzi számú épület a volt Ivánka kastély. Részlet Pusztaszentimre 1897. évi felvételi előrajzából (10. szelvény)

A "Szent-Imrei vevőtársulat" volt a birtokosa az Ivánka-kastélynak, a körötte elterülő több mint 3 holdas kertnek és egy 1064 négyszögöles telken lévő volt majsági épületnek, amely föltehetően a "schweizerei"-nek nevezett istállóval azonosítható. Több majsori épületet elbontottak és a főutca kastéllyal szemközti oldalán kb. egy holdnyi teret üresen hagytak. Évtizedekkel később ott épült föl a római katolikus és a református templom.

A birtokrészleti jegyzőkönyv még Ivánka Oszkár birtokának jelöli az 539. számú házhelyet, ahol egy lakóház és az 540-541 számút, ahol a lakóházon kívül három gazdasági épület állott (3. ábra)²⁷ Nem tudjuk, miért és hogyan maradtak ezek a telkek és felépítményeik Ivánka birtokában. Néhány telepes leszármazottja emlékezik rá, hogy ezeket később megvásárolták és kisebb-nagyobb átalakítás után évtizedekig lakták.²⁸

* * *

Az 1897-ben készült kataszteri felvétel idejére Szent Imre pusztán a tanyás település is kibontakozott. A térképszelvényekről jól megállapítható, hogy tanyák az eladott Ivánka-birtok területén épültek.²⁹

Tekintsük át a határ tanyásodását a belterületről indulva, északról-délre, majd a távolabbi dűlők felé haladva - abban a sorrendben, ahogy a birtokrészleti adatfelvétel is készült.

Tanyák Szent Imre pusztán 1897-ben

A dűlő neve	A birtokosok neve	A tanya épületei	Dűlőbeli föld		Összes birtok	
			kh.	n-öl	kh.	n-öl
Csárdamajori	id.Makkos József-Asztalos Eszter és ifj. Makkos J. - Trpák Róza (2/3 - 1/3 arányban)	2	32	927	107	800
	Dezső Sándor	2	43	1459	65	1043
	Széll Sándor	2	4	300	16	1428
	Tóth Ignác (Kecskemét)	1	88	1485	111	870
Nagyhodályi	Szabó Ferenc	1	5	669	6	594
	Kvasznicska Gábor	1	2	1257	3	1149
	Koha Antal - Szabó Teréz	1	2	662	2	662
	Bozó Márton - Hasznos Róza	2	15	470	17	588
	Takács Máté	1	43	322	70	1381
Etelmajori felső	Csémi József	1	8	356	11	1172

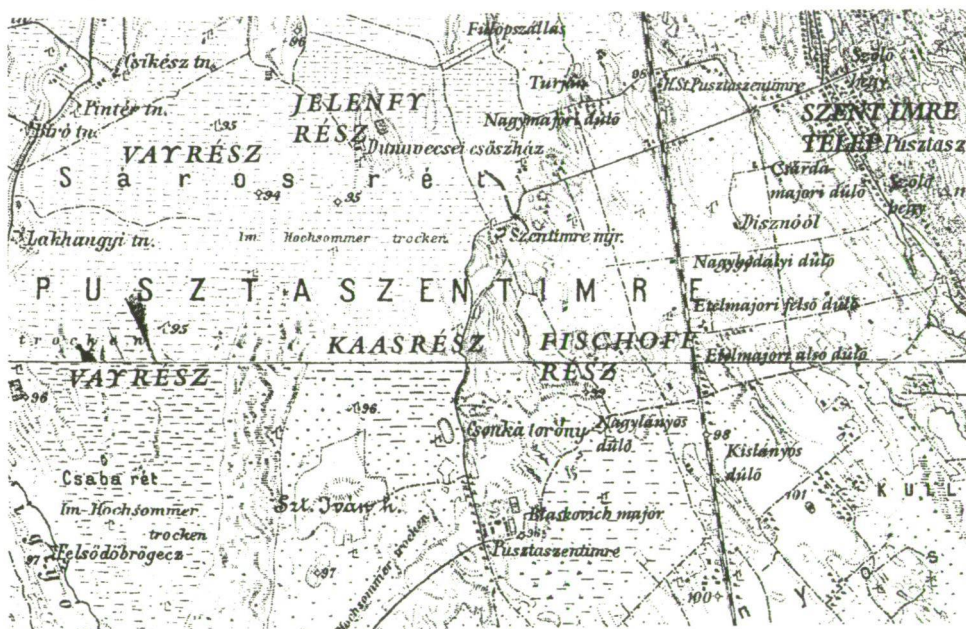
²⁷ BKMÖL, Pusztá-Szentimre felvételi előrajza, 10. szelvény.

²⁸ Adatközlők: Apró Balázs (sz. 1918), Gelencsér János (1914), Szakács János (1907).

²⁹ A kéziratos "felvételi előrajz" és a M. Kir. Államnyomdában 1898-ban készült kataszteri térkép ugyanazt a helyzetképet mutatja. A kéziratos térkép nyújt több információt - azzal, hogy a művelési ágak, épületek stb. jelölésén kívül a földek birtokosait is föltünteti.

	Jaksa János - Németh Júlia	1	8	1328	8	1328
	Csernák Mihály	1	48	606	59	632
	Szakács Mihályné Valter Katalin	1	6	1220	6	1220
	Tóth <u>Csuka</u> Ferenc	2	27	-	33	-
	Tábit Mihály	1	6	320	6	320
	Kis József (Akasztó)	1	4	1100	4	1100
	Höss Pál (Akasztó)	1	14	1496	19	1405
Etelmajori alsó	Varga István és birtoktársa:					
	Varga Lajos -Gudricza Júlia	2	20	355	22	891
	Bencsik Antal - Beke Mária	2	11	428	19	428
	Bende László - Dékány Emerencia	1	10	914	14	862
	Kecskeméti Népbank	1	15	1119	-	-
	Nagy S. Mihály	1	12	580	12	580
	Kovács Sándor és birtoktársai (5/10, öt testvére 1/10-1/10)	1	95	278	135	409
Kislányos	Pápai Balázs	1	22	1402	27	1402
	Rumpold Károly	1	27	910	27	?
Szőlőhegy	Molnár M. József - Nagy B. Sára	1	5	152	5	152
	Csizmadia Lajos - Paulisz Katalin	1	2	1367	2	1367
	Kovács Lajos - Kulucsai Viktória	1	2	128	2	128
	Szabó László	1	-	484		?
Akasztói úti	Gilányi Ferenc	1	-	1521		?
	Körös Lajos - Fazekas Mária	2	34	620	34	620
	Trecskó János - Urbán Katalin	1	8	1130	8	1130
	Szilágyi Sándor - Csontos Eszter	1	20	1180	22	900
Nagymajori	Tóth Sándor	1	25	414	25	414
	Vajda Mihály - Samu Mária	2	207	1118	217	46
	Meleg Lajos - Deli Erzsébet	1	39	1195	40	1095
	Pásztor Sándor - Német Júlia	3	75	1465	75	1465
	Nagy Károly - Sziráki Erzsébet	1	2	736	2	736
	Réti Lipótné Weisz Katalin	1	26	1537	42	222
	Szabó Márkus - Horváth Teréz	1	11	1315	13	460
	Halma Mihály	2	14	1284	40	1278
	Kecskeméti Népbank	2	5	-	-	-
	Sörös Gábor - László Erzsébet	2	16	350	18	331
Nagylányos	Körös Sándor	1	24	757	26	1461
	Romfa István	1	4	1465	5	462
	Romfa Gábor	1	4	1146	5	159
	Baglyas János	1	55	728	64	122
	Nánai István	1	18	800	31	-
	Antal Pál - Apró Verona	2	6	-	9	514
	id. Apró János	2	5	921	7	875
	Deli Sándor - Jójárt Julianna	1	5	928	5	928

A tanyán gazdálkodók közül 13 családfőnek volt a belterületen házhelye illetve kertje. Mindannyian 25 holdon felüli földdel bíró gazdák, közülük Réti Lipótné 4, Vajda Mihály 3 házhelyet is vásárolt.³⁰ Úgy vélem, ebből több következtetés levonható: mindenekelőtt az, hogy a Szent Imre pusztán földet vásárló családok korábbi lakóhelyük gazdálkodási rendszerét, életmód-modelljét követték. Akik tehették, tanyát építettek, de a "telepítvényen" házhelyet is vettek, mert zsigereikbe beidegződött az életrend, hogy a tanyás gazdának a belterületen is bírnia kell házas telket. Úgy találjuk, akiknek volt rá pénzük, így cselekedtek. Több házhely vásárlását a befektetés illetve a haszonszerzés motiválhatta.

4. ábra. Pusztaszentimre határa és környéke a századfordulón

³⁰ Beépítetlen házhellyel rendelkező tanyai gazdák: Baglyas János, Bozó Márton, Dezső Sándor, Halma Mihály, Kovács Sándor, Kőrös Lajos, Kőrös Sándor, Pásztor Sándor, Réti Lipótné, Rumpold Károly, Seres Gábor, Vajda Mihály, Varga István és Varga Lajos.

15 tanyai gazdálkodó az 1890. évi vevőtársaság tagja volt, tehát az első telepe-
sek közül való. További 14 gazdálkodó (illetve házaspár) nevét az 1895-ös név-
jegyzékről ismerjük, így a tanyán lakó 48 család közül 29 már az 1890-es évek
elején megépíthette tanyáját. Ehhez képest kevés a kiépült tanyai gazdaság. A ta-
nyák kiépültsége, a kataszteri térképek alapján, az épületek számával mérhető. Ki-
épültek az a gazdaság tekinthető, ahol legalább 2-3 gazdasági épület (istálló, ól)
volt, mivel a tanyás gazdálkodás egyik előnyét a nagyjóság (ló, szarvasmarha), a
sertés-, birka- és baromfitartás jelentette. A 48 lakott tanya közül 33-ban 1 épület:
maga a lakóház állott, 14 tanyán volt 2 épület és csak 1 tanyán: Pásztor Sándor
gazdaságában 3 épület (ház és 2 gazdasági épület). A táblázat mutatja, hogy tanyát
3-5 holdas törpebirtokosok is építettek, akiknek a megtelepedés után még nem volt
jóságállományuk. De némelyik 15-20 holdas gazdálkodó sem épített istállót/vagy
ólat. A 19. századi tanyákon előfordult, hogy az istállót a házzal egy földel alá épí-
tették, így a ház az átlagos, három osztatú alföldi parasztháznál hosszabb. Ilyen
hosszú házat az egykorú kataszteri térképen nem találunk.

Külön kell szólnunk a Szőlőhegy dűlőben épített hajlékokról. A dűlő a telepít-
vénytől északkelet-kelet-dél felé, az Izsákkal szomszédos, buckás határrészen terült
el. 1897-ben túlnyomórészt legelőül, kisebb részét szántónak használták és erdő is
volt benne. A birtokrészleti jegyzőkönyv egyetlen négyszöggől szőlőt sem mutat ki a
dűlőben! Elnevezésének eredete az lehetett, hogy szőlőtelepítésre szánták. Ne fe-
ledjük, a letelepedés a filoxéra magyarországi pusztítása utáni évtizedben történt,
amikor rájöttek, hogy a homoki szőlők immunisak a filoxérával szemben. A szőlő-
telepítés szándékával magyarázható, hogy a dűlőben sok a pár száz négyszögöles
földdarab, csak a módosabbak vásároltak 1 holdon felüli és több holdnyi homokföl-
deket. A birtokrészletek sorszáma 649-től 907-ig tart, s mintegy 59 kat. hold legelő
a vevőtársaság tulajdona volt. A dűlőben négy kis földű szegényparaszt épített haj-
lékot. Kevés szántójuk mellett kis legelőjük volt, egyiküknek erdeje is. Jellemző,
hogy udvaruk területe 54, 58, 98 illetve 146 négyszöggől. Házuk olyan lehetett, mint
a Duna-Tisza köze más homokos közlegelőin megtelepedő szegényparasztok ide-
iglenesnek szánt, de hosszú évekig lakott hajlékai a századfordulón és a századunk
első évtizedeiben.³¹

Az 1897-es kataszteri felvétel külön rovatban tünteteti fel minden egyes ta-
nyai lakóház és udvar területét. Föltűnően sok a kicsiny udvar:

100 négyszöggől alatti az udvar	5 tanyán (3 a Szőlőhegy dűlőben)
100 - 400 " közötti	27 "
400 - 800 " "	9 "
800 - 1600 " "	8 "
1600 - " feletti	1 "

A tanyai "udvar", más szóval tanyatelek területe összefüggött a gazdaság állat-
állományával illetőleg a tanya kiépültségével. Nem véletlen, hogy a legnagyobb, 1
kat. hold 596 n-ölnyi tanyatelek Pásztor Sándor kiépült gazdaságában volt.

A századfordulón a legvagyonosabb tíz Szent Imre pusztai tanyai birtokos:

³¹ A homokpuszták első telepeseinek hajlékairól I. Juhász Antal 1996. Sztrinkó István 1987.

Vajda Mihály, az 1. vevőtársaság elnöke,	217 kat. hold
Tóth Ignác kecskeméti ügyvéd	111 "
id. Makkos József és fia	108 "
Kovács Sándor a 2. vevőtársaság elnöke	77 "
Pásztor Sándor és felesége	75 "
Takács Máté	70 "
Dezső Sándor	65 "
Baglyas János	64 "
Csernák Mihály	59 "
Kohn Adolf kereskedő és felesége	43 "

Névsoruk alkalmat kínál az 1930. évi gazdajegyzékkel való összevetésre, amire most nincs helyünk kitérni.

Pusztaszentimre népessége a vizsgált időszakban így alakult:³³

1880	296 fő
1890	575 "
1900	1073 "

Látható, hogy az Akasztóhoz tartozó puszta népessége Ivánka Oszkár birtokának eladása után ugrásszerűen, egy évtized alatt közel kétszeresére nőtt.

A pusztán továbbra is fennmaradt több úri középirtok, amelyek 1897-ben az alábbi területen gazdálkodtak:

Blaskovich Sándor (lakása: Bp)	533 kh	1077 n-öl
Fischhoffné Ivánka Petronella (lakása: Bp)	366 "	1286 "
báró Kaasné Ivánka Ida (lakása: Bp)	273 "	813 "
Hörl Antalné Blaskovich Erzsébet	257 "	-
Utassy Béláné Blaskovich Karolin	228 "	267 "

Blaskovich Sándor majorja volt a legnagyobb (5 épület), ezt követte Ivánka Petronella (Fischhoffné) birtokán az „Új major” (3 épület), mellette a "Dohányos major" és Ivánka Ida (báró Kaasné) birtokán az ún. „Báró-major” (3 épület).

Aratás, cséplés és a kapás növénykultúrák munkacsúcsai idején „Szent Imre telepítvény” szegényparaszt és törpebirtokos telepesei a majorsági földeken találtak munkaalkalmat. Másik kereseti lehetőségük a szomszédos izsáki szőlőtelepeken való munkavállalás volt.³⁴

A telepések származása

1891-ben a szomszédos Csengőd pusztán 3285 holdat parcelláztak, szintén „falutelepítés céljára”.³⁵ A közvetlen vasút mellé telepített község népessége gyorsan gyarapodott, ami szükségessé tette helyi róm. kat. lelkészség szervezését. Csengődön 1899. január 1-én kezdődött az egyházi anyakönyvek vezetése, s mivel Akasztónál 6 kilométerrel közelebb volt Pusztaszentimréhez, ezért a pusztán lakó

³³ A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. V. kötet KSH Bp. é. n. 22-25.

³⁴ A szentimrei szőlőtelepítés kibontakozására, összetevőire terjedelmi okok miatt itt nem térhetünk ki.

³⁵ F. Szabó Géza (szerk).

katolikusok ettől fogva inkább Csengődre jártak kereszteltetni és házasságot kötni. A temetkezés kezdettől helyben történt. A vevők már a letelepedéskor kijelöltek a Szőlőhegy dűlőben 2 hold 1164 négyszögölnyi területet temetőhelyül, ezt két egyenlő részre osztották és sorshúzás útján az északi fele lett a római katolikus, a déli a református temető. Az új telepítés első halottja Pék János nagyperkátai telepes volt.³⁶ Halottaikat viszont a csengődi plébános anyakönyvezte.

A pusztán megtelepülők származásáról előbb az 1899-1916. december 31. közötti csengődi halotti anyakönyv alapján adunk áttekintést. Az elhunyt csecsemők és hat éven alóli kisgyermek a megmondoláshoz nem szerepelnek az alábbi összeállításban, hogy ők a pusztára eladása és betelepítése után, már Szent Imrén születtek.³⁷ Tizenhét esztendő alatt 120 Pusztaszentimrén (kis számban Kullér pusztán) lakó hat éven felüli személyt vezettek be a csengődi római katolikus egyház halotti anyakönyvébe. Közülük 14 elhunyt Szent Imrén született.

Az elhunyt Neve	életkora	A halálo- zás éve	Megjegyzés
<u>Mindszenten</u> (Csongrád m.) születtek:			
1. Pálkök Mária	66 éves	1900	Gulyás István felesége
2. Szécsi Lajos	45 "	1900	
3. Csernák Pál	72 "	1901	a 2. vevőtársaság tagja
4. Bánfi Etelka	46 "	1903	Bózó Mihály felesége
5. Pap Mihály	64 "	1905	
6. Kovács Lajos	58 "	1907	
7. Pósa Viktória	16 "	1909	
8. Hasznos Rozália	58 "	1909	Bózó Márton felesége
9. Apró Gáspár	77 "	1909	a 2. vevőtársaság tagja
10. Pálkök Mária	49 "	1909	
11. Németh Julianna	58 "	1911	a 2. vevőtársaság tagja
12. Korom Dávid	53 "	1911	
13. Gémes Rozália	86 "	1913	
14. Pálkök János	43 "	1914	
15. Apró Eszter	56 "	1914	
16. Balog István	63 "	1915	
17. Kocsó Etelka	76 "	1915	Csernák Pál özvegye
<u>Akasztón</u> születtek:			
1. Kukel Julianna	75 éves	1899	
2. Melkvi Julianna	16 "	1900	
3. Csik Árpád	7 "	1900	
4. Németh György	83 "	1904	
5. Nagy Márton	36 "	1904	

³⁶ Historia Domus, Soltszentimre, R. kat. plébánia. Szent Imre falutól Csengőd homokos és szikelt utakon 12-13 km-re, Akasztó 6 km-rel távolabb volt.

³⁷ Csengőd, R. kat. plébánia, Holtak anyakönyve 1899-1916. Az anyakönyvi adatok kijegyzését Csősz László egyetemi hallgató végezte. Köszönöm Nemes Vilmos plébános szíves segítségét.

6. Velez Anna	16 "	1905	
7. Velez Rózsa	29 "	1905	
8. Belák Pál	63 "	1906	
9. Gubán István	26 "	1909	Tetétlen pusztán
10. Németh Gábor	65 "	1910	
11. Nagy Rozália	42 "	1912	
12. Nagy Dávid	77 "	1913	a 2.vevőtársaság tagja
13. Szabó Márkus	80 "	1913	a 2.vevőtársaság tagja
14. Melkvi Ignác	62 "	1915	
<u>Kecskeméten</u> születtek:			
1. Varga István	12 "	1900	
2. Nagy Terézia	72 "	1901	
3. Gubán Judit	10 "	1901	
4. Kozma Rozália	85 "	1904	
5. Benkő Magdolna	67 "	1904	id. Makkos József 2. felesége, az 1. vevőtársaság tagja
6. Bencsik Antal	22 "	1905	
7. Bencsik Magdolna	27 "	1908	
8. Szabó D. László	56 "	1908	
9. Vida Ferenc	12 "	1909	
10. Gilányi Ferenc	79 "	1910	az 1. vevőtársaság tagja
11. Varga István	81 "	1911	
12. Tóth Terézia	76 "	1912	
<u>Izsákon</u> születtek:			
1. Borsos Erzsébet	50 "	1902	
2. Gubán József	18 "	1902	Orgovány pusztán
3. Huszák Lajos	22 "	1905	
4. Kiss Julianna	34 "	1905	
5. Kovács Veronika	10 "	1906	
6. Kiss Julianna	17 "	1906	
7. Huszák József	77 "	1912	
8. Izsák Katalin	70 "	1912	
9. Kullai Rozália	14 "	1915	
<u>Adonyban</u> születtek:			
1. Szentner István	57 "	1907	
2. Perg Jakab	9 "	1907	
3. Pájer Mária	61 "	1913	
4. Lang Magdolna	20 "	1915	
<u>Jászkerekgyházán</u> születtek:			
1. Belán József	7 "	1901	
2. Makkos Gizella	15 "	1912	
3. Kovács Erzsébet	38 "	1914	
4. Makkos Erzsébet	21 "	1915	
<u>Perkátán</u> születtek:			
1. Vadász György	70 "	1900	
2. Koncz Ágnes	28 "	1904	

3. Elek Anna	54 "	1905	Gelencsér Mihály felesége
4. Vadász Anna	60 "	1914	
<u>Jászárokszálláson</u> születtek:			
1. Asztalos Eszter	66 "	1900	id. Makkos József 1. felesége a 2. vevőtársaság tagja
2. Makkos József	85 "	1916	
<u>Jászkarajenőn</u> születtek:			
1. Kiss Klára	58 "	1903	
2. Vigh P. Margit	46 "	1916	
<u>Abonyban</u> születtek:			
1. Csik Albert	7 "	1899	
2. Matulai Rozália	25 "	1899	a 2. vevőtársaság tagja
<u>Kunszentmártonban</u> születtek:			
1. Balla György	23 "	1901	
2. Kiss Mária	66 "	1904	
<u>Pápa-Taszáron</u> születtek:			
1. Klaszics Rozália	56 "	1905	
2. Knollmayer Julianna	30 "	1907	
<u>Pentelén</u> születtek:			
1. Gutsi István	57 "	1903	
2. Tóth István	31 "	1915	
<u>Tiszavárkonyon</u> születtek:			
1. Csontos József	48 "	1913	
2. Selymesi Imre	57 "	1916	
<u>Tószegen</u> születtek			
1. Kovács József	69 "	1906	
2. Kovács Anna	68 "	1913	
<u>Újkéskén</u> születtek:			
1. Szabó Erzsébet	11 "	1899	
2. Szabó Rozália	19 "	1908	

Egy-egy elhunyt született a következő településeken: Cegléd, Csengőd, Csépa, Csongrád, Dunaföldvár, Dunapataj, Félegyháza, Jászapáti, Kalocsa, Kiskőrös, Majsza, Máriaháza, Páhi, Pálmonostor, Sári, Szabadszállás, Szegvár, Szentantalfa, Szentes, Szolgaegyháza, Szombathely, Tápiószele, Tiszaföldvár, Újfalu (Fehér m) (összesen 24 település).

Az 1899-1917 között elhunyt 106 személy 40 településről származott, ám közülük 52, az elhaltak csaknem fele 4 településről került Pusztaszentimrére. Akasztó a „telepítvény” közigazgatási központja, Izsák a legközelebbi szomszéd község, ahonnan természetes folyamatnak tartható a pusztára történő költözés. Viszont föl-tűnő a Kecskemétről és a távolabbi Mindszentről ideszármazó telepések nagy száma.

1916. november 27-én a kalocsai érseki hatóság megvásárolta és plébániává alakította át Csémy József vendéglőjét.³⁸ Lengyel József 1916. december 5-én

³⁸ Historia Domus. Soltszentimre, R. kat. plébánia irattára.

anyakönyvezte az első elhunytat Pusztaszentimrén. 1916 decemberétől 1955. október 30-ig csaknem négy évtized p.szentimrei halottainak születési helyét céduláztuk ki: ez idő alatt 427 szentimrei lakhelyű, hat év fölötti elhunytat temettek el. Közülük 82 személy született Szentimrén, tehát az elhaltak több mint négyötöde betelepült család tagja volt.

Az 1890-es években és a századelőn Pusztaszentimrére települő középkorú és fiatal házások nagy része 1955-ig elhalálozott és különböző betegségek miatt velük költöző gyermekeik egy része sem élte túl a választott 1955-ös időhatárt. Ezért véljük úgy, hogy az 1955-ig elhunytak származásának vizsgálata aránylag valós képet adhat a Szent Imre pusztai Ivánka birtokra irányuló migrációról. Összesítő kimutatást készítettünk az 1899-1955 között eltemetett katolikusok származásáról, de tanulságosnak tartjuk külön feltüntetni az 1899-1916 és 1917-1955 között elhunytakat.

Az 1899. január 1. és 1955. között Pusztaszentimrén elhunytak születési helye³⁹

A helység neve:	1899-1916	1917-1955	Összesen
Pusztaszentimre ^x	14	82	96
Akasztó	14	34	48
Mindszent	17	26	43
Kecskemét	12	28	40
Izsák	9	21	30
Nagyperkátá (Perkátá)	4	17	21
Fülöpszállás	-	11	11
Jászkerekegyháza	4	7	11
Tiszavárkony	2	8	10
Csengőd	1	7	8
Dunaadony (Adony)	4	4	8
Dunaföldvár	1	7	8
Újkécske	2	6	8
Újszász	-	8	8
Dunapentele	2	5	7
Kiskunfélegyháza	1	6	7
Törtel	-	7	7
Kalocsa	1	5	6
Lajosmizse	-	6	6
Pápa-Taszár	2	4	6

³⁹ 1917-1955 között is eltekintettem a hat éves és fiatalabb korban elhalt gyermekek, csecsemők számbavételétől. Úgy vélem, csak így nyerhetők a korábbi számbavétellel összevethető adatok. Emellett szól az a tény is, hogy a sok csecsemő- és kisgyermekkori haláleset megváltoztathatja a népmozgásról megrajzolható arányokat.

^x 1919-től Soltszentimre

Jászárokszállás	2	3	5
Kiskunmajsa	1	4	5
Tatárszentgyörgy	-	5	5
Páhi	1	4	5
Budapest	-	4	4
Sári	1	3	4
Abony	-	3	3
Czibakháza	-	3	3
Dunapataj	1	2	3
Kecel	-	3	3
Kiskőrös	1	2	3
Kistelek	-	3	3
Kunszentmárton	2	1	3
Kunszentmiklós	-	3	3
Pálmonostor	1	2	3
Sárbogárd	-	3	3
Soltvadkert	-	3	3
Tószeg	2	1	3
Apostag + 20 település ⁴⁰	-	-	2-2
Áporka + 41 " ⁴¹	-	-	1-1

Az 1899-1955 között elhunytak 109 településről származtak, tehát igen nagy a betelepültek szóródása. De 50 helységből csak 1-1 letelepülőt vehettünk számba: közöttük jobbra községi és majori tisztviselők, uradalmi cselédek, vasúti örök, iparosok voltak. További 21 helységből 2-2, 13 településről 3-3 személy származott, akik gyakran egy családhoz tartoztak mint férj-feleség vagy testvérek. Négy vagy több katolikus vallású telepes mindössze 25 településről költözött a "telepítvény"-re és határának tanyáira. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert fontosnak tartjuk különbséget tenni azon települések között, ahonnan csak egy-két személy, vagy házaspár és azon helységek között, ahonnan 5-6, vagy több családfő települt gyermekeivel Szent Imre pusztára. Ez a különbségtétel egyrészt a migráció fő irányainak meghatározása, másrészt a migráció és az új település karaktere, népi műveltsége közötti összefüggések feltárása szempontjából fontos.

⁴⁰ 2-2 elhunyt született a következő településeken: Apostag, Bakonyság, Cegléd, Csépa, Dunavecse, Gádor (Bács m.), Györszentiván, Harta, Jászkarajenő, Jászládány, Mélykút, Mindszentkál, Nagybakács (Torontál m.), Nagyvácszony, Orgovány, Örkény, Ráczalmás, Szabadszállás, Szentantalfa, Tác (Fehér m.), Tiszaföldvár.

⁴¹ 1-1 elhunyt született a következő településeken: Alsónémedi, Alsóvesztenicz, Beregsom, Bócsa, Csany(telek), Csongrád, Dömsöd, Duinaharaszti, Gátér, Halas, Harc (Tolna m.), Jászberény, Jászkisér, Kápolnásnyék, Kaskantyú, Kiskunlaczháza, Kerkaszentmiklós, Kocsér, Kunágota, Nagybecskerek, Németbóly, Óbéba, Pálos puszt, Répceszentgyörgy, Solt, Sövényháza, Szabadka, Szegvár, Szentes, Szentgál, Szolgaegyháza, Szolnok, Szombathely, Tapolca, Tass, Tápiószéle, Tázlár, Tiszadada, Tiszaug, Törökszentmiklós, Vácshartyán, Zenta.

Legtöbb telepes a Duna-Tisza közti homokhátságról, azon belül Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből érkezett. Ez egybevág a helyi plébános fentebbi megállapításával. A megyék szerinti csoportosításnál célszerűbbnek tartjuk a telepéseket kibocsájtó helységeket kis- és nagytájak, tájegységek szerint kimutatni:

a Duna Tisza közti homokhátságról	224 személy
Tisza-melléki településekről	83 "
Duna-melléki "	52 "
Jászság, Tápióság és peremvidéke	21 "
Kelet-Dunántúl (Fehér és Tolna m.)	29 "
Közép- és Nyugat-Dunántúl	23 "
Bácskából	6 "
Tiszántúl	4 "
Felföld	2 "

Folyó-mellékinek tekintetem minden, a Duna és Tisza mellett és közvetlen közelükben települt helységet, függetlenül attól, hogy túl a Dunán illetve a Tisza jobb vagy bal partján feküdtek. Kézenfekvő, hogy a települések népéletét a két folyó mellékének természetföldrajzi adottságai határozták meg. Jóllehet Szent Imre pusztája a Dunától csak 18-22 km-re terül el, sokkal többen települtek oda a távolabbi, Szolnok-Mindszent közötti Közép-Tisza-mellék településeiről. Legtöbben Mindszentről érkeztek.

Az 1890-ben alakult 1. vevőtársaságban még nem tudunk mindszeri telepeseiről. A 2. vevőtársaságnak viszont az anyakönyvek bizonyossága szerint hat mindszeri házaspár volt tagja.⁴² A családi és a ragadványnév azonossága alapján pedig mindszerinek tudjuk Balogh Mészáros Pétert is, aki a településen az első szatóc-boltot megnyitotta. Nem tudjuk, melyik évben költöztek a pusztára, de valószínű, hogy Bozó Márton és Mihály, Antal Pál, Apró Gáspár és Csernák Pál az 1890-es évek legelején érkezettek. Antal Pál, Bozó Márton, Csernák Mihály (!) és Jaksa János határbeli földjén tanyát épített. 1897-ben már a főútcán lakott Mihály Mihály (1859-1947) mindszeri-telepes is. Rajtuk kívül a Korom, Marton, Pálkövi család tagjai mindszeri származásúak.

Mindszent 1892-ben 12 ezer lakosú Csongrád megyei nagyközség, amely a Pallavicini-féle hitbizomány és a Károlyi uradalom szorításában élt. Katolikus vallású lakossága túlnépesedett, a szegényparasztközül több százan jártak el kubikmunkára. Az áttelepülő családokat az készítette elvándorlásra, hogy a kisparaszti birtokok elaprózódtak és a határban és környékén nem tudtak földhöz jutni.

A Homokhátságról a szomszédos Akasztó és Izsák mellett Kecskemétről települtek legtöbben Szent Imrére. A már említetteken kívül kecskeméti születésűek: Csontos Rozália (1841-1917), Király Gábor (1841-1917), Nagy András (1840-1920), Csontos Pál (1852-1931), Csontos János (1858-1985), Gilányi István (1858-

⁴² Antal Pál - Apró Veronika, Apró Gáspár - Pálkövi Mária, Bozó Márton - Hasznos Róza, Bozó Mihály - Bánfi Etel, Csernák Pál - Kocsó Etelka, Jaksa János - Németh Júlia.

1936), Göblyös Julianna (1853-1926), Bakos Mária (1870-1918) Tóth Terézia (1864-1923).

Akasztói születésű a Gubányi, Romfa, Sztahó család több tagja.

Több család érkezett a Fejér megyei Nagy-Perkátáról (az anyakönyvi bejegyzés több ízben Perkáta). Az 1890-es vevőtársulat tagjai között Gelencsér Jánost és Györgyöt találjuk. Az 1895. évi bírósági végzésen már Gelencsér Mihály és József (1862-1929) neve szerepel: mindketten Nagy-Perkátán születtek, Szent-Imrén két szomszédos háztelket vásároltak meg az Izsák felőli szélső utcában és 1897 előtt építkeztek. Adatgyűjtésünk szerint testvérek voltak. Gelencsér József unokája úgy hallotta, hogy nagyszülei szegények voltak, kevés földjük volt Perkátán. *"Fogták a sátorfájukat és eljöttek erre a vidékre. Az volt a reményük, hogy itt majd biztosan jobb lesz ..."* G. József 1 hold 1292 négyszögöl szántót és 2 hold 432 n-öl rétet, Mihály másfél hold szántót és 1 hold 636 n-öl rétet vásárolt az Etelmajori felső dűlőben.⁴³ Gelencsér Mihály felesége halála után, az 1910-es évek elején visszaköltözött Perkátára. Gelencsér József tekintélyes gazdává küzdötte fel magát, 1921-től haláláig pedig a község bírása. Özvegye 1930-ban 35. kat. holdat birtokolt. Perkátai a Rajcsányi György (1857-1927) - Vadász Julianna (1861-1926) házaspár, Bognár János és felesége, Gelencsér Rozália, Pavlicsek István (1848-1924), Szabó Erzsébet (1859-1917), Szabó Katalin (1861-1930), Bognár Rozália (1871-1933). Perkáta szintén uradalmi birtok szorításában élt, bizonyosan ez motiválta, hogy onnan is többen próbálták szerencsét Szent Imrén.⁴⁴ Az 1857-ben parcellázott Kerekgyháza pusztára is a Fejér megyei települések közül Perkátáról költözött a legtöbb családfő (szám szerint 11).⁴⁵

Érdemes külön szólni a jázságiak migrációjáról. A jelzett időben mindössze 12 jázsági születésű elhunytat anyakönyveztek: 5 jászárokszállási, 3 jászapátii, 2 jászladányi, 1-1 jászberényi és jászkíséri személyt. Több környékbeli pusztára, pl. a szomszédos Páhira nagyobb volt a jázsági bevándorlás. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a közeli Jászkerkegyházára, Lajosmizsére számos jázsági család költözött, az 1740-es években Félegyházát, Majsát döntően jázsági telepések népesítették be és e településekről 29 személy származott, megállapítható, hogy a jázsági gyökérzetű családok Szent Imre pusztá benépesítésében is számottevő szerepet játszottak.

1910-ben Pusztaszentimre 1073 lakosa közül 882 római katolikus (82,2 %), 176 református (16,4 %), 15 evangélikus vallású (1,4 %) volt.⁴⁶ A szentimrei református egyház anyakönyvei 1944-ben elpusztultak vagy nyomuk veszett,⁴⁷ ezért

⁴³ BKMÖL, Szent-Imre adóközség. Birtokrészleti jegyzőkönyv, 1897.

⁴⁴ Az 1913. évi Helységnevtár szerint Nagyperkáta Fejér m. adonyi járásában fekvő község, lakossága 3851 fő, területe 5045 kat. hold. Határrészei: Gecsegtanya, György major, László major és Mélyvölgy. A szomszédos Kisperkáta ter. 9562 kh. lakossága 1037 fő, a házak száma mindössze 54 (!). Határrészei. Bárányjárás pusztá, Barátlakás pusztá, Belmajor, Forrásmajor, Külső-Kisperkáta pusztá, Parrag pusztá, Selyem major, Vastaghalom pusztá és Zsidókalapmajor.

⁴⁵ Szabó László 1990. 16-43. sz.

⁴⁶ A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. V. KSH Bp. É. u. 22-25.

⁴⁷ Bagi László kisközségi ref. lelkész szíves tájékoztatása.

írott forrásból csak a lakosság több mint négyötödét adó római katolikusok származását ismerjük. Orális forrásainkból tudjuk, hogy református családok Duna-melléki helységekből (Dunaföldvár, Makád), Kecskemétről és Hódmezővásárhelyről költöztek Szent Imre pusztára. A betelepült néhány evangélikus család kiskörösi származású.

A kereszteltek 1916-1931 közötti anyakönyvéből kijegyeztük a szülők származási helyét és erről is kimutatást készítettünk.⁴⁸ Közlésétől részint területi okokból, részint azért tekintek el, mivel a keresztelési és a halotti anyakönyvek adalékainak a migráció-kutatásra való kiaknázása módszertani mérlegelést tesz szükségessé. A mérlegelés kulcskérdése az, hogy primér forrásbázisnak a halottak anyakönyvét tartom, amely – ha az alkalmazott korrekciót, és az elköltözéseket figyelembe vesszük – pontosan azt dokumentálja, hogy a településen lakók egy adott időponttól honnan származtak. Ahhoz, hogy a kereszteltek anyakönyvének adalékait egy adott településre irányuló migráció tárgyyszerű elemzésénél felhasználjuk, figyelembe kell vennünk a születések gyakoriságát egy-egy családban, a csecsemő- és kisgyermekkorai halandóságot, s több más tényezőt. E kutatás-módszertani mérlegelésre másutt visszatérünk.

Tekintsük át néhány család pusztaszentimrei megtelepedésének folyamatát.

A dunaföldvári Baglyas János (1834-1917) 56 éves volt, amikor az első vőtársaság tagjaként Szent Imre pusztán földet vásárolt. Feleségével (Györkös Katalin, 1845-1907) és gyermekeivel – Mihály (1870-1944), György (1880-1932), Katalin (1882-), Ferenc – határbeli birtokán épített tanyára települt, de a telepítvényen házhelyet is vett. 1897-ben a Nagylányos dűlőben 55,5 kat. holdat, Szőlőhegy dűlőben 4 hold legelőt, 4,5 hold erdőt bírt. Vagyonát gyarapítani is tudta, hiszen Mihály fia 30 kat. holdas birtokával 1930-ban a község tehető gazdái közé tartozott.⁴⁹ Baglyas Mihály tanyáján 4 lovat, 4 fejőstehenet tartott, borjakat nevelt, volt 100-150 birkája. Kilenc gyermeket nevelt föl. 1915-ban született Erzsébet lánya serdülőkorában, 1930 táján a dunaföldvári rokonok az Imre napi búcsúra (november 5-én) és temetésre ellátogattak Pusztaszentimrére és Baglyasék is fölkeresték a rokonokat, elvitték gyermekeiket a földvári Kálvária-hegyre. Baglyas Erzsébetet a módos Makkos-familia egyik sarja (Makkos János, 1910-1990) vette feleségül.

A jászárokszállási születésű idős Makkos József (1831-1916) és felesége, Asztalos Eszter (1834-1900) az 1895. évi névjegyzéken szerepeltek először. Fiukkal és menyükkel - ifj. Makkos József (1856. Jászárokszállás - 1931. P. szentimre) - Trpák Róza (1860. Tatárszentgyörgy - 1934) - együtt már Jászkerekegyháza települtek a pusztára. Ezt onnan tudjuk, hogy ifj. Makkos József gyermekei az 1870-80-as években Kerekegyházán születtek.⁵⁰ Idősb Makkos József a fiával a Csárda-majori dűlőben 32 kat. hold, Turján dűlőben 66 kat. hold, Szőlőhegy dűlőben 9,5

⁴⁸ Az adatgyűjtést Bognár Anikó és Töröcsik István egyetemi hallgatók végezték.

⁴⁹ F. Szabó Géza (szerk.) 286.

⁵⁰ Kerekegyháza népességének számottevő része a Jászságból települt. L. Szabó László 1990., Soltszentimre, R. kat. plébánia irattára, Halottak anyakönyve 1916. dec. 5. - 1955. okt. 30.

kat. hold földet birtokolt. A 108 holdas gazdaság 2/3 - 1/3 arányban volt az idősb és az ifjabb Makkos-házaspár birtoka.

A gazdaság művelési ágai az 1897. évi jegyzőkönyv szerint:

Csárdamajori dűlőben	16 kat. hold rét,
	14 " hold szántó,
	1 " hold 1136 n. öl mocsár,
	1/2 " hold legelő,
Turján dűlőben	43 " hold rét,
	15 " hold szántó és árok,
	8 " hold mocsár és nádas,
Szőlőhegy dűlőben	6 " hold erdő,
	3 " hold 890 n-öl legelő

A tekintélyes gazdabirtoknak több mint felét (59 kat. holdat) kaszálóul használhatták, 29 holdat szántottak és csaknem 10 hold mocsaras, nádas terület. Hasonló volt más gazdabirtokok művelési ágak szerinti használata, ami aláhúzza a tanyai jószágtartás jelentőségét.

Idősb Makkos József felesége 1900-ban elhunyt, s még abban az évben újra nősült, egy kecskeméti származású özvegyasszonnyal kötött házasságot (Benke Magdolna, 1837-1904), akivel négy évet élt együtt. Fiának az anyakönyvi kutatásból hat gyermekéről tudunk, mindannyian Kerekegyháza születtek. János fia (1890-1950) és Gizella lánya Kerekegyháza született fiatalallal kötött házasságot. A szüleivel 1895 körül Szent Imrén megtelepedő Makkos József 1930-ban 83 holdon, fia (ifjabbik Makkos József) 66 holdon gazdálkodott.

A református vallású Dezső Sándor népes családjával Hódmezővásárhelyről érkezett Szent Imre pusztára. *"Fölpakolta a családot a kocsira. Majd száz holdat vett. Egyrésze zombékos terület volt. ... Nagy kaszáló volt benne. Sok marhát tartott, huszonöt-harmincat"* - emlékezik unokája. Földjének nagyobb része a Csárdamajori dűlőben terült el, ahol tanyáját megépítette. A birtokrészleti jegyzőkönyv itt közel 5 holdat mocsárnak tüntet föl, ami igazolja a családi emlékezet hitelét. A Szőlőhegyben is vásárolt 2 hold szántót és 6,5 hold legelőt. Nyolc gyermeket - három fiút és öt lányt - nevelt föl. Eszter lányát (1882-1962) Tóth Sándor (1872-1918) kecskeméti, szintén református család ivadéka vette nőül. Dezső Eszter szüleitől 12-13 kat. hold földet örökölt, miután a gazdabirtokot a gyermekek között egyenlő arányban megosztották.⁵¹

Az Andó-család Törtelről települt. A család nem szerepel sem az 1890. és 1895. évi vevőtársaság névjegyzékén, sem az 1897. évi jegyzőkönyvben, így a századforduló éveiben költözhetett a pusztára. Andó Pál (1853-1930) ötven év körüli parasztember, amikor feleségével - Balla Teréz (1855-1927) - és hét gyermekével tanyaföldet vásárol. Egyelőre nem tudni, mennyi földön telepedett meg, de bizonyos, hogy fia, ifj. Andó Pál 1930-ban 35 holdon gazdálkodott s ezzel a falu kis-számú gazdarétegéhez tartozott. József nevű fia (1878-1939) a harmincas években 28 holdat művelt, amiből kb. 2 holdnyi volt a szőlő. Andó József feleségének (Mol-

⁵¹ Adatközlők: Tóth Ferenc (1918) és Dezső Imre (1939), mindketten az első telepes, Dezső Sándor unokái.

nár Rozália (1883-1967) szülei Tiszavezsényről települtek. *"Csábította őket Szentimre. A megélhetés szempontjából láttak itt jobb jövedelmet. Ott nagyobb volt a szegénység. Próbá-szerencse, útrakeltek, úgy vándoroltak ide"* – emlékezik az egyik leszármazott.⁵² Az Andó család férfi tagjai mind tanyásgazdák voltak.

A Varga Lajos - Kozma Eszter református vallású házaspár tagja volt az 1. vevőtársaságnak. Makádról, a Csepel-sziget déli fekvésű falujából települtek, ahol Varga Lajos kocsmároskodott. A "telepítvény" központjában, a majorhoz közel vásároltak telket (571. számú telek, 1. 2. ábra) és három dűlőben összesen 3 kat. hold 1152 négyszögöl földet, melynek nagyobb része szántó, a kisebbik rét volt. Ahogyan gyermekeik nőttek, elszegődítették őket. Lassan gyarapodni tudtak, szőlőt a szomszédos fülöpszállási határban vettek. Sándor fiuk a Duna melléki Madocsáról származó Csider Évát vette feleségül. Lányuk Varga Eszter (sz. 1911) – telepes házaspár unokája – 1931-ben kötött házasságot a katolikus Szabó Antallal (1909), akinek apja Tiszakécskéről, anyja Adonyból (Fehér m.) származott. Szabó Antal tíz gyermekes napszámos család legidősebb fiúgyermeke, házasságkötése után – mint korábban – hónapszámos volt Káli Kovács csengődi birtokosnál. Szőlőmunkát végeztek. Három évig a feleség szüleinél (Varga Sándorék házában) éltek, akkor üres portát vásároltak és építettek rá. Szabó Antal napszámba járt, felesége otthon "kertészkedett" és lányait nevelte. Volt olyan esztendő, amikor több hold szőlő munkálását föl vállalták. Néhány év múlva földet, majd *"egy rossz kis lovat"* vásároltak. Attól fogva a kerti veteményes termésével (zöldségféle, krumpli) rendszeresen kocsiztak a szabadszállási hetipiacokra. *"Apródonként négy hold lött a mienk"* - emlékezik Szabóné Varga Eszter. A napszámos-sorból, szorgalommal és takarékos fogyasztással, törpebirtokos kisparaszttá váltak. Három lányuk közül egy él a faluban, ketten Izsákra illetve Dunaföldvárra mentek férjhez, így a telepesközség az 1950-60-as években kiröpítő fészek lett.

Pusztaszentimre 20. század eleji társadalma

Sok családtörténeti visszaemlékezésből megrajzolható az új falu század eleji társadalma, de a település- és társadalomnéprajzi kutatás törekszik írott forrásokat föltárni, amelyek alapján az emlékezők és a kutató szubjektív megítélésétől mentes, hitelesebb kép adható.

Am a századelőn Pusztaszentimre Akasztó községhez tartozott, ezért népességének foglalkozásáról sem az 1900. és 1910. évi népszámlálás, sem az akasztói közgyűlési és képviselő-testületi jegyzőkönyvek nem nyújtanak tájékozódást. Más forrás híján az elemi népiskola osztálykönyveit használjuk támpontul, melyekbe minden esetben bejegyezték a tanulók szüleinek foglalkozását. Az 1907/1908-as tanévben 115, az 1908/1909. tanévben 136 tanulót írtak be az elemi népiskola I-VI. osztályába. Azokban az években az 1890-1895 közötti megtelepüléskor már középkorú házaspárok unokái és az akkortájt házasodás előtt álló vagy házasodó fiatalok gyermekei jártak iskolába, így a szülők foglalkozása eléggé átfogó ismer-

⁵² Király Istvánné Andó Margit (1922), Szent Imre u. 66.

reteket nyújthat a kialakulóban lévő falu társadalmáról. Azokat a szülőket, akiknek több gyermekük volt iskoláskorú, természetesen egy ízben veszem számításba, ezért szerepel a kimutatásban kevesebb szülő, mint ahány gyermek iskolába járt.⁵³

A szülő foglalkozása	1907/08. tanév	1908/09. tanév
földműves	40	41
napszámos	26	25
kapás (vincellér)	2	7
kisiparos	2	2
gazdatiszt	2	3
csősz	2	1
cseléd	1	1
juhász	1	1
kántortanító	1	1
szülésznő	1	1
vasúti őr	1	1
kocsis	-	1
munkavezető	-	1
	79	85

A kiszemelt években az elemi iskolások szüleinek (a családfenntartó a szülésznő kivételével az apa) fele földtulajdonnal rendelkező földműves, kb. egyharmada igen kis földdel bíró vagy földtelen napszámos volt. E két, mezőgazdaságból élő foglalkozáshoz tartozók abszolút számba és aránya alig változott, ami a korszakra jellemző állapotot mutat. Növekvőnek látszik a szőlőmunkához értő kapások száma, ami összecseng a visszaemlékezésekkel. Ők többnyire a csengődi és izsáki birtokosok szőleiben dolgoztak. Szembetűnő, hogy a szülők között csupán 3 kisiparos volt: 1907-ben és 1908-ban ács-kőműves, 1907-ben csizmadia- és 1908-ban kovácsmester (Prisztács József). Az uradalmi alkalmazottak: Kohn Salamon és Kerczinger Ferenc gazdatiszt, a csőszök, a munkavezető, a kocsis, a juhász és a cseléd a határ majorjaiban dolgoztak. Révfy Vilmos kántortanító a dunántúli Bakonytság faluban, a vasúti őr Nyék községben (Fehér m.) született.

Úgy véljük, a fenti táblázat nem csupán a foglalkozási csoportokat, hanem a falu egykorú társadalmi rétegezettségét is többé-kevésbé tükrözi.

* * *

A falu sorsát, népességének a századelőt követő mozgását most nem kísérjük tovább, csak történetének néhány fontos meghatározójára utalunk.

Akasztó község 1918. december 13-iki rendkívüli közgyűlésén a helyettes jegyzős felolvasta Pest vármegye törvényhatósági bizottságának határozatát

⁵³ Pusztaszentimre, Elemi népiskola osztálykönyvei. Az ált. iskola irattárában megőrzött anyakönyveket Farkas Julianna tanárnő szívességéből tanulmányozhattam.

Pusztaszentimre önálló nagyközséggé alakulásáról.⁵⁴ Ezután Pusztaszentimrét 1919. február 15-én nyilvánították nagyközséggé. 1922-ben a község nevét Soltszentimrére módosították. Né pessége a század első felében folyton gyarapodott: 1920-ban 1351, 1930-ban 1391, 1949-ben 1680 fő.⁵⁵ Határa 1897-ben és 1930 táján egyaránt 7737 kat. hold. Ebből 1930-ban a Solti Legeltető Társulat 2080, Dunavecse község 1021, a Szentimrei Legeltető Társulat 140, összesen 3241 kat. holdat bírt, illetőleg használt, a község határának közel fele tehát legelő volt.⁵⁶ Ezt részint a község határ nyugati felének talajviszonyai, részint a dunavecsei és a solti birtokosok külterjes állattartásának szívós fennmaradása magyarázza. Ebből adódott, hogy Soltszentimre gyarapodó népessége nem tudott földhöz jutni. 1930-ban 594 személy, népességének 42,7 %-a lakott külterületen.⁵⁷ Református templomát 1936-ban, a római katolikus templomot 1937-ben építették.

Összegzés

Egy mindössze 2775 kat. hold kiterjedésű pusztá benépesedésének körülményeit, folyamatát, települési és gazdaságtörténeti fejleményeit igyekeztünk bemutatni és elemezni. Az adásvétel módjáról és a Szent Imre pusztára irányuló migrációról több következtetést a forrásanyag közlése és elemzése során megfogalmaztunk. Összegzésül a fontosnak tartott helyi sajátosságokat kívánjuk, szinte tézisszerűen kiemelni.

1. A pusztá megvételeben sajátos a 84 tagú vevőtársaság egyetemleges felelősségvállalása a vételár részletei és a jelzálogkölcsön kifizetésére. A vevőknek ez hatalmas megterhelést jelentett. Az egyetemleges jelzálogot úgy tudták megfizetni, hogy újabb bankkölcsönt vettek föl. Emiatt sok család tönkrement, s ez növelte az eladás utáni másfél-két évtizedben zajló népmozgást. Egyes családok bukásáról, a kölcsöntörlesztés nehézségeiről az utódok folklorizálódott történeteket mesélnek. Az adásvétel és a törlesztés kusza ügyeiben az írott források segítettek eligazodni.

2. A vevőtársaság falu telepítése céljából vette meg a pusztát, mégis – miközben a "telepítvényen" 165 házhelyet parcelláztak és 80 beltelken a vevők házat építettek – a határbeli földeken 1897-ig 51 tanya épült. Nem csupán módos gazdák, hanem pár holdas törpebirtokosok is tanyán települtek meg. Ez a fejlemény, más falvak (pl. Páhi, Szank, Jászszentlászló) kialakulásával összehasonlítva, további településnéprajzi tanulságokat ígér.

3. A közvetlen környék településein kívül jelentős a Tisza mellékéről, – különösen Mindszentről –, Kecskemétről és Fehér megye keleti részéből – különösen Perkátáról – a pusztára irányuló migráció. Magyarázata a kibocsátó települések, kistájak túlnépesedésében, az ottani parasztok földhöz jutásának korlátaiban található.

⁵⁴ BKMÖL V. 301. 1. Akasztó község közgyűlési jegyzőkönyve 1914-1926.

⁵⁵ A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. V. kötet. KSH Bp. é. n. 22-25.

⁵⁶ F. Szabó Géza (szerk.) 286.

⁵⁷ Az 1930. évi népszámlálás. A külterületi lakott helyek néhány demográfiai adata. 366.

IRODALOM

BÁLINT SÁNDOR

1974 Szegediek Bács-Kiskun homokján. Cumania II. Kecskemét, 411-426.

BÁRTH JÁNOS

1996 Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya. Kalocsa.

BOROVSKY SAMU (szerk.)

1990 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I. Reprint. Budapest.

CSENDES LÁSZLÓ - N. IPOLY MÁRTA

1977 Települések szelvényezése az első-második-harmadik katonai felmérések alapján. Hadtörténelmi Térképtár, Bp.

FÉNYES ELEK

1843 Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Pesten.

F. SZABÓ GÉZA (szerk.)

é. n. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára. Bp.

GALGÓCZY KÁROLY

1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monographiája. III. Bp-en.

JUHÁSZ ANTAL

1989 A szegedi táj tanyái. MFMÉ 1982/83-2. Szeged

SZABÓ LÁSZLÓ

1990 Jászsági kirajzások és a jász puszták benépesedése a 19. században. In: Migráció és település Duna-Tisza közén. Szerk: Juhász Antal Szeged, 21-43.

SZTRINKÓ ISTVÁN

1987 Népi építészet a Duna-Tisza közén. Debrecen.

SZÜCS JUDIT

1997 „Eleven kis falu...” Jászszentlászló betelepüléséről, történetéről és társadalmáról. In: Migráció és település a Duna-Tisza közén 2. Szerk.: Juhász Antal. Szeged, 109-128.

RÖVIDÍTÉSEK

BKMÖL = Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét

MFMÉ = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

MELLÉKLET

Az 1895. évi vevőtársaság névjegyzéke

neve	A földtulajdonosok születési helye	életkora	Tagja az 1. vevőtár- saságnak	Lakása 1897-ben
------	---------------------------------------	----------	-------------------------------------	--------------------

1)	Antal Pál - Apró Veronika	Mindszent Mindszent	1844-1919 1850-1931		tanya
2)	Apró Gáspár Pálinkó Mária	Mindszent Mindszent	1832-1909		-
3)	Balla György Kiss Mária	Kunszentmárton Kunszentmárton	1838-1904		ház a Kereszt utcán
4)	Balta Imre Szakács Erzsébet	Csépa (?)			ház a 2. utcában
5)	Balog (Méhész) Péter Wimmer Veronika	Mindszent			ház a főutcán
6)	Bata Imre Holoczkai Mária	Cibakháza	1858-1930		ház a 2. utcában
7)	Bebők Lajos Varga Lúdia			+	
8)	Bodor Gecseg József			+	kastély mellett
9)	Bodor Gecseg János			+	
10)	Borsik Pál Kothencz Teréz				
11)	Bozó Márton Hasznos Róza	Mindszent Mindszent	1844-1931 1851-1909		tanya
12)	Bozó Mihály Bánfi Etel	Mindszent Mindszent	1857-1903		ház a főutcában
13)	Bozó Mihályné Pintér Anna				
14)	Csernák Béla Mike Rozália	Mindszent			
15)	Csernák Gáspár Balog Borbála	Mindszent			tanya
16)	Csernák Pál Kócsó Etelka	Mindszent Mindszent	1829-1901 1839-1915		ház a 3. utcában
17)	Csík Albert Matulai Róza	Abony Abony	1874-1899		ház a főutcában
18)	Csík Józsefné				
19)	Csikós Ilona Parádi Györgyné				
20)	Csicskovics Istvánné			+	
21)	Czibra Pál Kis Julianna	Cegléd Tiszaföldvár	1832-1906 1845-1916	+	ház a 2. utcában
22)	Csikós H. István Molnár Julianna			+	ház a főutcában
23)	Csizmadia Lajos Paulusz Katalin				kis tanya a Szőlőhegyben

24)	Deli Sándor Jóljárt Julianna				tanya
25)	Dobos Mihály Gyarmati Mária				ház a 2. utcában
26)	Egyeki Mózes				ház a 3. utcában
27)	Endrész János Lesznoczki Katalin	Rácz-Almás	1875-	+	ház a főutcán
28)	Eszenyi Sándor Szép Mária				ház a főutcán
29)	Gelencsér Mihály Elek Anna	Nagy-Perkáta Nagy-Perkáta	1851-1905		ház a 3. utcában
30)	Gelencsér József	Nagy-Perkáta	1862-1929		ház a 3. utcában
31)	Gulyás István Pálkök Mária	Mindszent Mindszent	1834-1900		ház a 3. utcában
32)	Jaksa János Német Júlia	Mindszent Mindszent	1845-1927 1853-1911		
33)	Kalóz Lászlóné Major Rozália				ház a 2. utcában
34)	Kerek Lajos Gere Zsuzsanna			+	ház a 2. utcában
35)	ifj. Kovács József			+	ház a főutcában
36)	Kovács Lajos Kun Viktória				
37)	Kovács Sándor			+	tanya
38)	Körös Lajos Fazekas Mária	Kecskemét			tanya
39)	Kun István (Imre) ? Kenyeres Teréz	Törökszentmiklós		+	ház a 3. utcában
40)	Kovács Z. József			+	ház a 3. utcában
41)	Kvasznicska Gábor K. Szabó Teréz	Akasztó			ház a keresztut- cában, tanya
42)	László Róza				
43)	id. Makkos József Asztalos Eszter ifj. Makkos József Trpák Róza	Jászárokszállás Jászárokszállás Jászárokszállás Tatárszentgyörgy	1831-1916 1834-1900 1856-1931 1860-1934		tanya
44)	Máté Sándor Szendi Erzsébet				ház a 3. utcában
45)	Mátyás János				ház a 3. utcában
46)	Megyesi Gergely Elek Teréz	Jakabszállás			ház a 3. utcában
47)	Megyesi Mihály Volf Mária				ház a főutcában
48)	Meleg Lajos kocsmáros Deli Erzsébet			+	ház a 2. utcában és tanya
49)	Mészáros Miklós béres Bernula Anna	Farmos Pilis			
50)	Miklós V. István	Újkécske		+	
51)	Miklós V. József	Újkécske		+	
52)	Miklós V József és István	Újkécske			

53)	Molnár B. György Balog Julianna	Pusztaszentimre Kunszentmárton	1851-1931 1850-1926		ház a kereszttutatóban
54)	Molnár József B. Nagy Sára			+	ház a főttutatóban és tanya
55)	özv. Molnár Józsefné Fejes Zsuzsanna				ház a főttutatóban
56)	Nagy Dávid Varga Mária	Dávidakasztó	1836-1913		ház a 3. utatóban
57)	Nagy S. István Kvasznicska Klára	Akasztó			
58)	Nagy Károly Sziráki Erzsébet	Jászládány Jászládány	1856-1935	+	tanya
59)	Nagy Sándor Pintér Klára				ház a kersztutatóban
60)	Pap István				ház a 2. utatóban
61)	Pásztor Sándor Német Julianna				tanya
62)	Rabecz Lajos Berdi Lídía	Tass		+	ház a 2. utatóban
63)	Rajcsányi György Vadász Julianna	Nagyperkátá Nagyperkátá	1857-1927 1861-1926		ház a 3. utatóban
64)	Romfa László Romfa István	Akasztó Akasztó	1858-1932		tanya
65)	Rozsnyai Gábor				ház a 3. utatóban
66)	Simon János				ház a 2. utatóban
67)	Sinka Imre Mészáros Erzsébet				ház a 2. utatóban
68)	Sipka Vendel Pap Erzsébet				ház a kereszttutatóban
69)	Sütő János Nagy Lídía				ház a főttutatóban
70)	Szabó András Gróman Borbála	Újkécske Újkécske	1851-1931 1854-1930	+	ház a főttutatóban
71)	Szabó István Beszedics Teréz	Akasztó			
72)	Szabó Jánosné Nagy Éva			+	ház a főttutatóban
73)	Szabó Márkus Horváth Teréz	Akasztó Akasztó	1833-1913 1838-1916		
74)	Szabó Sándor Madár Mária				
75)	Szakács Ferenc	Ráczalmás		+	ház a főttutatóban
76)	Szakács Mihályné				
77)	Széll József				tanya Széll Sándor nevéen
78)	ifj. Szendi János Pál Erzsébet	Tiszavárkony			ház a 2. utatóban
79)	Tóth Erzsébet Szécsi Lajosné				
80)	Tóth Csuka Ferenc Márton Erzsébet	Kecskemét		+	tanya

81)	Tóth János Apró Apollónia	Mindszent		+	
82)	Tóth Sándor			+	tanya
83)	Varga János Bányai Julianna				ház a 3. utcában
84)	(Király) Varga Lajos István Gudricza Julianna	Kecskemét Kecskemét			tanya
85)	Vékony Pál Kis Klára	Újkécske Jászkarajenő	1845-1903		ház a főutcában

Verkauf und Besiedlung des Ivánka-Landgutes in der Szent-Imre-Pussta

ANTAL JUHÁSZ

Der Verfasser behandelt den 1890 erfolgten Verkauf und die darauffolgende Besiedlung einer Sandpussta zwischen Donau und Theiss im Komitat Pest-Pilis-Solt-Kiskun.

Die Pussta war im Besitz adliger Gutsherren, die in den Jahren 1860-70 fünf Meierhöfe (Allode) gründeten. Im Jahr 1870 hatte die Pussta 214 Einwohner; zum überwiegenden Teil Herrschaftsdienner (Knechte und Mägde), Hirten und Feldhüter. 1890 verkaufte der verschuldete Oszkár Ivánka seinen Gutsanteil (3712 Joch Feld). Die 84 köpfige "Kaufgesellschaft" übernahm hohe Schulden auf eine kurzfristige, fünfjährige Abzahlung. Die Verfasser analysiert die wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und siedlungsbezogenen Folgen des für die Käufer ungünstigen Kaufvertrags. Zahlreiche Ansiedler gerieten in Schulden und waren gezwungen, ihren Wohnsitz zu verlassen. Aus diesem Grund wurde 1895 eine neue Kaufgesellschaft gegründet, die zu etwa 60% aus neuen Ansiedlern bestand. Bis zum Jahr 1897 wurden von 80 Familien Dorfgrundstücke bebaut, 51 Familien bauten auf ihrem Feld in der Dorfflur ein Gehöft (ung. tanya). Im Jahr 1900 zählte die Pusstasiedlung 1073 Einwohner.

Über die Herkunft der Ansiedler lieferten die Kirchenmatrikeln aus den Jahren 1899-1955 Angaben. Ausser den umliegenden Dörfern und der grössten Stadt der Region (Kecskemét) kamen die meisten Ansiedlerfamilien aus den 60-100 km entfernten Dörfern an der Theiss sowie aus Siedlungen des östlichen Transdanubiens. Der sich allmählich bevölkernde Meierhof wurde 1919 unter dem Namen Pusztaszentimre (heute Soltszentimre) zu einer selbständigen Gemeinde.

Die Besiedlung des Ivánka-Landgutes bildet einen Teil der Migration in die Pussta zwischen 1850 und 1920. Im Laufe des Wohnsitzwechsels liess sich der grössere Teil der Bauernschaft auf Meierhöfen, der kleinere Teil in Dörfern nieder.

Adatok pusztaszentimrei családok történetéhez

BOGNÁR ANIKÓ

1997 júliusában a Bács-Kiskun megyei Soltszentimrén végzett terepkutatás egyik résztvevőjeként az 1916-31 közötti első, helyi római katolikus keresztelési anyakönyvet céduláztam, illetve interjúkat készítettem a falu betelepüléséről, családjainak történetéről.¹

Előadásom ezek alapján két, egymástól jól elkülöníthető részből áll: első felében az 1916. augusztus 20-tól 1931. december 27-ig vezetett keresztelési anyakönyv adatait elemzem. Vizsgálatom nem terjedt ki mindenre, amit az anyakönyvek elárulnak számunkra. Elsődleges célom a szülők származási helyének feljegyzése volt, ezen kívül rögzítettem az egy évben keresztelt gyermekek számát. A falu életében legjelentősebb szerepet játszó családokban született gyermekekről kartont készítettem, mely segítségével néhány keresztelési, házassági szokásra tudok következtetni.

A második részben az interjúk alapján összefoglalom két családot: a Gelencsér és a Király-Varga család történetét, megtelepedését, életét új lakóhelyükön.

A keresztelési anyakönyv néhány tanulsága.

Pusztaszentimre legjelentősebb (ismert, jómódú, köztisztelőben álló) családjainak anyakönyvből kiolvasható adatait gyűjtöttem. A családok kiválasztásánál az addig elkészített interjúk jelentettek vezérfonalat. Az anyakönyvezett gyerek egyik szülője e családokból került ki. Feldolgoztam így a Király-Varga, Baglyas, Gelencsér, Makkos, Korom, Csernák, Apró, Szendi, Szakács családban született gyermekek adatait. Egy kartonra a keresztelt gyermek neve, születési ideje, szülei neve és származási helye, a keresztszülő neve, esetleges házasságkötésének ideje került. Összesen 110 db cédula készült, az 1916-31. közti évekről. Az anyakönyvben található összes esetszám 729. A gyermekek és szülők nevei – értelemszerűen – teljesekek. A keresztszülőt hét esetben nem jegyezték be az anyakönyvbe. Elhalálozásról – dátummal együtt – nyolc esetben találunk bejegyzést. A megjegyzés rovatba húsz esetben írták be a majdani házastárs nevét és a házasságkötés idejét. Így e három utóbbi kategória adatait mindenképpen hiányosnak kell tekintenünk. Az időbeli korlátozásból adódóan pedig nem tudhatjuk biztosan az egy-egy családban született összes gyermek számát.

Keresztszülőnek az esetek több mint felében (56) nem családtagot választanak, hanem műrokoni kapcsolatokat alakítanak ily módon. 44 esetben az anya ill. az

¹ A családtörténeti anyaggyűjtésben Juhász Antal: "Migráció és településtörténet a Duna-Tisza közén a 18. század elejétől a 20. század közepéig" című kérdőívét használtam.

apa rokona a keresztanya, döntően azonban az anyáé (az arány 35-9). 4 esetben a bába a gyermek keresztszülője. Arra, hogy egy gyermeknek több keresztszülője legyen, nem találtam példát. Egy családban több vagy akár mindegyik gyermeknek viszont lehet ugyanaz a keresztszülője. A vizsgált 54 családból ez 18-ban fordul elő. A Gelencsér család esetében fordul elő több alkalommal, hogy az összes gyermeket ugyanaz tartotta keresztvíz alá: Gelencsér József és Sallai Teréz 5 gyermekének Varga Erzsébet, Gelencsér János és Nagy Verona 4 gyermekének Nagy Julianna, Gelencsér István és Bozó Borbála 3 gyermekének Gelencsér Rozália a keresztanya. Két ikerpárt kereszteltek a faluban. Az egyik esetben Korom József és Miklós Julianna gyermekeinek, Juliannának és Ádámnak ugyanaz, Korom Mária a keresztanya. A másik ikerpár, Boldog György és Korom Teréz Ilona és Teréz nevű gyermekei esetében más a két gyermek keresztanyja: Ilonáé Péli Mária, Terézé Korom Etel. E két példa alapján nem vázolható föl, hogy ikrek esetében milyen keresztelési szokások éltek a faluban.

A falu vezető családjai közti keresztelésre-házasodásra találhatunk példát, de állandónak és jellemzőnek nem mondható. Egy-egy alkalommal találhatunk kereszteléseket: Gelencsér - Király-Varga, Gelencsér - Apró, Korom - Apró, Korom - Szakács, Szakács - Király-Varga. Hasonló jelenséget, mint amit násznagyság esetében egyik adatközlő elmondott Gelencsér Józsefről, a rendelkezésre álló adatokból nem lehet kiolvasni. *„Volt annyi lakodalom vagy esküvő, a nagyapa mindenütt násznagy volt. Mindenhova násznagnak hívták.”* (Taródi Lajosné, sz. Gelencsér Margit)

A keresztelési anyakönyv adatai a szülők és a keresztelt gyermekek majdani házassági kapcsolataira is utalnak. A 60 vizsgált házasság esetében találhatunk nagy családok közti kapcsolatot: Gelencsér - Apró, Gelencsér - Szakács, Gelencsér - Korom, Király-Varga - Makkos, Király-Varga - Gelencsér, Korom - Apró, Korom - Mihály, Apró - Szendi, Szendi - Korom, Szendi - Szakács. Ezek azonban egy-egy alkalommal fordulnak elő, tehát nem gyakoribbak, mint a más családokkal kötendő házasság. Ahhoz, hogy tendenciát lehessen megállapítani ill. kizárni e családok közti házasságról, a következő generációk sorsát, újabb anyakönyveket kell feldolgozni.

Az egy helyről érkezett családok korábbi kapcsolataikat itt is ápolták: Gelencsér Mihályné (sz. Tóth Erzsébet) szavaival: *„A Gelencsér és a Tóth család összetartottak, úgy, hogy egymásnak kereszteltek, ezek Perkátáról jöttek, mind a kettő.”* Az adatközlő Tóth Erzsébet keresztszülei, Gelencsér József és neje, valamint későbbi férje, Gelencsér Mihály is ugyanennek a családnak a tagja.

A szülők származási helye szerepel a bejegyzett adatok között, így akkor is meg tudjuk mondani, honnan érkeztek Szentimrére a vizsgált családok, ha azt a családi emlékezet esetleg már nem őrizte meg.² Eszerint a következő családokról állíthatjuk bizonyosan az anyakönyvi adatok alapján, hogy honnan érkeztek.

² Az összesítésben fölhasználtam a terepgyakorlaton Töröcsik István által készített kivonatot, a csendődi római katolikus születési anyakönyv (1899-1901) pusztaszentimrei lakosairól.

Gelencsér	Perkáta
Király-Varga	Kecskemét
Baglyas	Dunaföldvár
Makkos	Kerekegyháza
Korom	Mindszent
Apró	Mindszent
Szendi	Tiszavárkony

Családtörténetek

A bemutatásra kiválasztott két család az első telepesek közé tartozott. Mindkettő a falu jól gazdálkodó, tekintélyes, elismert gazdacsaládjává vált. A két beköltöző családfő, Király-Varga Lajos és Gelencsér József falubeli rangját mutatja, hogy hosszú időn keresztül a falu bírái voltak.³

A Gelencsér család

A betelepülő családfő, Gelencsér József 1862-ben Nagy-Perkátán (Fejér m.) született, és Székesfehérváron katonáskodott. Itt ismerte meg későbbi feleségét, Bognár Annát. Ő is perkátai származású volt, Fehérváron a Szapáry grófnál szolgált. Az 1880-as évek első felében házasodtak össze, Nagy-Perkátán telepedtek le, ahol 1891-ig laktak. A jobb élet reményében indult útnak az egész család. Perkátán kicsi, néhány holdas birtokuk volt.

1891-ben költözött a család a Szent Imre pusztai Ivánka-birtokra, ahol földműveléssel kezdtek foglalkozni. Az Ivánka-birtokon a szőlő adta a megélhetést nyújtó munkát. Emellett azonban a szomszédos 200 holdas Oppenheim-féle szőlőterület biztosított fuvarozást, napszámos vagy hónapos munkát. Ahogy Gelencsér János mondja: *„Rengeteg fuvaros kellett, a trágya, meg minden, amit elő kellett állítani a telepítéshez, ezt mind fuvarosok szállították oda. Volt, aki Izsákra járt, a környékbeli tanyákra, ahol állatot tartottak, onnan trágyát hordtak.”* Gelencsér József még Perkátáról hozott magával lovakat, fuvarozott, később borügynök lett, ebből gyűjtötte vagyonát és tartotta el egyre népesedő családját. A csengődi határnál vett ezen kívül 2 hold homokterületet, ezt telepítette be szőlővel, ennek hasznából is gyarapodott.

Szentimrén első házukat a mai Mátyás utcában vették. Több ház állt ezen az akkor még külterületi részen, amelyeket tanyának neveztek. A nádtetős kis házakat cselédek építették maguknak, majd eladták. Szemléletes leírást ad a kis házról és a benne lakók életéről Taródi Lajosné (sz. Gelencsér Margit): *„...olyan kicsi ház volt, hogy a nagymama mindig mondta, neki már mindig éjszaka be kellett a kenyeret*

³ A családtörténeteket interjúk alapján állítottam össze.

dagasztani, mert ha bevitte a teknőt, akkor már nem fértek. Olyan korán kellett kelni, hogy mire a család fölkel, addigra ez kikerüljön onnan."

Az újonnan ideköltözők emlékezetében a terület mint pusztá maradt meg: *„...mondta a nagymama, hogy ez olyan vadon volt, hogy kaszáltak, és lépten-nyomon a kígyó volt.”* (Taródi Lajosné sz. Gelencsér Margit)

A Gelencsér családban 10 gyermek született: 9 fiú és 1 lány. A lány (Teréz) gyermekkorában meghalt. Ismert volt a faluban az *"Egy asszonynak kilenc lánya"* kezdetű nóta Gelencsér családra formált változata:

Egy asszonynak kilenc fia, nem győzi számlálni.

Este kiáll a kapuba, hívja vacsorázni:

Jóska, Jani, Misa, Ferkó, Gergő, Pista,

Lajos, Imre, kis Andriska, gyertek vacsorára!

(Taródi Lajosné sz. Gelencsér Margit, Gelencsér Mihályné sz. Tóth Erzsébet)

Szépen gyarapodott a család, 1930-ra 53 hold földje, 9 hold szőleje, két háza és Király-Varga Lajossal közös borkamrája volt a családfőnek. Az Ivánka-adósság visszafizetése igen komoly megterhelést jelentett az itt élők számára, részletekben, kölcsönökből fizették földjüket, vették meg másodsorra falujukat. Kölcsönt a Dunavidéki Takarékpénztár adott, egyik alapító tagja, Szekulesz Mór révén, aki a faluban működő szeszfőzde tulajdonosa volt.

A kölcsön visszafizetésének komoly terhét Gelencsér János szavai jól érzékeltetik: *„Nekünk volt tehenünk, lovunk, édesanyám disznókat tartott, szóval jó anyagi körülmények között éltünk. És amikor Ivánka-adósság jött, (...) volt olyan év, hogy száz hektó mustja termett az édesapámnak, és a száz hektó mustnak az értéke nem volt elég egy évi kamatra, akkor, amikor négyezer arany pengőt kellett az édesapámnak fizetni az Ivánka-adósságba. Az után a két hold szőlő után, amit vett.”*

A tehetősebb birtokosok – így Gelencsér József is – az árverezés ellen banki védeltséget kaptak. A visszafizetés terhei azonban 1929-ben bekövetkezett halála miatt már nem rá nehezedtek. A 9 gyermek közül három, József, János és Ferenc gazdálkodó lett. Mihályt a kommunisták lőtték agyon 1919-ben. Gergely ugyancsak 1919-ben halt meg, spanyolnáthában. Lajos kereskedőként, István pedig iparosként dolgozott Pesten. Imre ügyvéd lett, és Kecskeméten élt.

A visszaemlékezések szerint Gelencsér József ismert, köztisztvisletben álló személy volt, aki 9 évig, 1921-től 1929-ig a falu bírása volt. *„Volt annyi lakodalom vagy esküvő, a nagypapa mindenütt násznagy volt. Mindenhová násznagynak hívták, közkedvelt ember volt.”* (Taródi Lajosné sz. Gelencsér Margit) Ugyanő, az unoka írja le így a nagyszüleit: *„A nagypapa is olyan görbe bottal járó, nem túl magas növésű, olyan közepes lehetett. Molett volt, mire már megöregedett.(...) A nagymama meg vékony, sovány öregasszony.”* Aki – tegyük hozzá – 10 gyermeket hozott a világra. Ugyancsak Taródi Lajosné visszaemlékezéséből idézem: *„A nagymama mindig azt mondta, kislányom, én egyik évben szoptattam, másik évben mindenórás voltam”*

Összetartó, nagy családként ismerték a Gelencséreket, *„...a községben meg is jegyezték: Na, a Gelencsérek összetartanak.”* (Gelencsér Mihályné sz. Tóth Erzsé-

bet) Amíg a családfő, Gelencsér József élt, nagy névnapokat tartottak, ahol a család tagjai, a főjegyző, Kasztorszki, ill. a szomszédos Matyóban lakó Veréb százados is részt vett. A családtagok, a gyerekek azonban gyakran külön-külön is köszöntötték őket: „*A nagypapához elmentek és elborozgattak. Vagy a nagymama főzött egy darab sonkát, mert akkor úgy mondták: Sunkát főzött a nyanya.*” (Taródi Lajosné sz. Gelencsér Margit) Az összetartás a nagyszülők halála után is megmaradt: „*Egy-egy lakodalom, vagy esküvő (...), annak apraja-nagyja mind ünneplőben biztos, hogy ott volt. Esküvőnél is. Azok nemcsak lakodalomba mentek el, hanem az esküvőre is, mind már rendesen, ünnepélyesen felöltözve.*” (Gelencsér Mihályné sz. Tóth Erzsébet)

A Király-Varga család

A Király-Varga család Kecskemétről költözött Szent Imre pusztára. A családfő, Király-Varga Lajos foglalkozása juhász volt, felesége, Kudricza Julianna, szintén juhász-családból származott. Adatközlőim emlékezete szerint 21 gyermekük született, többségük Kecskeméten, közülük 9 maradt életben. A legfiatalabb leány 1897-ben már Szentimrén, nővére pedig, aki 9 évvel idősebb, Kecskeméten született, ott is keresztelték. A 9 gyermek közül 7 leány volt.

A családfő valószínűleg korábbi foglalkozását folytatta rövid ideig Szentimrén is. Egész családjával az ún. Mészöly-tanyába költöztek be, egy hosszú cselédházba, amelyben csak ők laktak.

Az 1900-as évek elejére már a faluban lakott a család, a mai központban álló volt cselédházat vették meg. Gazdálkodtak, 10 hold szőlőt műveltek és számottevő, elsősorban rozstermő szántójuk volt. Ez biztosította megélhetésüket, A visszaemlékezések szerint jómódú családnak számított a Király-Varga család. Király-Varga Lajos 1920-tól a községi képviselő-testület tagja volt.

Az Ivánka-adósság visszafizetése a gyerekekre maradt, a fölosztott birtok utáni mértékben fizettek.

A kapcsolatot sokáig ápolták volt lakóhelyükkel, rokonaikkal. Ha Kecskemétre mentek, mindig „*hazamentek*”, ha vonat nem járt, gyalog is megtették a 35 kilométeres utat. Bejártak piacra, látogatták a rokonokat, barátokat. Onnan is jöttek hozzájuk névnapra, ill. a fiatalok egy-egy hétre koranyáron.

Nagy névnapokat tartottak. Lajos napkor 40-50 főnek terítettek a hosszú cselédház tornácán. „*Híresek voltak az ő névnapjai!*” – emlékezett az egyik unoka, Baglyas Jánosné (sz. Nagy Erzsébet). Állandó vendégek voltak – az idelátogató és a helybéli családtagokon kívül – a főjegyző és az adóügyi jegyző, valamint Plati György budapesti ügyvéd. Halászlét főztek. A házigazdának saját halastava volt, amelyből egyébkor nem is igen halásztak: „*Ő csak erre tartotta, hogy Lajos napkor tartotta a nagy névnapot.*” (Baglyas Jánosné sz. Nagy Erzsébet)

Unokái elmondása alapján Király-Varga Lajos kemény, öntudatos, mélyen vallásos ember volt, precíz, jó gazda. „*Minden áldott nap ment a misére. Télenyáron.*” (Gelencsér Mihályné sz. Tóth Erzsébet) Gelencsér Mihályné mondta el a történetet, mikor a nagypapa a vesztes Ivánka-per után az ügyvédnek Pestre pénzt

vitt, de azt nem adta át: „A nagypapa odaállt elébe, a mellényzsebére mutatott: Itt a pénz, uram, de nem adom oda! Visszahozta a pénzt. Két nap múlva csak föl kellett vinni, de hát nem ő adta oda.” Gazdasága példás volt. Az istállók padlóján téglával kirakott vályú futott végig egy nagy medencébe, a trágyalé elvezetésére. Az udvart minden reggel fölsöpörte. „Abba az időbe parasztember léteke kínos precíz volt. Hogy az istállóban egy szalma hogy keresztbe álljon, ne ott álljon, ahol annak kell, olyan nem volt.” (Gelencsér Mihályné sz. Tóth Erzsébet)

A két család története természetesen nem ad lehetőséget általános következtetések levonására a falu társadalomtörténetére vonatkozóan, az első betelepülők vékony rétegének sorsát azonban jól példázza az ő történetük. Egymással jó viszonyt alakítottak ki, összetartottak. Korábbi lakóhelyükön sem voltak vagyontalanok, Szentimrére kerülve pedig - termelési tapasztalataikat felhasználva - gyarapodni tudtak, így gazdasági-társadalmi helyzetüket tekintve a falu vezető családjaivá váltak.

Adatközlők

Baglyas Jánosné sz. Nagy Erzsébet, Pusztaszentimre 1913.

Gelencsér János, Pusztaszentimre 1914.

Gelencsér Mihályné sz. Tóth Erzsébet Mária, Pusztaszentimre 1916.

Taródi Lajosné sz. Gelencsér Margit, Pusztaszentimre 1916.

Angaben zur Geschichte einiger Familien im Dorf Pusztaszentimre

ANIKÓ BOGNÁR

Der Aufsatz bringt Angaben zur Geschichte einiger Familien im Dorf Soltszentimre (früher Pusztaszentimre). Im ersten Teil werden aufgrund der katholischen Taufmatrikeln (1916-1931) Taufbräuche und Herkunftsorte beschrieben; danach wird die Geschichte zweier Familien verfolgt, die im Dorf eine wichtige Rolle spielten. Von einer dünnen Schicht der ersten Ansiedler kann festgestellt werden, dass auch schon am ursprünglichen Wohnort nicht unbemittelt waren, in Szentimre aber hinsichtlich ihrer wirtschaftlich-gesellschaftlichen Stellung zu den einflussreichsten Familien der Gemeinde wurden.

Munkaerő-vándorlás egy családtörténet tükrében

BESZÉDES VALÉRIA

A három al-dunai székely település: Hertelendyfalva, Sándoregyháza és Székelykeve településtörténeti adatai ismertek a néprajzi szakirodalomban. A nyelvjárási jelenségeket Penavin Olga és Matijevics Lajos szótárban, illetve atlaszban dolgozta fel.¹ A Jugoszláviai Magyar Népzene-tár második kötetében népdalaik váltak közkinccsé.² Szellemi és anyagi műveltségükről több ismertető készült.³ Az alábbiakban egy személy, Szócs Boldizsár életútját követjük.

A BUKOVINAI GYÖKEREK

1911-ben született. Nagyapja, Szócs Antal és nagyanyja, Miklós Teréz Bukovinából, Istensegítsből települt le a Duna mentére. A nagy vándorútra testvérével, Szócs Györggyel és családjával indultak el. Szüleik már nem éltek. Bukovinában a Szócs testvérek öt-öt *fácsa* irtás földet hagytak hátra, kártérítés nem járt érte, mivel új otthonukban 10 lánccs földet s a ház fölépítéséhez faanyagot kaptak a kincstártól. Szócs Antalnak már két családja volt, amikor 1883. március 30-án útra keltek. Fia, Szócs Boldizsár édesapja, Szócs Pál Istensegítsen született 1877-ben, tehát hétéves volt, amikor megérkeztek Gyurgyevóba. Nagyapja és nagybátyja kocsival indult a hosszú útra, a család többi tagja, a családi hagyomány szerint,⁴ vonaton érkezett Pancsovára. Bukovinába soha többet nem mentek vissza, az otthon maradt rokonsággal nem tartották a kapcsolatot. Szócs Boldizsár világot járt ember. Megfordult Németországban, Magyarországon, hetvenes években járt Romániában is, de arra nem gondolt, hogy megkeresse édesapja szülőhelyét, pedig ő maga is fontosnak tartja bukovinai származását.

Édesanyja, Molnár Teréz már az új telepen, Dél-Bánátban született. Szülei Andrásfalváról jöttek. Egyéves volt, amikor a gyurgyevói védőtöltést áttörte a Duna és menekülniük kellett. A telepések egy része ekkor visszaköltözött Erdélybe, mások Boszniában kerestek maguknak új otthont, ahonnan 1918 után elkergették őket, a többség azonban lakóhelyén maradt. A kormány belátta, hogy a Gyurgyevó nem

¹ Penavin–Matijevics 1978, Penavin–Matijevics 1980

² Kiss-Bodor 1984. A kötetben részletes irodalomjegyzék olvasható az 533-537 oldalon.

³ Botka–Matijevics–Penavin 1970, 1998.

⁴ 1883. április 10-én valamint 17-én arról számolt be, hogy a hazaköltöző csángók hajóval érkeztek vidékünkre, részletesen beszámoltak a tudósítók arról is, hogy egy-egy településen hogyan fogadták a hazatérőket. A telepések két csoportban érkeztek a Tiszán. Az első csoportot Ókanizsán szerényen fogadták, ezért szigorúan megrótták őket a beszámolók. Ebből okulva a második csoportot hasonló népünnepéllyel fogadták, mint ahogyan azt Beccsén, Titelen tettek 1883. április 7-én. Megyeszerte különböző jótékonyági összefogásokat szerveztek, hogy segítsék a Bukovinából érkezőket.

megfelelő hely, ezért 1887-ben Kovily és a Pločicai határ magasabb fekvésű helyén jelölte ki a mai Székelykeve területét.

Az árvízveszély továbbra is fenyegette az új telepeseket. Csak némileg javult a helyzetük, amikor 1896-ban Kovilyban és Sándoregyházán felépítették a szivattyútelepet. Csak a házaik voltak biztonságban, a határ nagyobb részét továbbra is gyakran elöntötte a víz, s a telepések az új hazában még a mindennapi kenyerüket sem tudták megtermelni. Arra, hogy megtollasodjanak, vagy ahogy Székelykeven mondják, megcombosodjanak, kevés lehetőségük volt, mert a tíz láncnyi földet gyorsan felosztották maguk között az örökösök, és az ármentesítési társulatnál csak annyit tudtak keresni, hogy ne haljanak éhen. Székelykeve székely lakói többnyire cselédeskedtek. A faluban a nagygazdák bolgárok, illetve a palóc magyarok voltak. Nem helyben kerestek szolgálatot – mert nem volt kinél –, hanem a környező szerb és sváb településeken: Pločicén, Babaništen, Smederevón 1918 után.

A Szöcs család az I. világháború idején

A KISBÉRES

Szöcs Boldizsár 1921-ben szegődött el Pločicéra mindenesnek egy szerb gazdához. Tanév közben szánta rá magát, mert megunta az otthoni éhezést. Évente csak háromszor ettek kenyeret: amikor learatták a búzát, karácsonykor és húsvétkor. A többi napon csak málét és pitát evett a család. Egyik osztálytársa szerezte neki a helyet. Teljes ellátásban, egy pár bocskorban, ruhaneműben és havi száz kiló kukoricában ő maga egyezett meg a gazdával. Szülei nem mentek utána, nem érdeklődtek sorsáról. Két hét elteltével engedték csak haza. Akkor sem vigasztalták, nem törődtek azzal, hogy esetleg honvágya van. Kemény, kegyetlen volt az édesapja. Az édesanyjának nem sok szava volt a családi dolgok intézésében. A pločicai munka-

vállalás azért volt nevezetes, mert egy év alatt megtanult szerbül. Itt kapta élete első gyapjúruháját.

A következő évben másik faluba, más munkára szerződött. Babaništére került egy szerb számadó juhászhoz. Háromszáz birkára vigyázott a falu közlegelőjén, valamint a dunai Nagy-szigeten. Az utóbbin egy másik bojtárral együtt őrizte a nyáját, s ügyelt arra, nehogy összekeveredjenek a birkák a szerbiai gazdák szabadon legelő kondáival. Azokat ugyanis Szent Györgytől Szent Mihályig ott makkoltatták, a morotvákban rekedt halakkal etették. A disznókra senki sem vigyázott. Néha-néha megjelent a tulajdonos, s összekiáltozta az állatokat. Minden kondának volt neve, s amikor legelőször kihajtották, akkor néhány napig esténként kukoricával maga köré csalogatta őket, miközben kiabálta a konda nevét. Az állatok megszokták a hangot, s ha legközelebb megjelent a gazdájuk, akkor csak azok a disznók szaladtak köré, amelyek az ő kondájába tartoztak. Szőcs Boldizsár csak három hónapig volt bojtár, mert megbetegedett, s a gazdája hazaküldte, hogy otthon haljon meg. A hideglelésből állítólag a ricinus magva gyógyította meg.

1923-ban Smederevóban talált magának munkát. Egy másik nőtestvére ebben a szerbiai városban szolgált, hozzá indult, hogy megkeresse. A vasútállomáson betért egy kocsmába, s ott maradt fél évig: kávéfőzött, takarított, üstsármra főzte a kocsnyát, éjszakánként még pincérkedett is.

A FEHÉRTEPLOMI BÉRES

Hat hónap után Smederevóból Belgrádba ment. Itt egy évig segédmunkás volt a kőművesek és az ácsok mellett. Az ácsmunkát tanulta meg, a fűrést-faragást, melyet később hasznosított.

Szőcs Boldizsár, a fehértemplomi béres. A harmonikás mellett, balra áll

1925-ben Fehértemplomba szegődött. A nővére cselédeskedett ebben a faluban. Élete végéig ott is maradt, mert ide ment férjhez. Szőcs Boldizsár német nagygazdánál dolgozott, akinek tizennégy hold szőlője volt. Ma is úgy tartja, ez volt élete legjobb munkahelye. Jó ember volt a gazdája, megbecsülték. Mindenesnek szegődött, de hét év alatt annyira megtanulta a szőlészetet és a borászatot, hogy az utolsó időben már ő irányította a munkásokat. Nem az istállóban aludt, hanem a béreslakásban. A családdal együtt étkezett. Szép fizetést is kapott, de azzal édesapja rendelkezett. Hét év alatt németül is megtanult. A harmincas években már négy nyelven beszélt. Ugyanis bukovinai nagyszüleitől románul is megtanult.

Szerelmi kapcsolat alakult ki közte és a gazdalány között. Valószínűleg ezért döntött úgy 1932-ben az egyik barátjával együtt, hogy katonának állnak. Önként jelentkeztek Pancsován tengerésznek, de csakhamar megérkezett az elutasító válasz. Kisebbségek nem szolgálhattak a tengerészeknél. Mivel szép szál legény volt, azt hitte, hogy gárdista lehet Péter király testőr- ezredében, de csakhamar megérkezett az újabb elutasító válasz. Kénytelen volt beérni a huszárokkal, s a tizennyolc hónapi katonáskodás végén az egyik szlovén származású kapitány tisztiszolgája lett.

A NAPSZÁMOSÉVEK

A katonáskodás után nem ment vissza régi gazdájához, hanem Székelykevéen megházasodott. Mivel otthon nem találtak munkát, a feleségével útnak indultak. Smederevóba mentek. Egy szerb nagygazdánál havi négyszáz dinárért négy tehenet fejtek, hatvan disznót etettek. Boldizsárnak egyéb parasztmunkákat is végeznie kellett, a fiatalasszonynak, Vilmának pedig a konyhában kellett segítenie. Csupán hat hónapig maradtak Szerbiában, mert a fiatalasszony terhes lett, s nem győzte a munkát. Visszamentek a falujukba. Egy német gazda tanyáján teleltek ki.

1934-ben ismét Fehértemplomba szegődtek el. A fiatal férj szőlőkarókat faragott. A családját is magával vitte. Nagyon kevés volt a bérük, ezért ismét hazamentek, s beállt kézbesítőnek. Csak három hónapig dolgozott a községházán. Kevés volt a fizetés, ezért inkább elszegődtek Belgrádba házmesternek, ezenkívül a felesége még szobalány is volt. Az Avala lábánál, Beli Potokon egy villában szolgáltak. Néhány hónap múlva gazdát cserélt a ház. Az új tulajdonos borpincét létesített a villában. Mivel Boldizsár értett a bor kezeléséhez, nem kellett új hely után nézniük, itt állandó munkához jutottak. Gazdája nemcsak a maga borát árulta, hanem Boldizsár kapcsolatai révén Fehértemplomból is szállították a bort. Jól ment az üzlet, hiszen a közelben épült fel a katonai repülőtér. A katonák tőlük vették a bort. Boldizsár azonban nem csak a gazda italát árulta, hanem benzinnel is kereskedett. Néhány hónap után lebuktak. Be ugyan nem zárták őket, de kitiltották Belgrádból.

A négyévi munka eredményeként házat vettek és kocsmát nyitottak szülőfalujukban. Három évig kocsmároskodtak, 1941-ben, a német megszállás idején, be kellett zárniuk, mert kocsmát csak német nemzetiségűek tarthattak.

Ismét napszámosnak kellett állnia. A környező településeken mindenféle gyalogos és kézi munkát elvégzett. Évente járt aratni. Egy-egy szezonban tízláncnyi gabonát is lekaszált, egy babainístei szerb gazdánál pedig cséplési munkát vállalt. Ő

volt a bandagazda. Az arató bandában öten dolgoztak, ketten kaszáltak, ketten a markot szedték, egy pedig a kévéket kötözte. Aratáskor minden hetedik keresztet kapták, de szívesebben végezték a munkát, ha egy lánc betakarításáért egy métermázsza búzát adtak nekik. Ezt a mennyiséget osztották ötfelé: egy részt kaptak a férfiak, fél részt pedig az asszonyok. Már nős volt, de aratni nem a feleségével járt, hanem valamelyik szomszédasszonnyal szedette a markot.

A babaništei gazda gépe mellett csaknem tíz évig dolgozott. Mivel értett a cséplőgépek javításhoz, az ő feladata volt a masina karbantartása, ezt a tevékenységet külön megfizették. A bandát ő szervezte a faluban. Huszonnégyen dolgoztak együtt. A gép mellett egy évben segédfüto, két szezonban etető, a következő hét évben hol etető, hol zsákos, hol pedig villás volt.

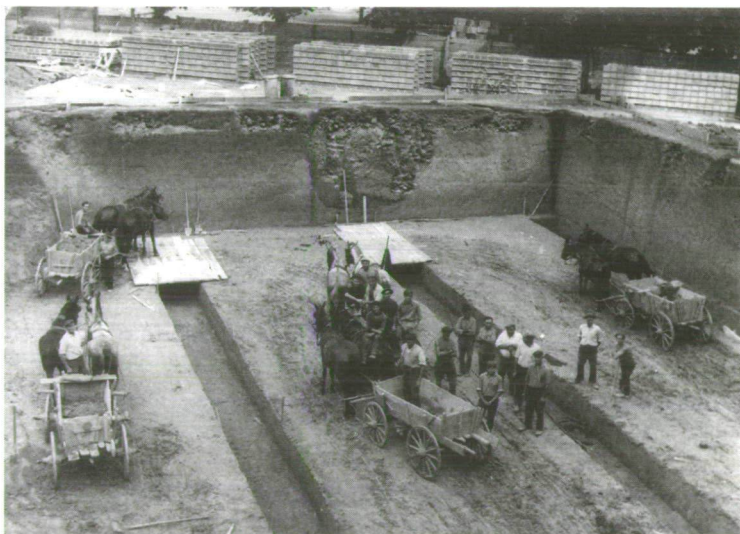
Székelykeve a harmincas évek végétől a kombájnnak megjelenéséig negyvenkilenc cséplőbandát állított ki. Cséplés idején a falu felnőtt lakosságának csaknem minden tagja valahol dolgozott. Révújfaluban, Almáson, Babaništen, Brestovácon, Pločican, Kovilyban, Dolovón, Deliblatón, Gajban, Pancsován, Fehértemplomban, Dugovácon székelyek arattak. A gépgazdának 12 százalék járt, de ő a munkásoknak csak 2,5 százalékot fizetett ki. A férfiak egész részt kaptak, az asszonyok pedig felet. A kosztot mindig az a gazda adta, akinél dolgoztak. A szerbek nem tartották jól a munkásokat, zöldbabot, illetve szárazbabot főztek, a jobb szívű gazdák túrórt is adtak nekik. A sváb és a román gazdák jobban kedveztek nekik, hús is került az asztalra, ezért hozzájuk szívesebben mentek dolgozni. Arra a kérdésre, hogy miért nem a maguk kosztján éltek, az volt a válasz: nem értek rá főzni, meg nem is nagyon volt mit. Egy-egy szezon, ha jó volt, hat hétig is eltartott. Az utolsó két hétben Szerbiában is csépeltek. A šumadijai munka nehéz volt, ott még sarlóval arattak, nagyobbak voltak a kévék, a hegyes és lankás terepen nehezen állították be a masinát. A hatheti cséplés alatt, a nagy teljesítményű géppel három-négyszáz mázsza gabonát is kicsépeltek. Ennek kapták a két és fél százalékát, melyet azután húszfelé osztottak, mert – mint mondtuk – az asszonyok fél részt kaptak. A kisebb teljesítményű gépeknél lényegesen kevesebb volt a kereset.

A FUVARÓZÓ

A háború utolsó napjaiban egy német katonának egy tehenet adott, akitől cserébe egy lovat kapott. Néhány hónap után kiderült, hogy vemhes volt az állat, s így hamarosan két lóva lett. A háború utáni első évben a kovilyi repülőtéren hat hónapig a bombatölcsékeket temette be. Hétvégeken Muzslyáról dohányt csempészett. Egy este elkapták a fináncok, bírósági tárgyalás lett a dologból. Hat hónapi kényszermunkára ítélték, a Tisza és a Duna deltájában kubikus- munkát kellett végeznie.

Szabadulása után, 1947-ben Szerbiában ment fuvarozni. Smederevo és Oresac között hordta a követ és a sódert. A következő évben Oresactól Grockijig, majd Grockijtól Bolečig dolgozott az útépitők mellett. A fuvarozást is bandában vállalták fel, általában nyolc kocsis dolgozott együtt. Négykerekű kordéjuk volt, mert a kétkerekű kubikus kordé nem volt alkalmas kőhordásra. Egyszer kipróbálta, de már

az első napon eltörött a tengelye. Egy kocsis mellett két munkás dolgozott, a követ hányták, a bandában tehát huszonnégyen voltak. Állami vállalatban szezonmunkások voltak. Teljesítménybérbe dolgoztak, semmilyen szociális juttatást nem kaptak. Nem aludtak a vállalat barakkjaiban, nem étkeztek a menzán. Saját magukról kellett gondoskodniuk. A lovaknak otthonról vitték az abrakot, szénát a helyszínen vásároltak, gyakran kaszálót béreltek, maguk gyűjtötték a szénát, mert így olcsóbb volt. A lovaknak minden alkalommal béreltek istállót, itt aludtak ők is. Fölváltva főztek. Leginkább este ettek, többnyire babot, a heti étrendjük leginkább: „kelj föl bab”, illetve „feküdj bab” volt. Krumplis tarhonyát is kanyarintottak néha a lábosba. Üstöt nem használtak, mert az ki kellett szolgálni, arra nem értek rá. Havonta csak egyszer mentek haza, hogy tisztát vegyenek magukhoz, ételt vigyenek maguknak, s pótolják az állatok abrakját. A lovakat, a kocsikat maguk vasalták. A hideg patkolást a szerbiai kovácsoktól tanulták meg. A kocsikerék vasalását is a szerb bognároktól lesték el.

A fuvarozó Szőcs Boldizsár

A kelet-szerbiai kiruccanás öt évig tartott: dolgoztak a vinčai atomerőműközpont, fuvaroztak a brodica--majdanpeki út építésén. Székelykevétől 150 kilométerre voltak. Haza nagyon ritkán jártak. 1953-ban annyira felbátorodtak, hogy még távolabb vállaltak munkát: Borski Rudnikon kellett volna dolgozniuk, három hónapig voltak oda, de ez a vállalkozásuk nem sikerült. Rossz volt az idő, nem dolgozhattak. Nem volt kitartásuk, éjszaka szöktek haza, egy vas nélkül. A szerbiai sikertelen vállalkozás után Szőcs Boldizsár fuvaros bandájával már távolabbi helyeken nem vállalt munkát. Elsősorban Smederovón és Kovilyban fuvaroskodott és kubikoskodott. Az utóbbit ugyan nem sokra becsülte, mert ahogy

megállapította: a kubikban csak görbe hátat lehetett szerezni, vagyont nem. Smederevón egy hegyet hordtak el a Jezevo folyó medrébe. 12 kordélyos megállás nélkül négy hónapig dolgozott. A hegy elhordásában szerzett tapasztalatát Kovilyban kamatoztatta ismét, mert itt a Kálvária-hegyet kellett széthordaniuk. Ez a katolikus lakosság körében, jóllehet a kálváriát elhanyagolták, nagy felháborodást okozott, de önekik a munkát el kellett végezniük.

Télen az ármentesítési társulatnál, a *Vodna upravában* dolgoztak. A töltést javították, a folyó menti ártéri erdőkben fákat irtottak. Egész évben akadt tehát munkájuk.

A család szép lassan gyarapodott. Évenként újabb szántót vásárolt. A hatvanas években már kilenc hold földje volt, csaknem annyi, amennyit a nagyszülei a kincstártól kaptak. Mindet maga szerezte, szüleitől sem ő, sem pedig a felesége nem örökölt semmit. A fuvarozást azonban nem hagyta abba, hiszen avval jobban keresett, földjeit mindig volt kivel megmunkáltatnia.

Ha nem volt éppen távol falujától, részt vett a helyi művelődési egyesület munkájában. Amatőr színész volt, énekelt a népdalkörben. Az egyesület tagjait gyakran ő szállította a környező magyar településekre. Büszke arra, hogy ő volt legtovább a helyi tűzoltó-egyesület elnöke. Munkájáért több kitüntetést is kapott. Az évtizedes vándorélet csak egyszer késztette arra, hogy elhagyja faluját, máshol boldoguljon.

A hatvanas években, amikor abbahagyta a fuvarozást, a földek művelése mellett virágkertészkedésbe fogott. Szákszámra oltotta a rózsatöveket. A virágot nem helyben, nem is a közeli nagyobb városokban, hanem a tengerparton, Pólán értékesítette, mert az egyik testvére családjával odaköltözött. Tíz szezonban vitte a rózsatöveket. Akkor gondolt először arra, hogy talán ebben a városban primőr áruk termesztésével könnyebben élhetne. A költözködésből azonban nem lett semmi. Inkább a fiának vásárolt telket és épített rá házat, nem Székelykevé, hanem Szabadkán.

A fuvarozáson, kubikoláson és a földművelésen kívül más munkát sohasem végzett. Hogy feladja függetlenségét és esetleg állami vállalatban keresse a boldogulását segédmunkásként – habár volt erre lehetősége – sosem gondolt. Életmódjában, mentalitásában paraszt maradt. Ha volt egy kis jövedelme, földet vásárolt, arra nem gondolt, hogy könnyebb lenne az élete, ha a fuvarozást teherautóval végeznék.

Felesége mindig a faluban maradt. A férje gondoskodott arról, hogy ne unatkozzon. Marhákat, disznókat hizlaltak, tehet fejtek. Emellett jövedelemkiegészítésként még varrással is foglalkozott.

Kettőjük kemény munkájának eredménye lett tehát a kilenc hold föld, a sárokház Székelykeve főutcáján, a fiának és az unokájának vásárolt szabadkai otthon. Öregségükre ők maguk is Szabadkára kerültek. Vilma asszony az új otthonban néhány hónap múlva meghalt. Szócs Boldizsár most unokájával él, haza ritkán jár, házát az új tulajdonosa lebontotta. Nyolcvanhét évesen még mindig dolgozik, ellátja a ház körüli kisebb-nagyobb munkákat, söprüket köt és árul a helyi piacon.

Mi volt a hosszú életút eredménye? Ahogy mondja, két kezével vagyont szerzett, hosszú vándorlásai során nagyszüleitől és másoktól megtanult hetvennél több mesét, ötven-egynéhány népdalt, nyolc-tíz népballadát. Napjai most azzal telnek, hogy ezeket mondja magnóra.

A magyar kormány a múlt század nyolcvanas éveiben haza akarta hozni a bukovinai székelyeket. Nemcsak nehéz életkörülményeiken kívánt segíteni, hanem azt akarta, hogy megmaradjanak magyarnak. Felemás megoldás volt a dél-bánáti telepítés. A korabeli délvidéki hetilap, a Zomborban megjelenő Bácska beszámol a székely telepítésekről. A vármegyéet feldolgozó monográfiából is arról értesülünk, hogy nemcsak a Duna alsó szakaszán jelölik ki számukra az új telephelyeket, hanem Közép-Bácskában, a mai Telecskán⁵ Ide temesközi, elsősorban szajáni magyarok kerültek, a bukovinai székelyek pedig az Al-Duna mellékére. Az esetleges közép-bácskai tervekről a székelyek nem tudtak, Szöcs Boldizsár nagyszülei Dél-Bánátba jelentkeztek. A telepítés nem azt hozta, amire vágytak. Új otthonukban ismét csak éheztek, Bukovinában az öt *fácsa* földjükön legalább annyi kék *pityókájuk* termett, hogy nem éheztek. A Duna mentén pedig a századfordulóig örökké rettegtek, mikor viszi el őket az ár. Legrosszabbul a legnagyobb dél-bánáti székely falu, Székelykeve telepesei jártak. A hertelendyi reformátusokkal eljöttek lelkipásztoraik is, akik kiharcolták, hogy jobb földeket kapjanak.

A helyzetük az első világháború után rosszabb lett a Jugoszláv királyság diszkriminációs politikájának következtében. A környező falvak jó minőségű földjeiből a székelyek nem vehettek, de erre nem is igen volt lehetőségük venni, hiszen a falu legnagyobb része cseléd, illetve napszámos volt. Az első generációnak másfajta földművelést is meg kellett tanulnia. A tízholdnyi kincstári földet gyorsan felosztották maguk között, mert igen népeseek voltak a székely családok. Szöcs Boldizsárék például tizenhárman voltak.

A székelyek új otthonukban nem magyarok közé kerültek. Gazdag, nagy múltú szerb és német falvak szomszédságában éltek. Csak az itteni gazdáknál lehettek cselédek, máshol nem. 1918 után azonban már Kelet-Szerbiában is munkát vállalhattak. Úgy emlékeznek a dél-bánáti magyarok, hogy azon a vidéken csak ők béreskedtek. Szöcs Boldizsár példája azt bizonyítja, hogy az itteniek feltalálták magukat. Sokan tovább vándoroltak. A fiatalabbak a hatvanas években Németországban lettek vendégmunkások., sokan Szabadkára és más észak-bácskai magyar községbe költöztek. Magyar iskola ma már csak Székelykevéen van. Hertelendyfalva Pancsova egyik külvárosa lett, Sándoregyházán pedig már alig élnek magyarok. A száztíz évvel ezelőtti kitelepülés tehát semmilyen szempontból nem hozta meg a várt eredményeket. A bukovinai székelyek itt ugyan nem románosodnak el, de idővel elszerbesednek.

⁵ 1883. március 20-án arról számol be a hetilap, hogy 1000 családfőt várnak egyelőre töltést építeni, a pénzügyminiszter az Alsópusztai kulai kincstári területre település céljára átenged 4573 holdat a Telecskai dombok lábánál. A cikk írója a Sajkás kerületet is alkalmasnak találja a csángók hazatelepítésére, ezzel segítené elő a magyarok számára kedvezőbb nemzetiségi arányokat. Erről a telepítési tervről olvashatunk a Borovszky féle monográfiában II. kötet 267-268. l.

IRODALOM

BOTKA JÓZSEF–MATIJEVICS LAJOS– PENA VIN OLGA

1970 Székelykevei betlehemes játékok (bukovinai hagyomány). In, HITK, 3. sz. Újvidék

KISS LAJOS– BODOR ANIKÓ

1984 Az al-dunai székelyek népdalai. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológia Kutatások Intézete. Újvidék .

NAGY SIVÓ ZOLTÁN

1998 Székelyeink a századfordulón. In. Létünk 1--2. sz. Újvidék

PENA VIN OLGA–MATIJEVICS LAJOS

1978 A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza. Újvidék

PENA VIN OLGA–MATIJEVICS LAJOS

1980 Székely szójegyzék. Újvidék

Arbeitskräftewanderung im Spiegel einer Familiengeschichte

VALÉRIA BESZÉDES

Die Verfasserin beschreibt den Lebensweg und die Wanderung einer aus der Bukowina in die jugoslawische Wojwodina (ung. Vajdaság) umgesiedelten Szeklerfamilie vom Anfang des 20. Jahrhunderts bis in unsere Tage. Die Wanderung, die Anpassung an die jeweiligen Lebensbedingungen und die Unternehmungslust der Familie bieten ein blendendes Beispiel unerschütterlicher Willenskraft.

Istensegítstől Csátaljáig

MERK ZSUZSA

„Azért vagyunk a világon, hogy valahol
otthon legyünk benne”
(Tamási Áron)

A. Sajti Enikőnek hálával, tisztelettel

A beszélgetés, amit olvashatnak, nem a klasszikus „kérdező” és „adatközlő” kérdezz-felelek játéka. A „kérdező” ne néprajzos, a kérdezett pedig nem csupán „adatközlő”, mert rokoni kapcsolat van köztük. Ebből a kettősből – úgy vélem – mégis született valami olyan, ami értelmezhető interjúnak, s talán ennél többnek is. Szokatlannak tűnhet egy igencsak személyes bevezető, de enélkül az elbeszélés nem lenne hiteles. Nem kívánom s bukovinai székelyek Mádéfalvától Moldván keresztül Bukovinán át a Bácskába, majd a mai Magyarországra történő kálváriáját történeti hűséggel, részletesen elemezni, erre kiváló szakirodalom van. Csak a csomópontokról beszélek, de a legfontosabbnak azt tartom, hogy elmeséljem, miként is folyt le ez a beszélgetés.

A siculicidium (székelyöldöklés, 1764) után a székelyek tömegesen menekültek Székelyföldről a moldvai csángók közé. Bukovinának Habsburg uralom alá kerülése következtében az elmenekült székelyeket ide, öt községbe: Andrásfalva, Hadikfalva, Istensegits, Fogadjisten és Józseffalva telepítették. Innen 1941-ben – elhibázott, át nem gondolt állami telepítési akcióval – a Bácskába (a mai Jugoszlávia) kerültek. Hamarosan azonban, a háború vége felé, 1944 októberében menekülniük kellett, s aki ezt nem tette, internáló táborba került. Az elmenekültek többségét – aki egészen Zala megyéig vándoroltak a hadi eseményeket követve – Tolna és Baranya megyékben telepítették le. Egy kisebb rész azonban nem tudott, vagy nem akart elmenekülni, így megismerte a „lágerek” világát, s ők kerültek 1945 februárjában Bács-Kiskun megye három településére: Csátaljára, Garára és Vaskútra. Róluk sokáig igen keveset tudtunk.

Kezdő muzeológusként – történészként kerültem a bajai múzeumba – az „adatközlők” megszólaltatása során bizony igen sok hibát vétettem. Igaz ez a környékbeli sváb falvak lakosaival és a székelyekkel készült interjúimra is. Túlságosan „célrányos” voltam, csak a kérdéseimre vártam a választ, s a kelletnél többször szakítottam meg az elbeszélőt. De rá kellett jönnöm, hogy ami számomra kitérő, vagy úgy véltem, történeti szempontból felesleges, az bizony igen gyakran a legfontosabb. Ekkor szólal meg ugyanis az ember, ekkor mesél arról, ami nem dátum vagy száraz adat. A személyesen megélt történelem apró tűkőrcserepeiből

összeáll a leglényegesebb: miként is élte meg az adott kor embere azt a jelent, mely számunkra – kései utódoknak – vált történelemmé.

Nagy Józseffel – aki férjem sógora – sokszor beszélgettem, disznóvágások vagy éppen a szüret munkái közepette. Ő mesélt, én pedig nagy örömmel hallgattam. Ekkor kellett volna magnófelvételt készíteni, talán úgy, hogy ő nem tudja. Erre nem volt lehetőség, de egyszer magnetofonnal felszerelve mentem el hozzá. Meglepő dolog történt. Mivel férjem kései gyerek, nővérenek férje idősebb, mint apám lenne. Természetesen ő tegezett engem, én pedig magáztam. Mikor bekapcsoltam a magnetofont, megdöbbsenem, hogy egyszerre csak magázni kezdett. Igyekezett nem „székelyesen” beszélni. A gép jelenléte miatt kezdetben úgy éreztem, idegenné váltam. Nem szóltam, s most már örülök, hogy nem tettem. Rövidesen ugyanis elfelejtette, hogy köztünk ott működik az idegen, a gép. Csak nagyon ritkán kérdeztem, hiszen korábbi hibáim rávezettek arra, hogy a visszaemlékezés gyakran olyan asszociációkat indít el, melyekből nem pusztán történeti tények, hanem az ennél fontosabb emberi érzések szólnak meg. Ma már tudom, ez fontosabb minden adatnál.

Nagy József serdülő fiatalember volt – 14 éves –, mikor a családot Bukovinából a Délvidékre telepítették, s 1944 októberében nem volt még 18 éves, mikor a székelyek ismét menekülésre kényszerültek. Érzékeny, intelligens ember, aki nemcsak a fiatalon átélt történelmet meséli el, hanem az érzéseit is, melyeket egy orgona, egy, a napsütésben vakítóan fehér templom váltott ki belőle az idegen világban. Elmondja, milyen megpróbáltatás volt számára a szőlőművelés alapjait, a metszést megtanulni, a bizonytalanságot, mely egy ismeretlen munkával való találkozást jelentette. Borász lett belőle, s a mai napig műveli – koránál fogva egyre nehezebben – szőlőjét, s igen jó bort készít. A szőlő életének meghatározó részévé vált.

Egy ember szólal meg, aki számunkra már történelemmé vált, megpróbáltatásokkal teli korról beszélve nem a szenvedést tartja a legfontosabbnak. Árnyaltan és finoman arról szól, ami a mai napig a Bácska, mely képes elfogadni és befogadni különböző nyelvű és kultúrájú jövevényeit. A politika, a hatalom sajnos nem ez tette, s nem ezt teszi. Beszélgetésünk bizonyosság arra, hogy lehet embernek lenni a legszörnyűbb történelmi időkben is. Hiszen „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”.

*

Nagy Józsefnek hívnak, születtem 1927. április 19-én Istensegíts községben, Bukovinában.

1941 tavaszán, pünkösdkor, június 1-én jöttünk ki. Hadikfalván rakodtunk be vonatra, és onnan indultunk. Amikor Flórin román, és a magyar oldalon Kosna volt a határállomás, ahol először ugye fogadtak meleg étellel, és hát ilyen tisztasági vagy, hogy mondjam fürdővel. Atmentünk egy fertőtlenítő állomáson. Onnan aztán jöttünk – amire emlékszek Betlenen, Kolozsváron át is. Még arra emlékszek, hogy a Körösök valamelyik partja mellett húzódott a vasútvonat, ott jöttünk. És hát a nagy megállóhely az Szeged volt. Szegeden álltunk meg a Rókus-rendezőbe.

Csak istensegítsiek voltunk, ez egy csoport volt. Több csoportban, nem egyszerre jöttünk. Most úgy kell érteni ezt az első csoportot, hogy ezt a hazatelepítést már államközileg intézték Magyarországra, mert előtte már nagyon sokan kijöttek, lemondtak a honpolgárságukról is. Vagont fogadtak, több család összeállt, vagont fogadott, és úgy jöttek át Magyarországra. Tehát mi Istensegítsből az első transzporttal jöttünk ki és utánunk egy másik. Istensegítsiek voltak ők is. A hadikfalviak azok még utánunk jöttek. Az andrásfalviakat nem tudom biztosan, hogy mikor jöttek ki, sem a józseffalviakat. Azt hiszem a józseffalviak hamarabb kijöttek, de nem tudom pontosan.

Szegeden volt az állomás, ahol elirányítottak – hogy mondjam – a cél felé, és ott tudtuk meg, hogy Bácskába megyünk, oda fognak letelepíteni. Mindenkinék megmondták, hogy mi lesz a község neve. Az istensegítsieket is több helyre telepítették, mert ilyen kis faluk voltak, mivel Istensegíts nagy község volt, így telepítettek belőle nyolc kisközséget, az egy faluból persze. Hát ezek aránylag közel voltak egymáshoz. Olyan 20 km-es körzetbe. Ezek a kis községek Szabadkához, Bácsstopolyához voltak legközelebb. És hát Cservánkához. Az elirányítás Szegeden történt. Ott adtak egy ilyen emléklapot. Megparancsolták, hogy a szobába tegyük fel. Minden családnak adtak. Hát így kerültünk mi Bácsstopolya mellé egy kis községbe, Karkatura volt az eredeti neve, utána elnevezték Adjistennek. Ezek az istensegítisi községek mind istenes nevet kaptak, illetve ami istensegítsiekkel lett telepítve. Istenáldása, Istenes, Fogadjisten, Istenföldje is volt. Mind ilyen istenes nevűek. Miénk az Adjisten volt. Hatvankét ház volt. Három utca párhuzamosan, három kis utca, az első utca a Józseffalva utca, a másik Hadikfalva, a harmadik Andrásfalva utca. Ilyen nevűk volt az utcáknak. Olyan kicsi út volt a mi kis falucskánkba, a telepen csak egy ember fért el. Volt, hogy a zenészek így sorba mentek. Bálint bácsi, a bögös, az leghátul, Marcinak hívták az elsőt. És énekeltek:

A Bácskában jól éltek a rácok,
Kecske helyett kövér disznót vágtak.
Gyere Horthy, zavarj ki a rácokat,
Vedd vissza a szép Magyarországot.

Voltak vitézek – szóval azt még meg kell említeni –, voltak betelepítve köztük vitézek, és hát olyan céllal volt ez kb., hogy mondván, mi nem értünk a földműveléshez, hát majd ők, szóval tőlük kell tanulni. Holott ők nem értettek – hát tisztelet a kivételnek, mert volt aki értett, de volt olyan vitéz, aki borbély bolt, meg börtönőr, meg ilyenek. Úgyhogy egyáltalán nem értettek hozzá. Köztük voltak Somosköiék, az Erdődiék, annak a családjá az itt [Csátalján] van. Azok szigorúan velünk tartottak, ez a két család. Volt egy gulyás, az valahonnan Békés megyéből volt, felesége ilyen tót származék volt. Volt egy Kiss, az mezőberényi volt. Volt egy Hajdú, az leventeoktató volt. Annak rossz családi élete volt, el volt válva a feleségétől. Jó ember volt. Hajdú és Göllöncsér az szegedi volt. Ő börtönőr volt. A felesége az beleváló volt, inkább az gazdálkodott, mint az ember.

Kb. 60 istensegítisi család volt, és ez a pár vitéz.

Három évig voltunk ott, 1944-ig, addig amíg a szovjet csapatok be nem jöttek. Az oroszok jöttek előbb, nem a szerbek. A szerbek akkor ott még azon a környéken

legálisan nem működtek, illegálisan működtek a partizánok. Úgyhogy mozogtak, de szóval nem hivatalosan. Mikor bejöttek az oroszok, utána ők maradtak. Az oroszok elmentek, ők rendezték a dolgokat, egyszerűen ők vették át [a hatalmat].

Na és akkor ott voltunk addig, amíg be nem jöttek az oroszok. Utána hazajártak a szerbek már úgy látogatni, hogy mi van otthon.

Az oroszok, hogy mikor jöttek be, azt nem tudom most pontosan megmondani. Ez úgy októberben lehetett, de nem tudom hányadikán. Kb. olyan 11-e körül. Azért nem mentünk el, mert én nem akartam menni. Nálunk is ki volt rakva mindenünk – hajnalba kirakták, apám hordta ki a lisztet a kocsira -, s hát elmegyünk. Hát hogy mért nem [akartam menni], azt konkrétan ma sem tudom megmondani. Volt tájékoztatás, [a menekülésre vonatkozóan], de a mi községünkben mondom nem mentünk. Olyat is mondott a rádió, hogy meneküljünk, de nem mentünk el. A Topolyán élő magyarok hívtak, hogy oda menjünk. Először nem néztek jószemmel bennünket, mert sok volt a nincstelen. Sok szegény magyar ember volt, akinek nem volt földje. S minket odatelepítettek a szerbek vagyonába, vagy földjükre, házukba, és ők nem kaptak földet. Vagy ha kaptak, nem általánosan, csak itt-ott valaki kapott, ha kapott. Ezért nem néztek jószemmel, és utána annyira összebarátkoztunk, hogy szóval teljesen.

Külön élveztem, kicsit más tájszólással, á-val beszélnek. Mi székelyek meg inkább zártan, a-val. Nővérem, Ágota [1919-es születésű] mesélte, hogy mikor meglátták Topolyán egy családnál, hogy a konyhában szárral [kukoricaszár] tüzelnek, megjegyezték ezt a házigazdának: - Magik is szarval fűtenek? Persze, nevétték, de indult a barátkozás.

És úgy már össze is nőültek volna, már volt vegyes házasság. Mindennap érintkeztek, mert olyan közel volt ez a kis község meg Topolya, kb. jó km mező volt, annyit kellett a mezőn menni. Tőlünk kellett menni 2-3 kilométert. Az ott élő őslakos magyarok beszéltek rá, hogy ne menjünk ki [ne meneküljenek 1944 októberében Magyarországra]. Hogy maradjunk. Azért mondták, hogy – hova megyünk, a nagyvilágba? A bizonytalanba? Volt a falunak egy megbízott vezetője, azok is elmentek. A telepvezető ez egy olyan megbízott ember volt, nem nagy szerepe volt. Teljesen Topolyához tartoztunk. Hát inkább ilyen kapocs volt, ilyen informátor. Az a család elment. Szorgalmazta, hogy menjünk. Valahogy, nem tudom miért, nem mentünk. Szinte az egész falu ott maradt.

A mi községünkben elmenekült – várjunk csak – egy, kettő, három, négy család. Elmenekültek a Sánta László, György Jakab, Vircek Jóska.

- Adjistenen kívül, vajon miért maradt még néhány falu, s miért nem menekültek el, mint a többség is, Magyarországra?

Nem tudom a magyarázatot. Volt pl. ott egy kis telep. A földünk ott volt nem messze a falucskától, 25 család volt, andrásfalviak. Kosicsevo volt a helység neve. (Nem tudom magyarul hogy hívták. [Andrásnépe]) No és ezek is ott maradtak. Ők is bekerültek velünk együtt a lágerba. A józseffalviak közelebb voltak Szabadkához. Ott az volt a helyzet, hogy a papjuk ez a dr. Németh Kálmán, ez tartotta az egész csoport vezetőjének magát. Ez tudta, hogy itt nincs maradás. Én ezt sem tudom, csak elképzelem, hogy az szervezte, hogy meneküljenek el. Azt tudom

elképzelné, hogy ezek a kis községek, amikről szó van, hogy elmenekülnek, ezek félreestek a központtól. Mi voltunk, a mi községünk volt a legeslegjobb helyzetbe. Olyan értelemben, hogy közel volt Topolya, a kövesút, vonat, minden. Nagyon jó helyzetbe voltunk A hadikiak [hadikfalviak] legdélebbre voltak Újvidék környékén. Arra gondolok, hogy ezek már féltek, mert ott a mozgás, a partizánmozgás erőteljesebb volt. Mer nem esett közel a központi helyekhez, tehát ez egy félreeső hely volt. Kövesút sem volt. A rádióban közzétett menekülési útvonal eljutott azért oda, mégsem indultak meg. Ha valaki megy, akkor azok is mennek. Egymásra vártak, gondolom én. Ha ez megy, akkor én is megyek. Volt egy időszak, amikor lehetett menni, aztán már nem lehetett.

Még volt egy dolog, ez Istenes község, ami Csantavér mellett volt, szintén istensegítsi, tehát rokonok, az én rokonaim is ott voltak. Nagy Lajos bácsi, Nagy Albert bácsi. Ezek is ott voltak maradván, ezek se mentek el. Elindultak egyszer Szabadkáig, de ott már nem tudtak tovább menni, mert a partizánok ott voltak. Én úgy hallottam, hogy amikor ezeket lefogták, kocsikkal voltak. Valahova bevitték, elkülönítették a nőket, asszonyokat, gyerekeket. Férfiakat is külön. Szóval, hogy ne tudhassák, kivel mi történik. Ott jobban működtek a partizánok. Voltak már ilyen kisebb harcok is, megtámadták az úton, vasúton a szerelvényeket. Visszafordították őket. Visszajöttek és dolgoztak.

Na most akkor már volt kommunikáció, jártunk egymáshoz. Ők se meg mi se mentünk el. Az Illés Gábort azt ismered, nem? Téesz-elnök volt Csátalján. Ezek kommunisták voltak, és kapcsolatuk volt egy ilyen szerb kommunistával. Lohnnak hívták. Ennyit hallottam róla, és a Gáborék tanyáján [Istenesen] laktak, és hát azt úgy bújtatták, meg hát azzal jó kapcsolatuk volt. Ebből kifolyólag megindult ott a propaganda. Mikor megkezdtek toborozni a brigádokat, mégpedig a Petőfi Brigádot, magyarok toboroztak. Petőfi Brigádnak nevezték el. Hát ez úgy ment, hogy a fiatalokat bevitték Csantavérre, egy nagy vendéglőbe, és ott aludtak, és onnan jártak cukorrépát szedni, meg kukoricát törni. Még nem voltak lágerba, csak be voltak víve, vagy hajtva, vagy nem tudom, milyen jelzőt lehet használni. Csak az istenesiek egy részit, a színe-javát, a fiatalembereket, a munkaképeseket vitték el a szerbek. És jártak ki cukorrépát szedni, be kellett takarítani. Hát ez nálunk is volt, mi is jártunk. Ott folyt a propaganda, hogy álljanak be partizánnal. Persze Gábor az húzóerő volt, mert a székelyek közül való volt. Az beállt, aztán beállt a második, harmadik, és így lettek az istenesi székelyekből is partizánok. Szóval így meggyőzték egymást. El akartam én menni a barátokkal, de apám megfogott. Bejött a partizánparancsnokságra, hogy ne menjek.

Novemberbe, nem tudom hányadikán – nem emlékszem a dátumra – egyszer eljöttek a szerbek, de má pedzették, hogy elvisznek minket lágerbe. Először azt mondták, hogy csak nyugodtan dolgozzunk, nem jönnek, haza, elmennek másfelé. S mi ott maradtunk. A partizánok mondták. S mindenik csinálta, szántott, vetett, szárat hordott, vagy mit tudom én. De bizony utána mondták, hogy el kell menni. Volt egy család – meghalt míg a lágerba volt –, Szűcs Jóska bácsiék. Ott járt ez a partizán, az ilyen érettségizett vagy egyetemista volt, és azt mondta, hogy ne törődjenek maguk se szárral, se semmivel – szépen beszélt magyarul –, vágjon le

egy süldőt, és egye meg. Egyenek, igyanak. Aztán tényleg hajnalban felkeltették a népet, megfújták a trombitát, bejöttek. Mondták, hogy amit a hátunkon tudunk vinni, azt vigyük. Szóval nem volt teljesen váratlan, de nem tudtuk pontosan hogy akkor éppen.

Volt ott egy zsidó származású partizán is, és elég vallásos volt. Azt mondta nekünk, odajött hozzánk, ő tudja tapasztalatból, csak olyan dolgokat kell vinni, ami hasznos, szóval amit használni tudunk, érdemes. Takarót, meg mit tudom én miket mondott. Főlösegeset ne cipeljünk. Nincs értelme. Higgyük el, ő azt kipróbálta.

Elsősorba azért nem maradtunk mi Jugoszláviába, mert azok, akik 1941 – mikor a magyarok bementek – után jöttek be oda, utána települtek, a szerbek azokat idegen honpolgárnak tekintették. Tehát mindegy, hogy ki volt, annak el kellett mennie. Vagy honpolgárságot szerezni, de hát akkor honpolgárságot szerezni nem tudom milyen útja-módja lehetett. Mert lehetett volna gondolom, ha elmennek, és megmagyarázzák, hogy kik vagyunk. Főleg a partizánok, mivel hogy ott szolgáltak. Mondjuk elmentek volna Titohoz, és előadta volna valaki érthetően, hogy miről van szó. Biztos, hogy megengedték volna, hogy letelepedjünk. Én gondolom ezt, az az én véleményem, de senki nem akart ott maradni, mindenik Magyarországra akart jönni. Hát olyan maradt ott, aki férjhez ment, volt olyan is.

Ez volt november elején, belágeroztak. Ez volt a szeghegyi láger. Ja nem úgy volt. Először úgy volt, hogy elvitték Topolyától 4 km-re Bajsára, szép nagy község az is. Ezen a bajsai úton, kinn a határba, volt egy tüzérségi kaszárnya, egy laktanya a szerbeknek. Mikor a magyarok bejöttek [1941], ők azt nem használták, hanem abból internáló tábor lett. Kommunistákat, zsidókat, kisebb vétségűeket oda raktak, ebbe az internáló táborba. Így, mikor minket kihajtottak [a faluból, Adjistenből], akkor oda vittek, ebbe a bajsai lágerba. Gyalog tettük meg az utat Adjisten és Bajsa között. Semmit az ég világon nem vihettünk.

Nem tudom meddig voltunk ott, kb. 2 hétig, úgy december elejéig. Akkor 18-tól 50 évig a férfiakat elvitték Szabadkára. Akkor még úgy mondták, hogy katonának viszik, vagyis besorozzák, de ez nem volt igaz. Oda is egy lágerba vitték és dolgoztatták [őket]. Bajsán a laktanyába ennek a kis községnek a lakosságát gyűjtötték, csak az adjisteniek voltak. Voltak még melléképületek is, voltak oda topolyaiak, de azokat külön kezelték, azok ilyen, valamilyen politikaiak lehettek. Magyarok voltak, lehet, hogy volt német is, de voltak magyarok, akiket ismertünk. Szóval voltak, akik meghaltak. És akkor elvitték a férfiakat Szabadkára, minket levittek Szeghegyre. Utána az, ami még el volt maradva. Akik nem menekültek el teljes egészbe, és még amik leszakadtak tanyákon vagy valamiért ott maradtak, azokat is mind összegyűjtötték, s lehozták Szeghegyre. Tehát Szikicsen [Szeghegy] az 50 év feletti férfiak és nők Adjistenről. A mi községünkben csak egészen fiatalok és öregek voltak.

Az egész falu láger volt, volt két konyha, én ott dolgoztam. Volt nekem egy rokonom, az anyám nővéreinek a férje, hát már idős ember volt akkor is, akkor olyan idős lehetett, mint most én. Ketten voltunk a konyhákra. Házaknál voltunk. Konyhákra vittük az anyagot. Akkor ott megfőzték. Só nem volt, nekik sem, a szerbeknek se. Kellott volna hozni Romániából, vagy nem tudom honnan. Kenyér

vót bőségesen, amennyit akartál. Zsiradék is volt. És húst is kaptunk. Nem tudom, hetenként egyszer vagy kétszer. Hát nem sokat, de kaptunk. Nem lehet panaszkodni, hogy nem adtak. Adtak és mondom kenyérből annyit adtak, amennyi csak kellett. Szóval korlátlanul. Amíg ott voltam, csak jót tudok mondani. Mert tényleg velünk szembe olyan emberségesek voltak, hogy nagyon. Akkor abban a helyzetben, amit lehetett, nekünk megadtak.

Több család került egy házba. Ahol mi voltunk, ott szalmát tettünk a födre, padlásra, padlóra, és ott aludtunk sorba egy-egy család, egymás mellett. Hát pl. volt egy barátom, fiatalabb 2 évvel – itt van Csátalján -, az nem járt dolgozni. Az egyszer eszkábált egy ágyat, és a konyhába aludtunk. Büszkéek voltunk, hogy mi ágyban alszunk.

Jártak ki a határba minden nap dolgozni?

Mindeniknek volt dolga, például a sertésekhez volt esze, vagy szeszfőzdéhez, vagy a malomban búzát forgatni meg szállítani. Szóval mindenkinek volt valami beosztása.

Hát én egy partizán sapkában jártam. Ott szereztem a bajsai lágerbe, egy ilyen szerb kék sapka. Mindenki azt hitte, hogy szerb vagyok, úgy beszéltek velem. Kiáltanak az autóról, hogy crnagorac, ugye én crnagorac vagyok. És egyszer egy szerb ember eléim állt, valamit tudakozódott, hogy valami hol van. Elmondta, és azt akartam mondani, hogy nem szerb vagyok, és azt mondtam, hogy nye magyarszki. Ilyen dolgaim voltak.

Nekem nagyon jó volt az a konyha komendánt, az is nagyon jó ember volt hozzánk. És az írrok, hát az egy olyan ember volt, hogy amíg élek, bármikor kiállnék mellette, annyira jó ember volt. Szerb, művelt, legényember, 30 éves volt akkor. Nagyon rendes volt. Egyik reggel dolgozni mentünk a darálóba, de nagyot kell elképzelni, olyan nagy, mint egy malom, de nem csak kukoricát daráltak. Magtárnak használták, meg teli volt kolbással meg sonkával a padlója. Oda mentünk. Reggel – jó csipős hidegek voltak – jött ez az írrok, Diskunak hívták. Megállt és kérdezte: mi van? Nem tudott magyarul. Mondtuk, hogy nincs kulcs. – Gyere, van pálinka! A kocsma le volt zárva, de ő persze lejárt hátulról, partizán volt. Elment, megitatott bennünket, hogy ne fázzunk, dohányt szerzett. Az ő karácsonyukra meg is hívott, de én szégyelltem elmenni. Se beszélni nem tudok ott, meg lehetnek jobbféle barátai is. Végtelenségig emberséges volt. A szerbek ott nagyon emberségesek voltak, még meg is védték az oroszoktól a népet. Hát amikor vonultak át az oroszok, az oroszoknak ez volt hogy „kusáj” és „szpity” és akkor „zsenska” és kész. A szerbek azok nem engedték, ha be akartak törni a házakhoz, megvédték. Nagyon rendesek voltak.

Február 17-én jöttünk át. Nem tudom hányadikán esett el Budapest. Ők azt várták, hogy ha elesik Budapest, akkor a németek elindulnak kifelé, és akkor átdobnak bennünket. Kb. egy-két héttel korábban már mondták, hogy ha elesik Budapest, akkor áthoznak bennünket.

Ez így is volt, én közben kint is voltam a tanyán. Úgy volt, hogy egy magyar ember keresett a hizlaldájába két gyereket meg egy lányt. Mondván, hogy jó kosztot kapnak és ellátást, még ruhadarab is jut, meg zsebpénz. És, hogy az kicsoda, hát mi azt ismertük. Ahol mi laktunk, ott a határba volt ez a tanyás.

Tölgyesi Pálnak hívták, öreg volt már. Egy ilyen zsírosparaszt, bácskai magyar. Annak a veje szerb volt, és az úgy lapult, amíg a magyarok ott voltak a tanyán. Még jártunk mi is répát szedni, elmentünk néhány napra, vagy hétig, kerestünk magunknak pénzt. Hát van-e jelentkező? Bementünk, adtak papírt, nem ismertük ezt az embert. Nem is bácskai szerb volt, hanem valahonnan az Alföldről jött. Azt mondta, hogy ismeritek Tölgyesi Pali bácsit ugye? Mondom, igen. Na azt mondja, irány a tanya. Ennyi volt az egész. Kimentünk a tanyára. Hát ott volt egy cseléd, két öreg meg egy lány.

Egy cseléddel, akkor már lehetett 40éves, az olyan cseléd volt, hogy büszke volt, hogy béresgyerek, de nem tudta, hogy hol született. Valamelyik tanyán született biztos. És ez úgy érezte, mintha ő lenne a gazda. Huncut volt nagyon az öreg, de sóher! Ott volt 9 ló, 6 tehén, 120 hízó és 6-7 koca. Szeghegyre 20 km-re volt. A faluból ki lehetett menni, de őrizték. Kellott papír, de azért nem igen engedték. Jártak Feketehegyre, aztán kit elfogtak, kit nem, volt büntetés. A büntetés annyi volt, hogy bezárták a füstölőbe. Elég volt, mert hideg volt a füstölő, huzatos volt.

A németek [Szeghegy, Feketehegy német települések voltak] teljesen ki voltak telepítve, elvitték őket lágerbe Szabadkára, Oroszországba. Láttam, amikor teherautóra felrakták őket. Esett a hó, egy fiatalasszony – nagymamák siratták – elesett, a partizán belérúgott, hogy keljen fel, de nem kelt fel. Háborús dolgok voltak ezek.

No, úgy volt, hogy az istállóban aludtunk egy hétig egy beton ládán, amibe a polyvát keverik, arra rá volt téve egy rácsos kapu, arra szalma, lópokróc. A fejünk a lovak sege alatt. Még járt ki egy öregember napszámba, az meg odafeküdt a közpadlásra, feje ott volt a betonláb oldalánál, szalmán feküdt ő is. Betakaródzott pokróccal, s mi Jánossal fen a láda tetején. Én nagyon a szélén lehettem, ahogy fordultam meg, leestem. Ráestem az öregre. Az öreg: hő, he – azt hitte szegény álmába, hogy a lovak tapodják. Na és karácsonykor vagy milyenkor, nem tudom milyenkor volt, elengedtek egyszer, oda a lágerbe a szüleinkhez. Na aztán mondtuk a komendánnak, hogy be rossz sorsunk van. Istállóban alszunk, és ilyen jeges, fagyos ággal kellett főzni a krumplit a disznóknak. Hajnalba reggelig el kellett látni az istállóba a jószágot, és még lemorzsolnunk a góréba – olyan nagy derékszög alakba kukoricagóré, nagy hosszú – 8-9 parasztszák kukoricát. Na és mondtuk a komendánnak, hogy leszakad minden rólunk. Enni adtak jól, volt nagy vastag szalonna, bableves, tej. Hát az asszony az nem volt rossz lelkű, de ez a vén disznó, egy egy, hát szóval... És azt mondta a komendán, hogy csináljatok valamit. Betegedjétek meg, nem akarok én visszahozni titeket, mert akkor azt mondják, protekciótok van, meg pártollak. Mi a Jánossal sztrájkba fogtunk. Nem ettünk, nyavalyogtunk. – Hát mi a baj? – Hát, mondom, hogy szeretnénk mi visszamenni. Hát miért? Nem kaptok enni? Nem, nem, de ez a kis ruha is leszakad rólunk, és nekünk nincs más, jogunk volna nekünk visszamenni. Azt mondta az öreg, ha akartok, menjetek. Persze el kellett menni a partizánparancsnokhoz, mert úgy közlekedni nem lehetett itt, hogy ne legyen valakinek papírja, mert lefogták és vitték, hogy ki és mi vagy? Hát bementünk. Ők megvártak egy családnál, és én

ugye, mint rangidős, egyedül bementem. Az öreg előttünk bent járt, és a vejével elintézte, hogy ijesszenek ránk. No, bementem. – Mi újság? – Mondom, hogy szeretnék hazamenni. – mért akartok hazamenni? Kényszmunkára vitetek! Mars vissza a tanyára! Magyarul ordibált. Jöttem, ez lent volt a város központjában, és jöttem kifelé, sírtam. Mondom, hogy én most jelentkezem a Petőfi Brigádba, de nem tudom, hol kell.

Volt egy kofa, Annus néninek hívták, és szembe jött velem – Mi baj van Jóska? Mondom, hol kell jelentkezni a Petőfi Brigádba? – Mér akarsz te menni? – Hát mondom, szeretnék elmenni. Na azt mondja, gyere, elmegyünk a férjemhez. Mert annak is a férje szerb volt. Nem tudott még magyarul sem. Nem tudom, mit dolgozott, hogy milyen beosztásban volt, lehetséges, hogy valami jegyzőféle lehetett. Mondja Annus néni, hogy azt mondja a férje, hogy várjuk február 15-ét, és akkor életbe lépnek a polgári törvények, és akkor vissza fogtok menni a szüleitekhez. Addig ne menjetek, mert most statárium van. Könnyen megtehetik, hogy internálnak, vagy bármit. Vissza kellett kullogni a tanyára. Azt mondja a béres: – Mit gondoltok, azt csináltok, amit akartok? Itt Sztojkovics úr parancsol. Az a cseléd. Ott kellett maradni. Na aztán telefonáltak nem tudom hányadikán, 12 vagy 13-án, hogy küldjenek vissza bennünket. És ez a disznó öreg nem is mondta meg aznap, hanem csak másnap mondta meg. Egyszer egy pengő kiesett a zsebéből, járt a tanyákra vásárolni süldőket, és én gondoltam magamban, hogy visszaadom-e neki, hogy elfogadja-e? Egy pengő akkor a háború alatt nem valami sokat érő volt. És elfogadta, mondta, hogy biztos, mikor fizettek, kiesett a zsebemből. Milyen smucig, pedig magyar ember volt.

Na és akkor visszamentünk Szeghegyre. Készenlétben voltunk, azt mondták, hogy úgy pakoljunk össze, hogy bármely pillanatban, akár éjjel, akár nappal szólnak, megyünk ki az állomásra, és visznek. Úgyhogy két éjjel teljesen felöltözve aludtunk. Na és aztán egyszer jöttek, és mentünk ki. Beraktak vagonokba, ugyanaz a kis motyót vittük a hátunkon. Adtak három napi hideg ételmet. Adtak kenyeret, sonkát, szalámit. Nagyon rendesek voltak.

Az állomáson egy szerb azt mondta, hogy „Éljen Hitler – magyarul mondta -, éljen Horthy, élek én, éljen az apja fasza”. Az egyik evett, de az istenesi volt, az a szerb. Egykilós barna kenyérrel ette a disznósajtot, és én néztem. Nem is nagyon kívántam, mit tudom én, de észrevette, evett még egy kicsit. Egy jó darab kenyérrel, egy negyed kilóval, és egy darab sajttal ideadta a bicskáját is. Olyanok voltak, akik elfogadtak, befogadtak, nagyon rendesek voltak. Volt persze más eset is, olyan pl., hogy elmentünk húsért. Szép, tiszta hentesüzlet, és azt mondja az egyik: - Lássátok, hogy milyen szép húst kaptok, nekünk Horthyék nem adtak. Mi a picsának jöttetek ide, mért nem mentetek az oroszokhoz? Volt olyan is, hogy az úton dolgoztunk Topolyán, a sárt, a latyakot takarítottuk le az útról, és ment a repülő, és néztem. Azt mondja [egy szerb]: - Mit képzelsz, hogy német repülő? Ez nem német repülő. Minek jöttetek ide, nem tudátok, hogy Magyarország csak 24 óráig tart? A kabátjának – magyar páncélosok viseltek ilyet – bőr volt az eleje, hátulja, és posztóból voltak az ujjai. Hát ezek jártak német ruhába, magyarba, csak a sapka volt szerb.

No, visszatérve, Szeghegyről elvittek bennünket Szabadkára. Akiket oda vittek, azok is kijöttek a lágerből, és az állomáson odacsatlakoztak, mindenki a családjához. Szabadkáról elmentünk Szegedre. Akkor egy ruszki mozdony vitt át bennünket. Szintén ugyanarra a helyre, a Rókus rendezőbe, csak most össze volt bombázva. Ugyanoda kerültünk vissza.

Kétszer voltunk Szegeden. Először 1941-ben, amikor jöttünk Bukovinából, volt ünnepély, beszédek mondtak. Nagy kolbászok, jó ételek, nemzeti színű zászló volt kirakva a vonatra. Minden. És szónokoltak. 45-ben ugyanoda vetett a véletlen, mint 41-ben. Csak most a fölüljáró le volt rombolva, a vagonok lebombázva. Ilyen nagy ruszki emberi ürülékek ott a vasút mellett. Úgyhogy elsüllyedtél volna benne, ha belelépsz. (Lencsét, meg nem tudom én mit kaptak.) 41-ben meg nagy ünnep. Ugye, milyen fintort tud vágni a történelem is? Egyszer így, egyszer úgy, ugyanott, ugyanazokkal az emberekkel. Hát talán a sínen is azon álltunk, a szélső vágányon, mint 41-be, szembe betonkerítés volt. (Állítólag az a szegedi nagy árvízkor maradt le.) Kellott féljünk, nehogy kivigyenek a Szovjetunióba. A partizánok mondták, hogy valószínű, hogy minket kivisznek a Szovjetunióba, bizony. És egész nyugodtan meg is történhetett volna. (Vagy legalább is kiválogatták a munkaképeseket, a többi meg maradt. Ilyet megcsináltak nem egyszer.)

Volt egy-kettő, aki vissza akart menni Bukovinába. Nekem is olyan furcsa volt, hogy nagy nacionalizmus: magyar, magyar, és egyik napról a másikra idegen. Addig a legdédelgetettebb, meg minden, mert ezt a csoportot (a bukovinai székeleyeket) egy bizonyos értelemben dédelgették. És egyszer csak megfordul minden, és a legvadabb dolgok jönnek. Idegen felírások, a cégtáblákon minden szerbül fölírva. Szerbül beszélnek, és idegen emberek.

Ott (Szegeden) voltunk nem tudom hány nap, talán három nap, ez februárban volt. 17-én már itt voltunk Baján. (A február 17-ét úgy is ünnepeltük az első évekbe Csátalján, hogy akkor jöttünk át.) Az oroszok a vagonból az embereket elfogták, és elvitték dolgozni. Na, most hozták a sebesülteket Székesfehérvár környékéről. De mind azt mondta, hogy Szikisfehérvár, Szikisfehérvár. És akkor nekik el kellett volna vinni a sebesülteket a kórházba. Itt kirakodni a vagonból, és ott felhordani az osztályokra.

Vitézek elenyészően voltak köztünk, nem is érdemes emlegetni, csak székeleyek voltak meg csángók. Volt is egy esküvő, ott a vagon mellett esküdtek meg, egy csángó fiú meg egy székeley leány. (Ennek a szomszédnak, Kajtárné Brigitta apjának egyik testvére, a lány férjhez ment egy csángó fiúhoz, és a pap ott adta össze a marhavagon mellett, Szegeden.)

Hoztak nekünk az apácák valami lekvárfélét, valami levest, de minden nagyon rossz volt. Nem tudom, miből lehetett az a lekvár, répából. Addig ott voltunk a vagonba, ott aludtunk, azt hiszem három nap volt. Átbújtam a vagon alatt a másik oldalra, hogy ne fogjanak el, mikor vitték az embereket (az oroszok dolgozni).

Szegedről vissza kellett, hogy vigyenek Szabadkára, úgy hallgatott mindenki, mint aki be van szarva, nehogy leszedjenek Szabadkán a vonatról éjjel. Ezzel a vonattal jött az egész székelység. (A vasútvonalak miatt Bajára a legrövidebb út Szegedről Szabadkán át vezet.)

Nem volt pontos információ, hogy hova irányítsanak, és adódott egy mozdony, biztos a szerbek megdumálták az oroszokkal, hogy valamit hoztak, vagy vittek és vegyenek át. Szegeden megtudták, hogy hova kell menni, melyik körzetbe Bajára. Éjjel tehát Szegedről visszavittek Szabadkára, mondom olyan csend volt, csak a ruszki őrök álltak hosszú szuronyos puskával. Mégis lett egy mozdony, az elhozott Bajára. Reggelre Bajára értünk február 17-én. Ott voltunk délelőtt a vasútkertbe, tüzet raktunk, szalonnát sütöttünk. Voltak ilyen üres házak, amikből el voltak menekülve, és aztán oda vittek bennünket. Mi a Petőfi utca 81. szám alatti házban voltunk, sarokház volt, ha jól emlékszem. Délután volt egy támadás. Itt állandó készség volt, az állomásnál, az állomáson túl, akkor még nem volt beépítve. Ott volt egy üres tér, ott voltak a léghárítók. Állandóan két orosz vadászgép is vigyázott erre a környékre, gondolom a dunai átkelő meg a vasútállomás miatt. Délután kint voltam az udvaron. Jön két gép, én azt hittem, hogy ruszki. Egyszer csak az egyik lejön, és így esett kettő egymás után. Lehetett hallani. Utána megbuktak és süvítettek és zu-zu. És levitte a megyeház tetőjét, meg egy akácfát kivett onnan. Így volt évtizedekig, ahogy a szilánkok kikezdték a falat. A másik meg valahol az ócskatelepnél esett le. Úgyhogy nem találta telibe. És akkor eliszkolt a Duna felé, de pont akkor a ruszki vadászok nem voltak. Hogy lesték ki ezek a németek, nem tudom.

Nem tudom, hogy meddig voltunk a Petőfi utcában, egy jó pár napot. Itt Bajáról elirányították Vaskútra, egy részét Garára. Valószínű, hogy ott beszéltek meg Baján, hogy melyik faluból hova kerüljenek, mert mindjárt oda lettek irányítva. Fogadtak fuvarost. Apám meg anyám úgy jöttek kocsin. Én meg a haverokkal, mi fiatalok Bajáról Csátaljáról gyalog. Gyönyörű szép napfényes idő volt azon a februári napon. Beértünk Monostorra (Bátmonostor), ezt egymilliomdszor elmondtam, de elmondom még egymilliomszor. Odaértünk a templom elé, fehérre volt meszelve, és kihallatszott az orgonaszó. Akkor volt a nagymise. Ez egy olyan... nem is tudom milyen érzés volt. Ezt csak az érzi, aki azelőtt mindig járt templomba kiskorától, és egyszer csak ilyen elvadult helyzetbe került. Szóval ez nagyon megfogott, ez az orgonahang, meg a fehér templom. Jöttünk tovább le a kövesen, nem tudom megvan-e még, ilyen keresztút volt lerácsozva. Egy néni kijött vízért, és mondjuk – már éhesek voltunk –, kéne venni egy kiló kenyeret. Azt hiszem, négyen voltunk. Mondom, megpróbálom – odamentem. – Néni, nem tudna eladni egy kiló kenyeret, nincs semmi ennivalónk. Megyünk Csátaljára. Azt mondja a néni: – Hát fiam nincs eladó kenyérem, de gyertek be hozzám. Bementünk, és egy ilyen nagy fél literes vizes pohárba friss vizet mertek. Régi, magyar, mestergerendás, alacsony ház volt, a falak fehérre meszeltek. Elénk tett egy nagy, 5 kilós kenyeret és egy nagy darab szalonnát, meg késeket. Azt mondja: – Egyetek. Hát akkor olyan jól ettünk, ittunk rá. Szóval az ilyet nem lehet elfelejteni. És akkor eligazított bennünket, hogy ne jöjjünk a kövesen, mert az kerülő, hanem jöjjünk a nyári úton. Monostor végébe van egy földes út befelé, ahol jön a vasút keresztül, az lejön egész Csátaljáig. A temető mellett jöjjünk ki, ha jövünk Baja felől, akkor a jobb oldalán van ez az út. Itt kötöttünk ki. Ott játszottak valami sváb gyerekek, és az öreg temetőcsősz, sirásó, valami ködgyertyát égetett, irtó nagy köd volt. Erre a képre emlékszem. Amikor

átmentünk erre az oldalra, ott egy szép nagy keresztház volt, kint ült egy ember. Azok már tudták biztos, hogy mi jövünk ide.

Itt mondták meg Csátalján, hogy melyik házba kell mennünk. A Müller volt a bíró. A házak egy részébe még bent voltak a svábok. Nem mindjárt ebbe a házba kerültünk, ahol most vagyunk. Együtt laktak a családok, egy házban. A mi asszonyunk olyan volt, mint az ördög, Péri néni. Volt a lánya, a Kádi, a fia – a férje meg a fia is, mind a kettő SS volt. A lánya férjhez volt menve Garára, magyar katona volt a férje. De az is a háborúba volt. Úgyhogy otthon volt a leánya. Három asszony volt: a Péri néni, a leány és az anyósa. Volt egy bácskai béres, János bácsi, a ragadványneve Födöt. Az asszonyok németül imádkoztak éjjel, ez meg hallgatta. „Hájlige, hájlige”. Erre azt mondta: – Az anyátok istenit, még most is Hej Hitler?

Na és aztán annyira összebarátkoztunk a sváb asszonyokkal, nem tartottunk tőlük egyáltalán. Kádi elővette a fényképeket – a cserépkályhába voltak eldugva –, ahol SS-ruhába van az öccse meg minden. Megmutogatta az apját.

Kádit hazavitték Garára, az anyósáékhoz. Volt három tehén, azt hiszem, bika-borjú meg két üsző. Egyet kaptak, egyet elvitt a Kádi és egy maradt nekünk, a Böske.

Aztán minket onnan kiraktak, mert mi négyes család voltunk, mondván, hogy nagyobb családnak kell. Utána is ment a csere-bere. Mikor eljöttünk, adtak nekem egy ágyat, egy dunnát, egy párnát, egy kést, villát, kanalat ezek a svábok. Amikor bejöttek a székelyek, nem volt baj. (Voltak itt villongások később, a téesz-szervezés után, a demokráciába. Írta az újság: Csátaljai villongások.) Szóval megvoltunk a svábokkal, az volt nagyon meghatározó, hogy mind a két nép egyforma vallású. Mind a kettő katolikus vallású volt. Ez az egyik dolog, és a másik az, hogy a székelyek egy kicsit hasonlítottak a svábokra mentalitásba. A spórolásba, munkába. Az én egyik munkatársam meg is jegyezte, hogy a székely meg a sváb...

A gyomaiak 46-ban jöttek, a svábok 46-ban lettek kitelepítve. Szóval mi jó viszonyba voltunk a svábokkal. Jöttek a viharsarkiak (gyomaiak), azok aztán elkezdtek adni nekik. Ugye azok mindjárt kommunista párt, meg kitelepítés. Szóval mi székelyek nagyon jóba voltunk a svábokkal. (Nekem voltak barátaim, sváb gyerekek, meg egy szerelemem is, a Gréti, de őket is kitelepítették. Nagyon bánatos voltam. Szép gesztenyehajú lány volt. Néhány éve, talán 96-ba eljött hozzánk Csátaljára a gyereke, meglátogatott bennünket.)

Volt olyan, hogy elszegődtem kisbéresnek. Nagyon gazdag ember volt a Triszmann Péter. Úgy mentem én oda, hogy volt ott egy ismerősöm, aki egy idősebb katona volt. Az lemaradt, megszökött a Bácskába. (A testvére ott lakott mellettünk, Jóskának hívták, ez hadiki volt.) Ő mondta: – Te gyere ide, van két ökrös, neked az jó lesz. Ő a lovakat hajtotta. Kellett valami munka, mert semmink nem volt, hát elmentem. Úgy is lett, hogy én az ökrökkel jártam. Tavasszal volt a kukoricatörés meg minden. Még metszeni is jártam. Egy öreg sváb ember – ezt sem felejtsem el soha –, mikor legelőször elmentem és magyarázta, hogyan kell metszeni. Egyáltalán én képtelen voltam odafigyelni, nem hogy megértsem, hogy mit miért vagy hogyan kell metszeni. Teljesen idegen volt, látni láttam Bácskába, de hogy én avval dolgozzak! Alig vártam, hogy este legyen, hát szóval borzasztó volt.

Aztán hamarosan vége lett az én cselédségemnek. Az úgy történt, hogy jártak robotba a svábok, az oroszoknak kellett dolgozni. Ez abból állt, hogy vagy bevitték Bajára, ez kb. két hét volt, és ott kellett szerelvényeket berakni, kirakni, lőszereket zsírozni. A másik munka az a tanyákon volt, ahol voltak oroszok. Mert ott tehének voltak meg lovak. Például amit Baranyából elhajtottak, azok itt voltak a tanyákon, és majd innen vitték a Szovjetunióba, és ide emberek kellettek. Neki (a sváb gazdának) kellett volna Bajára menni, de mivel én béres vagyok, én menjek el helyette. Én nem akartam elmenni, mert nekem nem kellett, mivel nincstelenek voltunk. Tehát hogy keressük meg a betevő falatunkat, ezért robotba nem kellett mennünk.– No, akkor eljött értem egy vörös karszalagos. Hát hozza a zsákot a Péter bácsi, kaját meg mindent benne. Ott vannak a vörös örök és belöktek a sorba. A gazdag sváb otthon maradt, gondoltam: – Az anyátok istenit, nektek nem kell menni, nekem kell? Azért mert béres vagyok? Akkor megint sírtam. (Én mérgemben mindig sírtam.)

Apám bement a főjegyzőhöz: – Miért viszik el a fiamat? Hol van az orosz parancsnok, beszélék vele. (Apám jól beszélt oroszul.) Nem engedték be a parancsnokhoz. Na aztán apám neki Péter bácsinak, úgy összeveszttek!

No ezzel megszűnt a bérességem, persze kifizetett becsületesen. Nem volt a béres munka rossz dolog. Csak az a tudat, hogy azt mondják béres, szolga, amikor az parancsol, aki butább mint én. És függő viszony van. Mert ő azért okos, mert gazdag? Ez egy borzasztó dolog, és azért áldom ezt a rendszert, hogy ezt elvitte. Mert ez nem volt egy jó dolog. A székelyek között nemigen volt ilyen. Nem voltak a székelyek olyan gazdagok, hogy 100 vagy 1000 holdasok. Olyan középparasztoknak lehetne mondani, attól gyöngébbek is. Általában benne van a székelyekben, hogy nem alakul ki benne a szolgaság, vagy a függőség? Én csak magamból indulok ki, de azt hiszem, lehet ezt általában is venni. Mert otthon (Bukovinában) is voltak szolgák, nem béresek, szolgák. Na most, ha özvegy anya volt, volt egy gyerek, volt földje. Odaadta szolgálni, hogy tanuljon meg gazdálkodni. Ez volt a célja. Na, de voltak szegények is, aki azért adta oda, mert nem volt más lehetőség. A különbség az, hogy valahogy egyenrangúnak fogadták el egymást, nem volt ez a szakadék. Ott a szolgát befogadták családtagnak. Nem volt kirívóan nagy gazdagság, befogadták. Számítalan eset volt olyan, hogy a román szolga magyarrá lett. A végén már nem is románosan, hanem magyarosan öltöztették, székelyesen. Megtanult magyarul, és akkor elkezdett valakinek udvarolni. Ehhez (a házassághoz) még egy köllött, hogy átkeresztelkedjen katolikus hitre, ha vállalta, akkor minden izé nélkül odaadták a lányt. Másképpen nem adták. Ennyire mélyen vallásosak voltak.

No így hát félbeszakadt a Péter bácsival való dolog. Elmúlt nem tudom mennyi idő, egy vagy két év, már itt laktunk (ahol most is). Jött haza apám tehénszekérrel, és a Péter bácsi jött haza a postáról, és kinyitotta neki a kaput. Ez annak a jele, hogy meg van békülve. Őt nem telepítették ki, neki volt még protekciója, még meg voltak a régi emberek a régi állásukba. Persze felforgatták a egészet, tőle is elvették a földet, házát is elvették. Itt-ott lakott. Végén Alsónyéken telepedett meg, ott halt meg.

Egy bizonyos fokig mikor Magyarországra visszajöttünk, 45-be, a székelyek élveztek előnyöket. Szóval itt most azt kell tudni, hogy olyan szituációban volt ez a csoport, hogy nem volt kommunista se, de nem is volt gazdag se, földönfutó volt. Ha még voltak azokból a vezetőkből, akik erről a rétegről tudtak, országosan ők telepítettek, irányították, segítették őket. De ami fölött új demokrácia (1948 után), az is elfogadta, mert nincstelen népcsoport volt ez, szerencsétlen nagycsaládosok, sok gyerekkel és teljesen földönfutók. Tehát, hogy úgy mondjam, minden helyzetben fölkarolták, ha a régi, ha az új. Nem politikailag, habár a kommunisták lehet, hogy politika ízt is adtak ennek. Mondván, ha már szegény ember, itt a helye. Ez így volt. Már eleve az én káderlapomat is megszabta, hogy én négyholdas, vagy háromholdas, vagy kubi-kos, vagy kétholdas kisparaszt családból való vagyok, és négyen, vagy heten vagyunk testvérek. Ilyen család az rengeteg volt, és ez mind nincstelen.

– Szakadtak szét családok, találkoztak újra?

Hogyne, hát innen is elmentek a Dunántúlra, nekem is van egy unokatestvérem. A testvérek ott éltek, az öregek itt voltak letelepedve, egy lányuk volt velük. A többi hat testvér, ezek mind a Dunántúlon voltak. Átjött a fia, az Anti bácsi. Hát ne maradjanak itt, menjenek. Átmentek. És még volt ilyen, hogy elmentek, mert a testvére, vagy nem tudom kije ott volt neki. Olyan is volt, hogy ide jött, onnan került ide. Megindultak, és keresték egymást, mentek gyalog, ahogy tudtak. Keresték egymást, hogy hol vannak letelepedve, hol laknak, ki él, ki nem él.

Von Istensegíts bis Csátalja

ZSUZSA MERK

Die Verfasserin veröffentlicht ein Interview mit einem Szekler (Angehöriger eines ungarischen Volksstammes), der heute in der südungarischen Gemeinde Csátalja lebt. Das Interview zeichnet ein Bild über das schwere Schicksal der bukowinischen Szekler im 20. Jahrhundert.

Die 1764 aus dem Szeklerland (Teil des historischen Ungarns; seit dem Friedensvertrag in Trianon im Jahr 1920 gehört das Gebiet zu Rumänien) geflüchteten Szekler siedelten zuerst in die Moldau, später in die Bukowina (Rumänien) um.

In der Bukowina wurden sie in fünf Dörfern angesiedelt; das eine von ihnen war Istensegíts. Der ungarische Staat unternahm Ende des 19. Jahrhunderts einen Versuch zu ihrer Umsiedlung in das Mutterland, es kamen aber nur kleinere Gemeinschaften nach Ungarn. Im Frühjahr 1941 siedelte der ungarische Staat die Bewohner der fünf bukowinischen Szeklerdörfer in die Südbatschka um, deren Rückgliederung von Jugoslawien an Ungarn 1940 erfolgt war. Gegen Ende des Zweiten Weltkrieges mussten die Szekler vor der vorstossenden Sowjetarmee und den serbischen Partisanen erneut die Flucht ergreifen. Etwa 12000 Szekler wurden in Südungarn (in den Komitaten Tolna und Baranya) angesiedelt. Die Zurückgebliebenen (etwa 2000 Szekler) wurden von den Serben in Internierungslagern untergebracht. Diese Szekler wurden im Februar 1945 in drei Dörfern Südungarns (Csátalja, Gara und Vaskút) angesiedelt.

A magyarországi németiség kollektív felelősségre vonása és a migráció összefüggései

T. MOLNÁR GIZELLA

Köztudott, hogy Magyarországon a második világháborút követő években a német nemzetiségű lakosság a kollektív felelősségre vonás igencsak vitatható elvének áldozatává vált. Szinte a háború befejezésének pillanatában, 1945 elején megszülettek azok a törvények és rendelkezések, melyek alapjaiban rendítették meg a német nemzetiségű lakosság politikai és egzisztenciális helyzetét.

Előadásomban a kollektív felelősségre vonás néhány momentumát kívánom felvázolni egy Duna-Tisza közí német nemzetiségű település, Hajós, és összehasonlításként néhány szomszédos község példáján, mégpedig azokat a momentumokat, melyek nem csak a németiséget érintették, hanem a lakosság egyéb rétegei körében is migrációs folyamatok elindítói voltak. A területi korlátok nem teszik lehetővé, hogy a német nemzetiséget sújtó intézkedések teljes körét bemutassuk. Nem térünk ki a német anyanyelvű lakosság szovjetunióbeli kényszermunkájára, a földosztás és a belső telepítések kérdésére, bár az országon belüli migrációt tekintve e téren is számos meghatározó tényrt regisztrálhatnánk. A kollektív felelősségre vonás problémaköréből a csehszlovák-magyar lakosságcserevel összefüggő eseménysort emeljük ki.

1945. december 29-én hirdették ki a 12.330/1945. M.E. sz. rendeletet, amely a kitelepítésekről rendelkezett.¹ Ennek első paragrafusa egyértelműen a németiség kollektív büntetését célozta, differenciálásra kísérlet sem történt: *„Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy német anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely német fegyveres alakulatnak (SS) tagja volt.”*

A rendelet a Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-i határozatának végrehajtásaként fogalmazódott meg, születését döntően a nemzetközi politikai viszonyok és érdekrendszerek befolyásolták. A szövetséges nagyhatalmak potsdami konferenciája 1945-ben – bár nem tisztázta egyértelműen a kollektív felelősség elvét – elhatározta, hogy a *„Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakoságnak vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozóan intézkedéseket kell foganatosítani.”*² A kitelepítés végrehajtását és gyakorlati tennivalóit az érintett kormányokra, illetve Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra bízta a konferencia, így az Ideiglenes Nemzeti Kormány, majd az azt követő kormányok számára az SZEB határozta meg a kitelepítésekkel kapcsolatos kötelezettségeket és tennivalókat. A szövetséges hatalmak ilyen

¹ Magyar Közlöny 1945. dec.29.

² Nemzetközi szerződések 1918-45. 656.p.

döntésének megszületésében komoly szerepe volt a Szovjetunió Csehszlovákiát támogató politikájának. A moszkvai és prágai elképzelések szerint a németek kitelepítéssel való kollektív büntetése előkészítette a csehszlovákiai magyarság kollektív felelősségre vonását.

Az idézett rendelet alapján a magyarországi németek áttelepítése Németország amerikai megszállási övezetébe 1946 januárjában Budaörsön kezdődött meg, s júniusig tartott. Úgy tűnik azonban, hogy Hajóson ebben az időszakban nem történtek kitelepítések. Bár a rendelkezésre álló írott forrásanyag igen hiányos, a szóbeli forrásokra támaszkodva is megállapíthatjuk, hogy a községben ekkor még nem kezdődtek el a Németországba való kitelepítések. Februárban a plébániai évkönyv arról számol be, hogy értesültek a budaörsi svábság sorsáról, azonban a hajósiak ekkor még „várják a rendelet végrehajtását”³ Hasonló volt a helyzet a szomszédos Nemesnádudvaron is.⁴ A község áttelepítendő lakosairól elkészült a névjegyzék, azonban 1946-ban nem történt meg a kitelepítésük. Ez a helyzet azonban a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény megszületése után megváltozott.

A csehszlovák-magyar viszony a második világháborút követő időszakban a magyar külpolitika neuralgikus pontja volt. A potsdami értekezleten a magyarországi némettség kitelepítésére vonatkozó döntés összefüggésben állt a csehszlovákiai magyarság kollektív felelősségre vonásával: lehetőséget jelentett arra is, hogy Szlovákiában a későbbiek során etnikailag „tisztá” képet teremtsenek. A nagyhatalmak a két ország közötti rendezést szorgalmazták, így a magyar kormány tárgyalni kényszerült Csehszlovákiával. 1946 elején megkezdődtek a tárgyalások a két kormány képviselői között, s ennek eredményeként 1946. február 27-én aláírták Budapesten a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezményt. Ennek értelmében a csehszlovák kormány ugyanannyi szlovákiai magyart telepíthetett ki, mint amennyi magyarországi szlovák át kívánt telepedni Csehszlovákiába. E megállapodás eleve ellentmondásokat rejtett, hiszen Csehszlovákia a kassai kormányprogram óta nem hagyott kétséget afelől, hogy a magyarságtól teljesen meg akar szabadulni, ugyanakkor Magyarországon lényegesen kevesebb szlovák élt, mint amennyi a szlovákiai magyarok száma volt. Ráadásul a Magyarországon élő kisszámú szlovákság kezdetben nem mutatott hajlandóságot az áttelepülésre.

Az egyenlőtlen telepítések miatt a magyar kormány újabb problémával került szembe: el kellett helyezni a felvidéki magyarokat, s a megállapodás értelmében házat, földet juttatni nekik. Megoldásként csak a sváb birtokok igénybevételét vehették figyelembe, holott ezek már a földosztással összefüggő belső telepítések esetében is kevésnek bizonyultak. Így újabb és újabb igénybe vehető ingatlanokra volt szükség, aminek eredményeként folytatódott a magyarországi német lakosság összeköltöztetése, majd újabb kitelepítési hullám kezdődött, melynek során az elko-bozható birtok és nem az egyéni felelősség volt a meghatározó. Az érkező magyarokat el kellett helyezni, s a legkevesebben azok voltak, akik az áttelepült szlovákok helyére költözhetek.

³ Plébániai évkönyv Hajós 71.p.

⁴ Heckenberger 1991. 97-98.p.

Ugyanakkor megoldatlan volt a németek kitelepítése is, hiszen 1946 őszén az amerikaiak kezdeményezésére felfüggesztették az amerikai zónába való telepítéseket. Így 1947 tavaszán csak az összeköltöztetés jöhetett számításba, mely folyamatosan zajlott, egészen augusztusig. Ekkor megállapodás született a magyar és a szovjet kormány között, hogy a Németországba való kitelepítés folytatódhat, mégpedig a szovjet zónába. Így augusztus 19-től ismét megindultak a szerelvények Németország felé. A szovjet megszállási övezetbe való telepítések 1948 júniusáig folytatódtak: A magyar kormány még ekkor is próbálkozott volna, hiszen az elhelyezendő szlovákiai magyarság mellett még a földosztással kapcsolatos juttatásokat is be kellett volna fejeznie. 1948 második felére azonban a kitelepítési lehetőségek beszűkültek, majd megszűntek és a földreformmal kapcsolatos telepítések is lezárultak.⁵

Hajóson a kitelepítés 1947 márciusában kezdődött, az előkészületekről azonban már 1946 utolsó hónapjaitól tudunk. 1946 október 7-én leirat érkezett a hajósi nemzeti bizottsághoz a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Nemzeti Bizottságától, mely utasítást adott a csehszlovák-magyar egyezmény következtében érkező magyarokra vonatkozóan. „A kitelepítésre kerülő magyar véreink segítésében hathatós támogatást” kér a hajósi bizottságtól a vármegyei bizottság.⁶

Március 10-25 között leltározó bizottság működött a faluban, a kitelepítés előkészítésére. 1947. április 9-én kitelepítő rendőrség, mintegy 80-100 fő érkezett Hajósra. Április 11-én pedig kezdetét vette a telepítési akció.⁷

A németországi telepítések szüneteltetése miatt ekkor még az összeköltöztetés volt napirenden, a hajósiaknak is ez volt a sorsuk. Április 11-én, majd 12-én autókön szállították az embereket Vaskútra és Csátaljára, s az akció egészen április 24-ig folytatódott.⁸

„Akkor a családot levitték Vaskútra. Sokakat vittek akkor. 2-3 családot egy teherautóra pakoltak, s vitték őket. Én is el kellett menjek velük, hát nem volt hol maradnom Hajóson. Ott voltunk egy hétig. Végül Vaskúton azt mondták, hogy nem muszáj nekünk Vaskúton maradni, mehetünk ahova akarunk, csak Hajóson nincs helyünk. Vaskúton elég rossz körülmények között voltunk, mert ott meg rátelepítettek bennünket az ottani németsegre. Mi is egy olyan házba kerültünk, ahonnan éppen kiköltöztették a tulajdonost, az is német volt, azt átköltöztették másik házba, őket is összeköltöztették. Mi egy kis másfél szoba konyhába költöztünk, 3 család. Ott másra nem volt hely, minthogy a földre ledobáltuk a szalmazsákokat, s abban a kicsi szobában úgy aludtunk, csak mi öten voltunk, és még akkor a másik két család.”⁹

A császártöltésieket is Csátaljára költöztették. Néhány nappal később, április 18-án Nemesnádvarról is megkezdődött a németek elszállítása. Innen Bács-

⁵ A csehszlovák-magyar viszonyt, illetve az 1947-48-as kitelepítéseket Balogh S. 1988., Tóth Á. 1993. és Fehér I. 1988., 1993. alapján foglaltuk össze.

⁶ BKmL. HKNBI 457/1946.

⁷ Plébániai évkönyv Hajós 72.p.

⁸ Plébániai évkönyv Hajós 72.p. és Tóth Á. 1989. 69.p., a hajósi ref. egyház iratai 34/1947.

⁹ Haberbusch Ferenc hajósi lakos közlése

bokodra, Csávolyra és Garára kerültek az emberek, de a községen belül is történtek összeköltöztetések.¹⁰ Az érintettek számát tekintve nincsenek pontos adataink, illetve a meglévők némileg ellentmondanak egymásnak. Heckenberger Péter 468 nádudvari elszállításáról tud, és 205 helyben összetelepítettről.¹¹ Tóth Ágnes a Garára szállítottak összlétszámát közli, ami 120 személyt jelent, illetve a Csátaljára szállított 194 császártöltési és hajósi kitelepítettről van még adata.¹² A Bajai Hírlap, mely az áprilisi telepítések megkezdéséről tudósít, úgy tudja, hogy Hajósról és Hartáról mintegy 1500 sváb érkezése várható Vaskútra.¹³ A hajósi református lelkipásztor 500 császártöltési és hajósi személyről tud, akiket Vaskútra és Csátaljára szállítanak.¹⁴

További információt jelenthet az általános iskola 1947-es anyakönyveinek vizsgálata Hajóson. Megállapíthatjuk, hogy ekkor távozott a faluból a legtöbb olyan család, melynek iskolaköteles korú gyermeke volt. Április 8-10. közötti dátummal 119 németajkú gyermek neve mellett áll a bejegyzés: „Vaskútra költözött - kitelepítve.”¹⁵

Az összezsúfolt, összeköltöztetett családok egy része hamarosan megpróbált változtatni a sorsán: rokonoknál próbáltak menedéket szerezni Hajóson, vagy magyar településeken, tanyákon húzódtak meg. Vagyonukat persze nem kaphatták vissza, de legalább személyes biztonságukról igyekeztek gondoskodni.

„Most már itt Vaskúton sincsen helyünk. Ha rokon, vagy ismerős befogad bennünket, az lenne a legjobb.akkor elvittek bennünket Csávolyra. Az már közelebb volt, hazajöttem körülnézni, hogy mi van. Elmentem a sógoromnak az apjához... mondtam neki, hogy a család Csávolyon van. Na és akkor ő kocsival... elment értük, s akkor hazahozta őket. Én meg akkor elmentem, kerestem munkát. Már viszsza se jöttem.”¹⁶

Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan megkezdődött a felvidéki családok betelepülése is Hajósra. Az első szállítmány április 13-án érkezett,¹⁷ majd folyamatosan a többi is, egészen április végéig. A Felvidékről érkezettek számát illetően ismét csak bizonytalanok az adatok. Ennek elsősorban az az oka, hogy minden forrásban a családok száma szerepel, s néhány kivételtől eltekintve az egyes családok létszámát nem említik. Azonban még az érkezett családok számát illetően is mutatkoznak kisebb-nagyobb eltérések. Egy korabeli újsághír 400 felvidéki család Hajósra érkezéséről tudósít.¹⁸ A hajósi katolikus plébános 275 család érkezéséről tud, míg a református lelkipásztor 264 családot összesít egy április 26-án kelt je-

¹⁰ Tóth Á. 1989. 69.p., Heckenberger 1991. 98-99.p.

¹¹ Heckenberger 1991. 98-99.p.

¹² Tóth Á. 1989. 69.p.

¹³ Bajai Hírlap 1947. ápr. 12.

¹⁴ A hajósi ref. egyház iratai 11/1947.

¹⁵ A hajósi ált. iskola anyakönyvei 1946/47. tanév

¹⁶ Haberbusch Ferenc hajósi lakos közlése

¹⁷ Plébániai évkönyv Hajós 73.p.

¹⁸ Kalocsai Népszava 1947. máj. 12.

lentésében.¹⁹ Valószínűsíthető, hogy ez utóbbi a leghitelesebb, hiszen részletes kimutatást készített, az érkezett családok eredeti lakóhelyét, foglalkozását is számba véve Hajósról és Császártöltésről egyaránt, ahová jóval kevesebb, szám szerint 32 család érkezett.

A Hajósra és Császártöltésre telepített felvidékiek Kecel állomásra érkeztek szerelvényeikkel, s onnan szállították őket teherautóval tovább. Ezzel szemben a harmadik szomszédos községbe, Nádudvarra szállítandó 73 család Bajáig utazott vonattal, ott rakodták át őket, s úgy érkeztek a célállomásra.²⁰

A három szomszédos német faluba 1947 áprilisában érkezett felvidékiek adatait az alábbiakban foglaljuk össze:²¹

Eredeti lakóhely	Hajós (család)	Nádudvar (család)	Császártöltés (család)
Magyardiószeg	29	32	-
Felsőszecse	10	25	13
Taksonyfalva	-	16	-
Nagymácséd	29	-	-
Szenc	18	-	-
Tergenye	46	-	14
Nagykálma	30	-	-
Vámosladány	30	-	-
Léva	72	-	-
Garamlök	-	-	12
Összesen	264	73	39

A Nádudvarra telepített felvidékiek foglalkozását tekintve nincsenek adataink, a másik két faluról viszont tudjuk, hogy a többség földműves volt. Császártöltésen 7 iparoscsalád volt, a többi földműves, Hajóson 39 iparos, 8 kereskedő, 26 értelmiségi és nyugdíjas család, a többi itt is földművelő volt. Vallását tekintve kb. 70 % református, a többi katolikus volt, utóbbiak főként nagymácsédiak és magyardiószegiei.

A felvidékiek jelenlétéről Hajóson további források is tudósítanak. A már említett általános iskolai anyakönyvből megtudhatjuk, hogy 31 iskolaköteles gyermek érkezett, akik április 26-i dátummal pótlólag iratkoztak be.²²

A telepítések e szakaszának történetéhez megemlítjük, hogy 1947. április 20-án Rákosi Mátyás személyesen ellenőrizte a felvidékiek elhelyezését Hajóson.²³ Az újságcikk hangvétele, melyben az eseményről tudósít, derűs, és bizakodó, sokkal

¹⁹ Plébániai évkönyv Hajós 73.p. és a hajósi ref. egyház iratai

²⁰ Heckenberger 1991. 103.p.

²¹ U.o. és a hajósi ref. egyház iratai 40/1947.

²² A hajósi ált. isk. anyakönyvei 1946/47.

²³ Kalocsai Népszava 1947. ápr. 23.

kevésbé voltak azok az érkezett, otthonukból elűzött felvidéki emberek. Mire Hajósra érkeztek, rengeteg viszontagságon mentek keresztül.

Kezdetben nem is igen akarták elhinni, hogy el kell hagyniuk szülőföldjüket. Egyszer csak kijelölték őket, megkapták az ún. „fehér lapot”. Elsősorban a jobb módú magyarok közül kerültek ki az áttelepítendőek, hiszen csehszlovák részről eleget akartak tenni a magyarországi szlovákok igényeinek, akik sokszor előre elmehettek, megnézhatték, hogy mit kapnak, sőt arra is volt példa, hogy kiválasztották a nekik tetsző ingatlant. A „fehér lap”, amit a kitelepítésre kötelezett magyarok kaptak, magyar és szlovák nyelven biztosította az érintetteket, hogy magyar konzuli jogvédelemben részesülnek, s az áttelepítés napjáig nem kötelesek adót fizetni, katonai szolgálatot teljesíteni, stb. Egyrészt ez a fenyegető jövőt jelentette, másrészt viszont bizonyos értelemben menlevélnek számított a magyarságot sújtó egyéb intézkedések (pl. deportálás) esetén. Emellett a telepítések időpontját nem tartalmazta ez az irat, gyakran hónapok teltek el a kézhezvétel után az áttelepítésig. Így az emberek már reménykedni kezdtek, hogy mégsem kell elhagyni az otthonukat. Sokan csak akkor hitték el, hogy valóban menniük kell, amikor a teherautók megjelentek a ház előtt. Ráadásul azt sem tudták, hová viszik őket.

„A csehszlovákok jelölték ki, hogy kinek kell átjönni. Akit kijelöltek, megkapták a telepítőlevelet. Az az igazság, hogy először nem is vettük komolyan...”

„A mi helyünkre a Nyírségből mentek szlovákok. Ők először eljöttek helynézőbe, akkor eldöntötték, melyik gazdának sajátítják ki a házat...”²⁴

Az otthon kényszerű elhagyása, a bizonytalan jövő miatti aggodalom csak fokozódott, amikor a jövevények Hajósra érkeztek. Úgy tudták, hogy a szlovákok által otthagytott ingatlanokba kerülnek, ehelyett nem várt körülményeket tapasztaltak: a német lakosság kitelepítése volt az ára az elhelyezésüknek.

„Otthon még azt mondták, hogy bennünket Pitvarosra visznek, a szlovákok helyébe, még a házszámot is megadták. Belenyugodtunk, hogy hát csere, akkor csere. De mikor idehoztak, abba már sehogy sem tudtunk belenyugodni, hogy a hajósiak nyakára hoztak bennünket.”²⁵

Mindezeken kívül a felvidéki magyarok új lakóhelyükön sokkal nehezebb körülmények közé, rosszabb vagyoni helyzetbe kerültek, mint eredeti lakóhelyükön voltak. A faluba érkezők földet és házat kaptak, de bármennyi volt is nekik Szlovákiában, a magyarországi törvények szerint 15 holdnál több földet nem kaphattak, bár gyakran még ennyi sem jutott.

„Mielőtt áttelepítettek bennünket, leltárba vették a vagyonunkat. A leltározásnak a későbbiek során semmi jelentősége nem volt. Itt Magyarországon házat kaptunk és 15 hold földet kapott egy család, de hogy ki mit hagyott ott, az nem számított...”²⁶

Tóth Ágnes munkája is alátámasztja mindézt. A Hajósra telepített 622 személy (itt nem családról van szó!) az otthagytott összesen 3710 kat. hold földterület helyett

²⁴ Szabó Árpád hajósi lakos közlése

²⁵ U.a.

²⁶ Szabó László hajósi lakos közlése

kapott 879 kat. holdat. Ez azt jelentette, hogy az átlag 23 hold helyett 6 hold jutott csak, ami igen kirívó különbség. Az otthagytott házak nagyságáról, állapotáról kevesebb az ismeretünk, de tudjuk, hogy Hajóson sokan olyan gazdaházakat kaptak, melyeket az alföldi telepesek előzőleg már kiéltek és elhagytak. A már említett forrás, melyet Tóth Á. Közöl, 214 hátrahagyott házról tud, 564 szobával. A Magyarországon kapott házak száma itt nem ismeretes, a szobáké viszont 407. Egy másik kimutatás ugyanakkor 246 házingatlanról tud, utca, házszám megjelölésével, melyet felvidékieknek juttattak Hajóson. Lehetséges tehát, hogy több, de kisebb alapterületű házat osztottak.²⁷

Az áprilisban érkezett első telepes hullámmal korántsem zárult le a felvidékiek betelepítése Hajósra. Némi szünet után augusztusban, majd 1948 első felében folytatódott az akció, mely ismét összekapcsolódott a németek kitelepítésével. Erre lehetőséget adott a szovjet kormány engedélye: most már Németország szovjet zónája az elűzött svábság úticélja.

1947. július 26 és augusztus 26 között zajlottak le Hajóson a telepítések újabb hullámával kapcsolatos események. A szovjet zónába tervezett augusztusi kitelepítési akció Hajóson kudarcba fulladt. Július 26-án ismét megjelent ugyan a faluban a kitelepítő rendőrség és ott is tartózkodott egészen augusztus 26-ig, azonban egy korabeli újság tudósítása szerint mindössze három embert sikerült elszállítaniuk. 650 fő volt az a kitelepítésre kötelezett, akinek ekkor kellett volna Németországba mennie, azonban szinte mindannyian elmenekültek, mire augusztus 17-én az elszállításukra sor került volna.²⁸ Ez nemcsak Hajóson történt így, hanem országwide is ekkor vonták ki magukat a legtöbben az intézkedések alól. Így pl. a szomszédos Császártöltésen, de a távolabbi Bátaszéken, Nagydorogon is. Országosan mintegy 6720 személy szökött meg. A szovjet zónába irányítás okán ugyanis az a hír terjedt el, hogy nem Németországba, hanem a Szovjetunióba szállítják az embereket. Így nem lehetett az induló szerelvényeket a tervezett létszámmal megtölteni, hiszen aki csak tehette, elmenekült.²⁹ Természetesen a házukat, vagyonukat ők is elvesztették, ingatlanjaikat elkobozták, de legalább a szülőföldjükön maradhattak:

„Minket is ki akartak telepíteni 1947-ben, de elmentünk Kecelre, az magyar község. Megmondom úgy, ahogy volt: elszöktünk. Így nem tudtak elvinni bennünket. Szolgálni mentünk, komencióba. Mindenünket elvették, kitétek a házból. Egyszerre semmink se maradt. De nem voltunk táborban, és nem vittek Németországba sem, mert elbújtunk, s úgy elmentünk a két gyerekkel Kecelre. Úgy nem akartunk menni sehova, elvégre ez a mi otthonunk, itt érezzük jól magunkat. Reméltük, majd csak vége lesz az egésznek, és akkor itthon vagyunk, akárhol bújunk meg, s akárhogyan lesz. De mi annyiból szerencsések voltunk, hogy nem hagytuk magunkat elvinni. Akármilyen szomorúan meg kellett bújni, mert az mondtuk, ameddig itthon tudunk maradni, nem megyünk sehova.”³⁰

²⁷ Tóth Á. 1993. 169.p. és BKmL. Délpestvármegyei Földhivatal iratai 9446/1947.

²⁸ Plébániai évkönyv Hajós 73.p., Bajai Hírlap 1947. okt. 4.

²⁹ Fehér I. 1988. 151.p. és Tóth Á. 1993. 177.p.

³⁰ Schön Jánosné hajósi lakos közlése

Kevésbé voltak szerencsések a másik szomszéd falu, Nádudvar német lakói, kb. 80 család, akiket augusztus 18-án katonai gépjárművekkel szállítottak el a keceli vasútállomásra, ahonnan a többi faluból összeszedett emberekkel együtt indultak Németországba: „*Augusztus 19-én megindult az első szerelvény Magyarországról Németország szovjet övezetébe. A szállítmány Kecel állomásról indult el és kb. 1400 délpestmegyei és észak-bácskai sváb hagyta el vele az országot. Az első szerelvénnel a következő helyiségekből vitték el a svábokat: Nemesnádudvar, Császártöltés, Hajós, Harta, Csávoly, Vaskút, Bácsbokod.*”³¹

Hajóson, és a szomszéd községekben még augusztusban megkezdődött a Szlovákiából érkezettek elhelyezése. Nemesnádudvarra mintegy 125 család települt, Naszvadról, Nagyfödéméről, Muzsláról, stb.³² Császártöltésre kb. 100 fő, Hajósra pedig 468 fő. Hajós esetében pontosan tudjuk, hogy 1947 augusztusában honnan, hány család és hány fő érkezett:³³

Honnan	Család	Fő
Vámosladány	35	136
Tergenye	20	70
Hontfüzesgyarmat	1	2
Zselíz	4	9
Nagykálna	23	80
Léva	27	64
Bodrogszerdahely	14	41
Felsőszecse	11	38
Szőlőske	5	22
Borsi	2	6
Összesen	142	468

Tudjuk azt is, hogy a kezdődő, 1947/48-as tanévben újabb 36 felvidéki gyermeket írtak be az elemi iskolába.³⁴

1948-ban is folytatódtak a kitelepítések, Hajóson rögtön az év elején. Január 28-án ismét megjelent a telepítő rendőrség a faluban, s mintegy 300 embert vittek el kocsikon Kalocsára. Onnan vonattal Budapestre, majd onnan Németország keleti övezetébe szállították őket.³⁵ Ekkor többségében az 1941-ben német anyanyelvet valló hajósi lakosokat telepítették ki, annak ellenére, hogy a fentebb idézett kormányrendelet kimondta: ők mentesülnek a kitelepítések alól, ha más érvek nem szólnak ellenük. Igaz, az ő vagyoniuk is a magyar államra szállt, de helyette külterületi csereingatlant kellett volna kapniuk. Ehelyett Németországba szállították őket, ahol igen nehéz körülmények közé kerültek, előzőleg már Lengyelországból

³¹ Heckenberger 1991. 101.p. és Bajai Kis Újság 1947. aug.23.

³² Heckenberger 1991. 103.p.

³³ A hajósi ref. egyház iratai 104/1949.

³⁴ A hajósi ált. iskola anyakönyvei

³⁵ Plébániai évkönyv Hajós 73.p.

és Csehszlovákiából kitelepített németek közé, akikkel összeköltöztették őket.³⁶ Az ekkor kiszállított emberek közül nagyon sokan visszaszöktek Hajósra és sok nehézség után ma is ott élnek.

*„Akkor elvittek bennünket a Nyugati pályaudvarra, bevagondoztak, s indultunk Németországba, oda, ahol most az NDK van. Először két hétig ott is gyűjtőtáborban voltunk, aztán a 33 hajósi családot Wallheimbe vitték. Ott sem volt hely sehol, so-
kan voltak kitelepítettek Sziléziából is, úgyhogy rátelepítés volt ott is. Nagy volt a szegénység. Hát én mindjárt azt néztem, hogyan lehetne hazakerülni. Én voltam az első a hajósiak közül, aki megpróbálta, elindultam a két kislánnyal. Át is sikerült menni a zónahatáron, de aztán visszatoloncoltak bennünket. Aztán megint elindultunk egy éjszaka...”³⁷*

Ez a hajósi akció január végétől február végéig tartott, s ez volt a faluban az utolsó kitelepítési hullám. A Felvidékről azonban változatlanul érkeztek áttelepített magyar családok egészen 1948 október első feléig, amikor az utolsók elhelyezésére is sor került.

Az általános iskolai anyakönyvek tanulsága szerint január 28 és március 31 között 41 tanuló távozott a községből kitelepítés miatt, 1948 őszén pedig újabb 5 felvidéki iskolaköteles iratkozott be.³⁸

Minden érintett német községben igen nagy feszültséget jelentett a telepések érkezése. Így volt ez a korábban, a földosztással összefüggésben a Kiskunságból érkezett telepések esetében is, akiknek tevékenysége elsősorban a talált javak fel-
élésére korlátozódott, de így volt az 1947-48-ban megjelenő felvidéki áttelepítettekkel kapcsolatban is, bár ők már némileg más megítélés alá estek, mint az alföldiek. Hiszen a felvidékiek már másképp érkeztek a faluba, mint a korábbi betelepülők: a hajósiak tudták, hogy ők nem önként akartak áttelepülni, akit kijelöltek, annak jönnie kellett. Nem nincstelenként kerültek a faluba, nem az őslakosság munkájának eredményét akarták felélni, hiszen akik Csehszlovákiában megkapták az áttelepülésről szóló határozatot, azok az ingóságait, állataikat, eszközeiket magukkal hozhatták. Igaz, másfajta mezőgazdasági kultúrával rendelkeztek mint a hajósiak, de volt ilyen kultúrájuk, rendelkeztek termelési tapasztalatokkal, amit itt is hasznosítani próbáltak. Tudtak, és akartak is dolgozni. Ennek ellenére a kezdeti időszak nem volt feszültségektől mentes, hisz a sváb embereknek mégiscsak miattuk kellett otthonaikat elhagyni. Több alkalommal összetűzésre is sor került a lakosság különböző csoportjai között.³⁹ A kezdeti indulatok után, jobban megismerve egymás sorsát, nehézségeit, kezdték elfogadni egymást és a kialakult helyzetet.

„Minket jobban fogadtak, mint az alföldieket. Tudták, hogy nem jószántunkból jöttünk...”

„Azokat telepítik ki, azok ott sírnak, mi meg itt sírunk... Bennünket hoztak be, ezeket szegényeket meg rakták ki...”⁴⁰

³⁶ Visszatért szemtanúk közlése

³⁷ Reich Pálné hajósi lakos közlése

³⁸ A hajósi ált. iskola anyakönyvei 1947/48. és 1948/49., valamint a hajósi ref. egyház iratai 171/1948.

³⁹ Bajai Hírlap 1947. okt. 4. és a hajósi ref. egyház iratai 7/1948.

⁴⁰ Gál János hajósi lakos közlése

Hajós sváb lakosságát számos sérelem és hátrányos megkülönböztetés érte a szlovákiai magyarok érkezése kapcsán. Emellett azonban szólnunk kell az érkezettek nehézségeiről is. Korábban utaltunk már rá, hogy Magyarországon általában rosszabb helyzetbe kerültek, hiszen ingatlan vagyonuk Szlovákiában maradt, s amit helyette kaptak, gyakran rosszabb állapotú vagy kisebb volt. Az is gyakran előfordult, hogy egy házban voltak kénytelenek lakni az előző, sváb tulajdonossal, ami természetesen feszültséget jelentett, ugyanakkor lehetőséget is egymás megértésére, az egymáshoz való közeledésre.

Az országba érkezett felvidékiek szétszóródtak, különböző településekre kerültek. A telepítő hatóságok nem vették figyelembe, hogy az azonos faluból valókat egy helyre telepítsék, hogy új otthonukban legalább a közösség megmaradjon. Még az is gyakran előfordult, hogy családokat szakítottak szét: az idősebb generáció pl. a Dunántúlra került, a fiatalok, a gyermekeik pedig Hajósra. Ugyanakkor egy-egy sváb faluba több felvidéki területről kerültek kisebb-nagyobb csoportok, tehát az érkezettek nem tudtak homogén közösséget alkotni, hiszen eltérő szokásokat, hagyományokat, sőt vallást hoztak magukkal. Láthattuk, hogy Hajósra is több vármegye sokféle településéről hozták az újabb és újabb csoportokat. E tények okát egyrészt a csehszlovák és magyar hatóságok együttműködésének hiányában, másrészt a magyar telepítő hatóságok munkájának szervezetlenségében, kapkodásában láthatjuk. Mindennek eredményeként a felvidékiek közül csak kevés családnak és igen hosszú idő után sikerült a helyi viszonyokhoz alkalmazkodni. A szülőföldjüktől erőszakkal elszakított emberek nemcsak vagyonuk egy részét, s otthonukat veszítették el, hanem évszázados hagyományaikat, értékrendjüket, identitásukat is. Új lakóhelyükön gyökerek nélkül éltek, s úgy érezték, nem tartoznak sehová.

A szlovákiai magyarok beilleszkedését tovább nehezítette, hogy nagyobb részüket, kb. 70 %-uk református vallású volt,⁴¹ a hajósiak pedig túlnyomórészt katolikusok. A kisebb arányban érkezett katolikusok zökkenőmentesebben csatlakoztak a több mint két évszázada meggyökeresedett katolikus közösséghez. A reformátusoknak azonban mindenképpen ki kellett alakítaniuk saját egyházi közösségüket, hiszen a beilleszkedési nehézségeket az egyház, a hit tudta némiképpen ellensúlyozni. Így a református egyház igen fontos szerepet kapott az ideérkezők életében.

A református lelkipásztor a felvidékieket a következőképpen jellemzi:⁴² *„Erkölcsei tekintetben nincsen panasz. Vallásosak, egyházukhoz ragaszkodnak, templomba járók. Gyermekeiket taníttatják és törődnek velük. Rendezett életet élnek a családban.”* Ugyanakkor családi életüket tekintve kifogásolja, hogy az egykezés általános szokás az érkezett felvidékiek között, a katolikus és református családokban egyaránt. Emellett szorgalmas munkájukról, törekvésükről is tudósít, ami a hajósiak szemében értéknek számított. Ők is látták, hogy a felvidékiek igyekeznek elsajátítani a helyi termelési kultúrát, igyekeznek földjeiket művelni, sőt szívesen veszik a helyiek tapasztalatait, esetleges segítségét, tanácsait. Ilymódon jónéhány felvidéki családnak sikerült az évek során beilleszkedni a helyi viszonyok közé. Az

⁴¹ A hajósi ref. egyház telepítésekkel kapcsolatos, idézett iratai

⁴² A hajósi ref. egyház iratai 7/1948.

is tény azonban, hogy többen voltak azok, akik soha nem tudtak megszokni Hajóson, s a telepítéseket követő években elvándoroltak innen, főleg Észak-Magyarország különböző vidékeire, ahol közelebb élhettek szülőföldjükhöz, rokonaikhoz. Azok közül is sokan készültek erre, akik végül maradtak.⁴³

„Mi mindig el akartunk menni innen. Mondtuk apámnak, hogy adjunk el mindent, menjünk Pestre vagy valamelyik városba. De szegény öreg azt mondta, hogy nem, mert másfél év múlva visszamegyünk Diószegre. Három évig szinte ki sem voltunk pakolva.”⁴⁴

A telepítések befejeződése után hamarosan a németiség jogi egyenlőségéről is intézkedett a magyar kormány. A törvényes lehetőségek nyomán az otthonukból elűzött emberek lassanként visszatértek a falujukba, s megpróbálták újra talpra állni, beilleszkedni a megváltozott körülmények közé. Azok, akik korábban kivonták magukat a rendelkezések alól, vagy visszaszöktek Németországból, családonként szállingóztak vissza Hajósra, rokonoknál, ismerősöknél húzták meg magukat, míg sikerült új egzisztenciát, otthont teremteniük. Ez a folyamat hosszú évekig tartott: voltak, akik már az ötvenes évek elején visszamerészkedtek, de olyanok is, akik csak a hatvanas évek elején, közepén jöttek vissza:

„1949-ben költöztünk haza Hajósra, de nem az otthonunkba, mert oda telepéseket raktak.... Sok helyen laktunk, míg végre hazajöttünk a magunkéba. De úgy, hogy fizetnünk kellett a telepesnek, hogy elmenjenek...”

„Aztán 1956-ban kifizettünk ötezer forintot a házért, hogy a mienk legyen megint. Annak, amelyik utoljára lakott ott, ugyan tízezret akart, de több pénzem nem volt...”

„1964-ben jöttünk ide vissza Hajósra. Közben mindig honvágunk volt, de hát hova... Akkor volt már egy kis pénz, lehetett. A szülői házat a telepesek kiélték, csak a négy fal maradt, akkor aztán államosították. Úgyhogy a szüleim az államtól vásárolták vissza.”⁴⁵

A németiség visszatérését megelőzően, illetve azzal párhuzamosan ellenkező irányú mozgás is tapasztalható volt. Az Alföldről érkezett telepesek nem tudtak megállapodni a faluban, s egymás után távoztak. Erre lehetőséget nyújtott az induló nagy ipari beruházások, építkezések sorozata: a mezőgazdasági termelésben kudarcot vallott népesség igen nagy számban vándorolt az iparba, illetve az annak megteremtésére irányuló építkezésekhez (Dunaújváros, stb.). A felvidéki magyarság nagy hányada pedig az ország északi része felé vándorolt. Mindemellett természetesen maradtak magyar anyanyelvűek is a faluban: Hajós vegyes lakosságúvá vált.

Milyen hatása volt a kollektív felelősségre vonással összefüggő migrációnak Hajóson? Ahogyan arra már utaltunk, sokan igyekeztek az elűzöttek közül visszatérni szülőfalujukba, a németiség identitásvesztése azonban menthetetlenül bekövetkezett: a megpróbáltatások hatására a sváb hajósiak elhagyták anyanyelvüket, gyermekeiket magyarnak nevelték. A korábban zárt közösséget alkotó katolikus

⁴³ A felvidékiek beilleszkedését a velük készített interjúk alapján foglaltuk össze

⁴⁴ Mészáros Vince hajósi lakos közlése

⁴⁵ Részletek a már idézett hajósi interjúkból

faluban a negyvenes évek végére vegyes lakosságot regisztrálhatunk. Nemcsak nemzetiség és anyanyelv tekintetében, de a reformátusok megjelenésével vallási szempontból is vegyessé vált a lakosság. A tiszta német falu nemcsak hogy vegyes lakosságú lett, de korábbi zártsága, elszigeteltsége is megszűnt. A kezdetben kényszerű „nyitáshoz” természetesen később egyéb tényezők is hozzájárultak: az országban lezajlott modernizáció, technikai és műszaki fejlődés, illetve a társadalmi mobilitás felerősödése nyilvánvalóan éreztette itt is a hatását. Az elmúlt évtizedek során a hajósiak az új körülmények között is megtalálták helyüket, s szép, virágzó falut építettek maguknak. Mind a külvilág felé, mind a falun belül fokozatosan megszűnt a bizalmatlanság, amit először a közös munkavégzés, később a hajósi németek és a betelepítettek között az egyre gyakoribb vegyes házasságok is segítettek. Bizonyos értelemben a falu egész kultúrájára jó hatással volt az idetelepített magyarság kultúrája. Legjobb példa erre a mezőgazdasági kultúra kiszélesedése, differenciáltabbá válása. A hagyományosan szőlőtermesztéssel foglalkozó svábság hamarosan elsajátította az érkezett felvidékiek másfajta termelési kultúráját is, s napjainkban a kettő együtt határozza meg a mezőgazdasági népesség tevékenységét. Ezen kívül az élet számos más területén hatottak egymásra: eltanulták egymás szokásait, megismerték egymás életét, hagyományait. Napjainkra a kétféle kultúra együttes hatása figyelhető meg Hajóson.

Mindez azonban nem változtat azon, hogy a német identitás háttérbe szorult sok, származását tekintve német családban, s generációk nőttek fel a német nyelv ismerete, s nemzetiségi iskoláztatás nélkül. A többség még mindig elzárkózik a közélettől, igyekszik távol tartani magát a politikai eseményektől, s inkább a családi közösség felé fordulás, a szorgalmas munka a jellemző. Napjainkban – ha óvatosan és kismértékben is – lassú változás tapasztalható, ami részben a fellendülő idegenforgalomnak, részben a politikai, társadalmi változásoknak köszönhető. Egyre többen vannak, akik nem elfelejteni, hanem megőrizni akarják svábságukat. A többségre azonban az identitásvesztés jellemző.

A többségi népesség és a kormányzat felelőssége is, hogy ez a folyamat megálljon. Hogy az erre irányuló törekvések (kisebbségi önkormányzat, németországi segítség, stb.) sikeresek lesznek-e, azt a jövő dönti majd el, bár félő, hogy a folyamatok visszafordíthatatlanok.

IRODALOM

BALOGH SÁNDOR

1988 A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-47 Bp.

BALOGH SÁNDOR

1981 Jelenkori népvándorlás In.: História 3.

BEER MATHIAS

1994 Flüchtlinge und Vertriebene in deutschen Südwesten nach 1945 Tübingen.

DURGONICSNÉ MOLNÁR ERZSÉBET

- 1994 A kitelepítések következményei az agrárkultúrára In.: Migráció a Kárpát-medencében Sz.: **Micheller Magdolna és Virágné Horváth Erzsébet** Békéscsaba.

FEHÉR ISTVÁN

- 1988 A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950 Bp.

FEHÉR ISTVÁN

- 1993 Az utolsó percben Bp.

HAMBUCH VENDEL

- 1988 Háromszáz éves együttélés - A magyarországi németek történetéből I-II. Budapesti nemzetközi történetészkonferencia 1987 Bp.

HECKENBERGER PÉTER

- 1991 Nemesnádudvar - Egy észak-bácskai község történelme és településtörténete Kalocsa.

SCHWEDT HERBERT

- 1990 Nemesnádudvar-Nadwar Leben und Zusammenleben in einer ungarndeutschen Gemeinde N.G. Elwert Verlag Marburg.

T. MOLNÁR GIZELLA

- 1994 „Pedig én nem tehetek arról, hogy svábnak születtem...” In.. Barátság 4.

TILKOVSKY LORÁNT

- 1989 Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919-1989. Bp.

TILKOVSKY LORÁNT

- 1994 Nemzetiség és magyarság – Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig Bp.

TÓTH ÁGNES

- 1989 Telepítések csonka Bács-Bodrog vármegyében 1944-1948 Levéltári Füzetek V. Kecskemét.

TÓTH ÁGNES

- 1993 Telepítések Magyarországon 1945-1948 között Kecskemét.

ZIELBAUER GYÖRGY

- 1989 Adatok és tények a magyarországi némettség történetéből (1945-49) Bp.

- 1990 Magyarországi németek elhurcolása 1944-45 (Dokumentumkötet) A kollektív büntetés első állomása. Bp.

- 1994 Elhurcolás és kitelepítés (1944-49) In.: Migráció a Kárpát-medencében Sz.: **Micheller Magdolna és Virágné Horváth Erzsébet** Békéscsaba.

- 1996 A magyarországi németek elhurcolása és elűzése (Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból) 1944-48 Bp..

ZORN ANTAL

- 1992 A nemzetiség menekülése és kitelepítése Bács-Kiskun megye mai területéről (1944-1948) In.: Dunatíji találkozás. Sz.: **Bárth János.** A Bács-Kiskun megyei nemzetiségtudományi konferencia (Baja, 1991. április 27.) előadásai, Kecskemét.

Zusammenhänge zwischen dem Prinzip der Kollektivschuld der Ungarndeutschen und dem Wohnsitzwechsel (Migration)

GIZELLA T. MOLNÁR

Aus drei ehemals ungarndeutschen Dörfern zwischen Donau und Theiss (Hajós, Nádudvar, Császártöltés) wurde 1947 eine grosse Anzahl ungarndeutscher Familien nach Deutschland ausgesiedelt. In ihre Häuser kamen – infolge des tschechisch-ungarischen Abkommens über den Bevölkerungsaustausch vom 27. Februar 1946 – ungarische Familien aus der Slowakei. Die Verfasserin beschreibt die Umsiedlung dieser ungarischen Familien und die Folgen des Wohnsitzwechsels.

Im Frühjahr und im Sommer 1947 wurden 518 ungarische Familien in die genannten drei Dörfer umgesiedelt; die meisten von ihnen kamen nach Hajós. Die Verfasserin behandelt die Schwierigkeiten des Einlebens in der neuen Heimat: in das römisch-katholische Dor kamen Ungarn, die der reformierten Kirche angehörten, eine abweichende wirtschaftliche Kultur mitbrachten und auch Familientrennungen erleben mussten. Die Folgen des Wohnsitzwechsels können folgenderweise zusammengefasst werden.

1. Die in Hajós gebliebenen Deutschen haben ihre Muttersprache eingebüsst und verlieren allmählich ihre Identität.
2. Hajós wurde zu einem Dorf mit gemischten Nationalitäten und gemischter Konfession.
3. Die frühere Geschlossenheit des Dorfes gibt es nicht mehr, die Deutschen und die angesiedelten Ungarn kamen einander näher, z.B. durch Mischehen, durch die gegenseitige Übernahme der wirtschaftlichen Kultur. Für Hajós ist heute das Zusammenleben der beiden Kulturen charakteristisch.

Doroszlói vendégmunkások Németországban (1961–1996)

KOVÁCS ENDRE

Bevezetés

Doroszló bácskai falu a Vajdaságban. Zombortól, a jelenlegi közigazgatási székhelytől húsz kilométerre terül el, déli irányban, az Újvidékre vezető magisztrális út mellett. A legutóbbi (1991-es) népszámláláskor a falunak 1863 lakosa volt, közülük több személy vállalt munkát külföldön. Határának területe 41,28 négyzetkilométer. Az összeírt 800 háztartásból 510 foglalkozott mezőgazdasággal. A falu lakóinak 73,33%-a magyar, vallás szerint római katolikus.

A *vendégmunkásság* új fogalom, amelyen elvándorlást, munkaerőmigrációt kell érteni, amelynek során egyének vagy embercsoportok, gazdasági okokból, kedvezőbb életkörülmények reményében, lakóhelyüket és hazájukat ideiglenesen elhagyva, szabad akaratukból vándorolnak más országokba és vállalnak munkát.

A helytörténeti kutatás szerint a száz év előtti túlnépesedést, amikor (1890-ben) a falunak 2911 lakója volt, több kivándorlási hullám követte: az USA-ba meg Brazíliába, hasonló céllal és körülmények között, mint e tanulmány *vendégmunkásként* nyilvántartott csoportjai. Példaként említjük, hogy az első világháború előtti kivándorlásról az 1910. évi népszámlálás *külföldön távol levő* népességként 113 doroszlói lakost említett. Hasonló népességi kategória 1971-ben 147, 1981 231, 1991-ben 112 külföldön tartózkodó, vendégmunkásként távol levő személyről számolt be a népszámlálásokban.

A külföldi munkavállalások kezdetétől eltelt, több mint három évtizednyi idő sem jogosít végleges következtetésre afelől, hogy a vendégmunkások közül hányan és milyen arányban kerülnek a kivándorlók listájára. Mindazonáltal az 1996-ban végzett kimutatás szerint 107 házból 230 személy (210 magyar, 20 délszláv) távozott külföldre, főleg Németországba. Közülük 127 személy (közöttük 6 délszláv) tért vissza falujába, 124-en továbbra is kint élnek. (L. melléklet)

A külföldi munkavállalás minősítése

1968-as hivatalos becslés szerint a külföldön dolgozó jugoszlávok száma 304.000 személy. Közülük Nyugat-Németországban 140.000, Franciaországban 60.000, Ausztriában 50.000, Svédországban 20.000, Olaszországban 16.000, Svájcban 8.000, Angliában 5.000, Dániában 2.000, Hollandiában 2.000, Norvégiában 1.000 személy vállalt munkát.

1969 első felében a Vajdaságból 5031-en mentek külföldre dolgozni, csaknem annyian, mint az utóbbi négy év alatt összesen. Számuk ezáltal hivatalosan is 10.734-re emelkedett. A munkaközvetítő hivatalok adatai szerint összesen 27 or-

szág foglalkoztatott vajdasági munkásokat. Nyugat-Németországban 8892, Ausztriában 1021, Franciaországban 503, Svédországban 113 személy dolgozott. A többi országban elenyésző volt a vajdaságiak száma.

Zombor mint központ (melynek adminisztrációs kötelékébe Doroszlón kívül másik tizenöt település is tartozik) előkelő helyet foglalt el külföldön munkát vállalók számával. Statisztikájának tükrében az elvándorlás az 1971-es lélekösszeíráshoz viszonyítva, százalékban kifejezve eképpen alakult:

1961–1967 között	9%
1968-ban	11%
1969-ben	24%
1970-ben	41%
1971-ben	15%
Összesítve	100%

Nemek szerinti megoszlásban a munkavállalók 49%-a volt nő, 51%-a férfi.

A munkavállalók korhatárok szerinti megoszlása így alakult:

20 éves korig	9%
20–24 évesig	27%
25–29 évesig	21%
30–34-évesig	16%
35–39 évesig	12%
40–44 évesig	8%
45–49 évesig	4%
50 éves kor fölött	3%
Összesítve	100%

A külföldön munkát vállalók foglalkozása:

Gyári munkás	41%
Földműves	20%
Eltartott személy	19%
Szakember, művész	4%
Szolgáltatóipari dolgozó	4%
Ismeretlen	7%
Egyéb	5%
Összesítve	100%

Zombor és környéke népességének az 1971-ben összeírt 97.905 lakója közül 2789 személy, a lakosság 2,85%-a vándorolt el kenyér után. Az átlagon fölüli munkaerőt kibocsájtó települések sorrendje a következő:

1. Bezdán, magyar falu	6,37%
2. Doroszló, magyar falu	6,28%
3. Béreg, sokác falu	5,43%
4. Bácsmonostor, sokác falu	4,66%
5. Kerény, szerb falu	3,29%
6. Csonoplya, szerb falu	3,25%
7. Telecska, magyar falu	3,12%

Az 1971-es elemzés szerint a kivándorlók, százalékban kifejezve, az alábbi államokban vállaltak munkát:

Németországban	82%
Ausztriában	4%
Ausztráliában	3%
Franciaországban	3%
Svédországban	2%
Svájcban	1%
USA-ban	1%
Benelux államokban	1%
Egyebütt	3%

A külföldi munkavállalások kezdetére jellemző az illegális munkaviszony, vagy inkább a Jugoszláv Állam hallgatóságos beleegyezése. Később a vendégmunkások devizabetétjeinek a szerződtésére államközi egyezség jött létre Németországgal és a Jugoszláv Munkaközvetítő Hivatal vette át a munkavállalás szervezését. Mindazonáltal a jugoszláv állampolgárok jelentős része egyénenként vagy kisebb csoportokban, külföldön továbbra is illegálisan vállalt munkát.

Egy sok közül

Az alábbiakban egy adatközlő saját, külföldi munkavállaláson szerzett tapasztalatait mondta el.

Szakképzett, utazó fémmunkásként dolgozott egy apatini üzemben. Fizetése néha az útiköltséget is alig fedezte és ezért mindig anyagi problémái voltak. 1968-ban munkaengedélyért folyamodott és a németországi Gagennau mellett a Mercedes cégnél kapott munkát. A fogadtatása elfogadható volt, a szakszervezeti aktivistáktól hasznos információkat, a munkásszállóban pedig (Wohnheim) lakást kapott. A kezdéshez 120 DM-t, illetve fizetésének a tíz százalékát fizette ki előlegbe a munkaadó.

Az üzemben szakképzettségének megfelelően sorolták be. Munka volt bőven, feltékenységet nem észlelt „bennszülött” munkatársai részéről. A munkafegyelem magas szinten volt, lyukkártyával ellenőrizték a munkahelyi késést. A kinti társadalom humánusnak bizonyult. Eleinte kétszer, aztán havonta egyszer (15-én) kapott fizetést. Egyébként egész évre előre tudta, mennyi a fizetése és mikor veheti föl. Az üzemi kázinban étkezett, számára az étel szokatlan volt.

Falubeli a gyárban nem dolgozott, csak más, Zombor környéki falvakból kivándorolt munkás. Nyelvi problémáinak a megoldásában segítségére volt az általános iskolában szerzett német nyelvtudás. Így is 3-4 évbe telt, mire meg tudta magát értetni németül. Beilleszkedését könnyítette a 40 km-re lakó bátyja, aki néhány év óta kint dolgozott. Ettől függetlenül nem voltak nehézségei, mint pl. némelyeknek, akik 1-2 hónap elteltével, honvágy meg a családi élet utáni sóvárgás miatt adták föl a küzdelmet, vagy váltak alkoholistává.

Hat hónap elteltével a felesége is utána ment. Lakhelyükről mindketten 20 km-t utaztak munkahelyükre, mégpedig ellenkező irányba. Anyagi boldogulásukért egy időre a gyermekáldásról is lemondtak.

Szórakozni moziba jártak. Később kialakult a baráti körük: kinnélő magyarokkal jártak össze. Például az összes falubeliek tudták egymásról: ki, hol és milyen körülmények között dolgozik. Leginkább Hannoverben, Münchenben, Stuttgartban, Köln környékén éltek és kapcsolatban voltak, segítettek egymáson, ahol csak lehetett. Közöttük az összetartás erős volt, mégsem képezték kolóniákat a doroszlai, vagy mondjuk a Zombor környéki vendégmunkások.

Rajtuk kívül éltek kint 1956-os magyarországi menekültek, szerb-horvát, olasz, török, vietnámi, spanyol meg máshonnet odaözlött vendégmunkások. Közöttük közvetítő nyelv a német volt. Ha róluk, vendégmunkásokról esett szó, akkor a németek egymásközt *Gastarbeiter* (vendégmunkásnak) vagy *Ausländer* (külföldinek) nevezték őket.

A kinnélők étkezési szokásai megváltoztak, az étek közül a gombás ételeket fogyasztották szívesen. Német barátaik viszont a bácskai konyhát kedvelték és a paprika fogyasztását vették át. Több jugoszláv vendéglő meg étterem volt, amelyekben a németek rostélyos húskülönlegességekkel ismerkedtek. Mindkét félnek volt mit tanulnia a másiktól.

A beilleszkedés műveltebb viselkedést, magabiztos föllépést, jobb öltözködést kívánt. Amikor aztán szabadságra hazatértek, elfogultak voltak velük szemben és *jugosvábnak* titulálták őket, különösen amikor személygépkocsival érkeztek haza.

Később, amikor gyerekeik születtek és kissé fölcseperedtek, dönteniük kellett: hol kezdje a gyerek az iskolát? A józan dolgok elbírálásakor nála a *nemzeti öntudat* meg az otthon hagyott *szülők eltartása és gondozása* bizonyult a fontos szempontnak. Ezért szántóföldeket vásárolt és lakóházat épített a családja számára a faluban.

15 évi külföldi munkavállalás után rádöbbenek, hogy nem a kinti, hanem az itthoni, az újbóli beilleszkedés a nehezebb.

Hazatérés után munkát vállalt, pénzét a bankban helyezte el. Amikor aztán széthullott az ország, az új állam zárolta a devizabetéteket. A szuperinfláció mindent fölemésztett és volt olyan hónap, hogy munkahelyén mindössze két márkának megfelelő pénzüsszeget keresett. A vállalat csödbe jutott, a munkások pedig az utcára kerültek. Így mindent előről kellett kezdenie. Földeket bérelt és paraszti gazdálkodással meg alkalmi munkával teremti meg a megélhetéshez szükséges anyagiakat. Gyerekeik közül az egyik szakmát tanult és Magyarországon vállalt munkát, a másik középiskolás.

A hajdani vendégmunkás tartása a háborús időszakban is változatlan maradt. Kockázat árán is aktívan tevékenykedett a magyar kisebbségi politikai meg a művelődési szervezésén és a helyi önkormányzat munkájából is kivette a részét.

Egy másik család története

Évtizedekig tartó alkalmi, kötetlen beszélgetések sorozata folyt, mire összeállt a történet, amely más távlatból szemlélteti az idegenbe szakadt vendégmunkások életét.

A fiatal pár az 1960-as években házasodott össze, gyermekük is született. Házbérben laktak, a férj utazó szakmunkás volt egy zombori üzemben, de keresetét

ből ő sem tudta fenntartani családját. Az ifjú feleség kofálkodással próbált enyhíteni a család anyagi helyzetén. A kilátástalan nélkülözés egyre több családi konfliktusnak lett okozója, miatta a házasságuk is veszélybe került.

Megoldást a németországi munkavállalás jelentett. A férj egy gyárban kapott munkát, amely kivitte és teljes ellátást biztosított a számára. Munkájával elégedettek voltak és később fölújították a szerződést, növelték a munkabérét is.

Első alkalommal a feleségét is kivitte, sokáig egy üzemben dolgoztak. Boldogságukhoz már csak a kisfiuk hiányzott, akit odahaza a nagyszülők gondjaira bízta, később őt is magukkal vitték. Sokat túlóráztak, a gyereket pedig fölvaltva őrizték, amit a különböző munkaműszak tett lehetővé.

Számukra a kezdet igen nehéz volt. Más vendégmunkásokkal csak a munkahelyükön érintkeztek és kirekesztettségükben velük azonosultak. A bennszülöttek szemében valamennyien külföldiek voltak és munkahelyen kívül mellőzték őket. A hátrányos megkülönböztetés sok keserű órának volt az okozója. Mégsem adták föl!

Önbecsülésükhöz erőt mások sorsából merítették. Egymás iránt a vendégmunkások nem voltak előítélettel és a szülőfalu lakóival ellentétben, nem a származás, hovatartozás, hanem az elérhető jövedelem volt a mérce, záloga a boldogulásnak. Ebben pedig a családfő köztudottan élen járt. Sokáig a Jugoszláv Klubba jártak, ahol földijeikkel találkoztak.

Néhány év múltán a szüleiket, testvéreiket is kivítették. Többszöri költözködés meg lakáscsere után egy városban telepedtek le. A rokoni kapcsolatok enyhítették a honvágyat, amely a feleséget szüntelenül gyötörte. Aztán jöttek az újszülöttek, bővült a rokonság, örömmel és gondokkal egyaránt gyarapodtak.

Családjukra, csakúgy mint a vendégmunkások többségére, jellemző volt a jogi hármasság: jugoszláv állampolgárként, német törvények, szokások szerint, kisebbségi magyarként éltek idegenben! Az utóbbi előnyükre volt a kitelepített bácskai németekkel szemében. Közvetítésükkel jobban becsülték őket a bennszülöttek is, mint a máshonnet való vendégmunkásokat.

Gondolataikat sokáig az otthoni dolgok foglalkoztatták. Fájlalták, hogy éppen nekik kellett elhagyni a falujukat, a sok kedves gyerekkori emlékekkel, ami számukra a növekvő távolsággal és a múlt idővel egyre eszményibbé, romantikusabbá vált. Járatták a Dunát, amely a Magyar Szó c. napilap mellékleteként, hetenként vitt híreket Doroszlóról és benne éltek a falu történeteiben.

A férj jól megtanult németül, a feleség viszont nem. Ennek ellenére hazalátogatásuk alkalmával szívesen fitogtatta német nyelvtudását. Beszédét teletűzdelte német szavakkal, merthogy a kifejezés magyar megfelelője nem jutott az eszébe...

Otthoni életük gondtalannak látszott, örömteli és mondhatni, demonstratív jellegű volt. Különösen amikor a lakodalomban a nászajándékot meg a zenészeket konvertibilis bankjegyekkel fizették. Azonban ezt a falusi közvélemény utóbb már el is várta tőlük. Az irántuk tanúsított korábbi, tartózkodó magatartás lassan irigységre változott a *mód* miatt. De azért a hazatéréseknek egy kicsit kereskedelmi jellegű is volt, megrendelőiket külföldi holmival látták el.

Szántóföldeket vásároltak, aztán lakóházakat építettek és a szabadságukat benne töltötték.

Az idő gyorsan telt, közben kislányuk született és német szokás szerint keresztelték. *Paszitára* meginvitálták a német barátait, később otthoni lakodalmakba, rokonlátogatásokba is magukkal vitték és ez alkalmas volt a közeledésre. Gyermekeik növekedésével egyre gyakrabban vetődött föl az identitás kérdése a házaspárban. Későn döbbennek rá gyermekeik fogékonyságára az idegen kultúra iránt. Tévedtek, amikor önmagukból indultak ki a dolgok megítélésében és tétlenül szemlélték, hogy a gyermekeik egymás közt is németül társalognak. Még dicsekedtek is vele, hogy tökéletesen beszélnek a számukra nagyvilágot jelentő idegen nyelvet.

A fiuk német iskolába járt, ahol magyart fakultatív tanítottak. Később mesterseget tanult és csakhamar fölnőtté vált. Számára megtiszteltetés volt, amikor kinti szokás szerint egy német lány hozzáköltözött és gyereket szült. A szülők örültek az unokáknak és bemutatták a rokonságnak, nem úgy a lány szülei. Mire esküvőre került volna sor, addigra „szétment a parti”. Az ifjú apa azóta is gyerektartást fizet. Rövid magány után ismerőse bácskai rokonát vette nőül. A második házasság sem volt tartós, de erről a szülők nem szívesen nyilatkoznak. Amikor döntenie kellett, hol kívánja letölteni kötelező katonaidejét, lemondta jugoszláv állampolgárságát. Magánvállalkozóként önállósult és éli a maga életét.

A kislányuk német szakiskolát végzett, tökéletesen beszél magyarul. Termete a korához képest fejlett, hajviselete meg a ruházata tökéletes volt, mindig sok ékszert viselt. Amikor azonban fölnőtté vált, megkomolyodott, munkát vállalt és elköltözött a szüleitől. Első házassága neki sem sikerült.

A családi ház ott állt elhagyottan. Pedig amikor elkészült és bebútorozták, mindig sok holmival tértek haza. Fehérneműt, ágyruhát, drága szőnyeget hoztak. A vitrinekben meg a falakon mindenfelé giccsek éktelenkedtek. A sok holmit illetően, utóbb már maguk sem tudták, mi van a házban?

Amikor aztán kitört a háború, ritkábban jártak haza. Egy-két alkalommal betörők jártak a házban, holmijukat föltúrták és megvámolták. Ezzel számukra betelt a pohár és végképp úgy döntöttek, hogy fölveszik az idegen állampolgárságot. Az ingóság árverezését gyorsan megejtették, nehogy – mint már annyiszor – a feleség meggondolja magát. Mert kifelé dicsekszik, hogy kint milyen jó, belülről meg gyötöri a honvágy: az összeomlás határán van. A lakóházat áruba bocsátották, de nem kelt el. Ezzel is növekedett azoknak a házaknak a száma, amelyek a krajjinai háborús menekültek erőszakos beköltözködésére váltak alkalmassá a faluban.

A többiek helyzete

A vajdasági szakmunkásokat külföldön megbecsülik, mert jó szakembernek bizonyulnak. A gyáripár szalagrendszerében csak egyfajta munkát végeznek ugyan, de kreativitásuk folytán alkalmasak a szükség szerinti áthelyezésre.

Volt rá példa, hogy valamely munkanélküli, másképpen elhelyezkedni nem tudott és hamis oklevéllel vállalt munkát külföldön.

A nők többnyire betanított munkásként dolgoztak valamely varrodában, kórházban meg másutt. Hátrányosabb helyzetben azok voltak, akik illegálisan vállaltak takarítást, főzést, kertgondozást vagy fölügyeltek a gyermekekre.

Vénlányok, özvegyek minden faluban élnek. Említésük azért indokolt, mert a vendégmunkások egy részét éppen ők képezték. A külföldön nevelkedett lányok mellett leginkább ők léptek vegyes házasságra és feledkeztek meg azonosságukról. Nők, asszonyok az 1980-as évektől 1991-ig ill. a háború kezdetéig jártak ki idenyjellegű mezőgazdasági munkára: spárgát szedni a németországi parasztoknál.

A külföldi munkavállalás sok embernek volt végső esélye a boldogulásra, amelyet könnyen el is veszíthetett. Törvényszegésért a németek kitoloncolták, a jugoszlávok útlevélétől fosztották meg és akkor ez mindennek a végét jelentette. Tudnak egy esetről, amikor az útlevél megvonása miatt lett öngyilkos egy fiatal vendégmunkás.

A vendégmunkások minden alkalmat megragadtak a hazalátogatásra. A húsvéti, karácsonyi ünnepekre, lakodalmakra, meg az ötvenévesek jubileumára hazatértek. A rokonságot apró figyelmességgel, nyugati ajándékokkal, giccsekkel, használt holmival látták el. Az ajándékokért cserébe megvendégelték őket.

Egy különleges esetről is tudnak: a házaspár huszonöt évet élt külföldön, de látogatóban egyszer sem volt. Amikor kiköltözködtek, egy szót sem tudtak németül. Azóta viszont gyermekeik teljesen elfelejtették anyanyelvüket, magyarul a nagyszüleikkel sem tudnak beszélni. Egyik fiuk például, hogy megtarthassa állampolgárságát, Szerbiában töltötte le kötelező katonaiidejét. Az államnyelvet is megtanulta, csak éppen magyarul felejtett el!

A vendégmunkások általában német vagy idegenül hangzó névre keresztelik a gyerekeiket, csakúgy mint a vegyes házasságok többségében. Hatásukra a falu szülötteinek is idegen hangzású nevet adnak. Ellensúlyozásukra az öntudatosabb családokban ősmagyar névre keresztelik az újszülöttet.

A Nyugat-Európában elterjedt nyílt házassági viszonyok több családot dúltak föl a kivándorlók között. Amikor például a feleség tudomására jutott, hogy férje megcsalja és törvénytelen gyereke van, a korábbi jó házastársi viszonyt bizalmatlanság és veszekedés váltotta föl. A fölbomlott házasságoknak gyakran a gyerekek vallották a kárát, meg az identitás!

Volt, aki egyedül vágott neki a külföldi munkavállalásnak. Felesége otthon a földet művelte, meg a gyermekeket nevelte. A férj magányosan élt és takarékoskodott, keresetét hazaküldte a családjának. Végül annyira elszoktak egymástól, hogy nyugdíjas korára örömtelenné vált az együttlétük.

Évente legalább egyszer tartottak a számukra jogi ismertetőt a faluházán, boncolgatták a visszatérés esélyeit. Amíg külföldön dolgoztak, fizetésükre nem, csak az ingatlanaik után fizettek falufejlesztési pótdót.

Az 1980-as évek politikai nyomására elindult egy lassú visszaköltöztetési folyamat. A német állam végkielégítés címén pénzösszeget ajánlott föl azoknak, akik önként lemondanak a munkahelyükről. Kihasználva a lehetőséget, néhányan visszatértek és munkát vállaltak. Kitűntek magatartásukkal meg némely magukkal hozott idegen szokással. Ha például elérkezik advent, akkor lámpionokkal díszített

fenyőfát állítanak az utca felőli ablakba. Újabban a templom tornyára is fölkerült a karácsonyfa.

A megvalósított munkaévek alapján többen jogosultak szociális juttatásokra, érték el a nyugdíjas korhatárt. Járandóságuk összege német viszonyok között csekély, dinárra átszámítva viszont nagyon is jelentős összeget képvisel. Nem csoda, hogy nem a fiatalok, hanem az idősök térnek vissza a faluba. Számukra azonban ez nem megoldás, mert öregségükre gondozó nélkül maradnak.

1988-ban tizenhét, a polgárháború kezdete után pedig ennél is több vendégmunkás vette föl az idegen állampolgárságot.

Külföldi munkavállalásra leginkább fiatalok távoztak. Bizonyára részük van abban, hogy kiöregedett a falu és az 1980-as évek végén több mint száz lakóépület állt lakatlanul, amelyekbe később szerb menekültek költözködtek. Számbelileg a falu lakóinak a száma talán megmarad, etnikai aránya azonban kedvezőtlenül alakul.

A hajdani vendégmunkások közül ma már egyre többen vallják, hogy ballépés volt hazatérni: a kinti biztonságot fölcserélni itthoni bizonytalanságra!

IRODALOM

KOVÁCS ENDRE

1995 Doroszló népessége. Helytörténeti jegyzetek. Mikes Kiadó, Budapest

KRIZA ILDIKÓ

1987 Beilleszkedés és nemzeti öntudat az amerikai magyarok körében. In: Arator. Budapest, 199-206 p.

Külföldön dolgozó jugoszlávok (becslés). Magyar Szó, 1968. ápr. 4.

Tízezer vajdasági munkás külföldön. Magyar Szó, 1969. aug. 19.

ORTUTAY GYULA (szerk.)

1977-82 Magyar Néprajzi Lexikon (I-V. köt.) Akadémiai Kiadó, Budapest

S.E.V., Društvo Ekonomista Sombor

1968-74 Sombor u brojama

S.E.V., Društvo Ekonomista Sombor

1975-80 Društveni i ekonomski razvoj Opštine Sombor u brojama

MELLÉKLET

Kimutatás 35 évi külföldi munka vállalásáról
(Készült az Új házszámok 1971-es névjegyzéke alapján)

Sorszám	Családnév	Lélekszám		Megjegyzés
		Kivándorolt	Visszatért	
162.	Alivojdity	2	-	
307.	Babos	1	1	
411.	Bombola	2	-	
8.	Borsics	3	1	
129.	Borsics	3	1	
17.	Cvijánovity	2	2	
166.	Cselenák	1	1	
532.	Dékány	6	6	
200.	Diósi	2	2	
321.	Diósi	2	-	
326.	Diósi	3	-	
450.	Diósi	1	-	
492.	Diósi	4	-	
496.	Diósi	2	2	
547.	Diósi	1	-	
642.	Diósi	6	4	
743.	Diósi	2	2	
511.	Dormány	2	2	
668.	Fehér	2	-	
419.	Geiger	1	1	
175.	Gellér	1	-	
445.	Genity	4	3	
131.	Gyurgyovics	1	-	
370.	Gyurgyovics	1	1	
580.	Hajvert	2	2	
124.	Hegybeli	4	4	
33.	Horváth	2	2	
265.	Iván	1	1	
432.	Jaksa	4	-	
590.	Kanyó	4	-	
82.	Kálóci	2	2	
250.	Kemény	1	1	
15.	Király	1	-	
197.	Kocsis	2	1	
712.	Kocsis	1	-	
749.	Kocsis	1	1	
344.	Kolb	1	1	
219.	Kordélyos	3	1	
67.	Kráhl	1	-	
286.	Kráhl	3	2	
264.	Krályevity	1	-	
519.	Licsinovity	4	-	
93.	Litvai	3	-	
624.	Lovász	3	2	

497.	Mencsik	1	-
138.	Mezei	1	-
298.	Mészáros	2	2
577.	Mészáros	3	2
363.	Miletity	4	-
324.	Mokány	1	1
699.	Molnár	1	1
193.	Momcsilovity	2	-
268.	Mosina	1	1
316.	Mosina	1	1
499.	Móger	1	-
477.	Mókus	4	-
195.	Munjasz	2	-
92.	Ńagy	2	2
713.	Nagy	6	6
320.	Német	2	-
20.	Papp	2	2
245.	Papp	2	2
310.	Papp	3	-
125.	Paripovity	1	-
28.	Pákai	4	2
252.	Pelt	2	2
314.	Pertli	1	1
599.	Pincehelyi	3	1
266.	Podnár	1	-
465.	Polák	4	-
628.	Purger	1	1
108.	Resch	1	1
136.	Rezicska	5	2
452.	Róka	2	-
495.	Róka	3	-
727.	Sisa	1	-
5.	Stampfer	1	-
355.	Stock	2	2
490.	Sugár	5	1
215.	Szabó	1	1
537.	Szabó	2	-
383.	Szalai	3	-
523.	Szítás	2	-
428.	Szittyai	1	-
414.	Szolócki	1	-
734.	Sztipity	3	1
738.	Sztipity	3	2
525.	Takács	2	-
637.	Takács	4	3
253.	Tancsik	1	-
527.	Tancsik	3	-
529.	Tancsik	3	1
140.	Traub	1	-
700.	Trenka	1	-
202.	Turkál	2	-
672.	Turkál	2	2
123.	Tyulumovity	2	-

601.	Tyulumovity	1	1	
22.	Varga	2	2	
257.	Varga	1	-	
289.	Varga	1	1	
122.	Varityak	2	2	
463.	Vilhelm	4	3	
7.	Vukovity	1	1	
208.	Zéc	2	2	
233.	Zéc	2	2	
79.	Zóni	1	-	
107 házból		230	127	= 124

Gastarbeiter aus Doroszló in Deutschland (1961–1996)

ENDRE KOVÁCS

Doroszló ist ein ungarisches Dorf in der Batschka (Wojwodina), das 20 km südlich von Zombor, dem gegenwärtigen Verwaltungssitz an der Magistralstrasse nach Novi Sad (ung. Újvidék) liegt.

In den letzten 35 Jahren kam es im Anziehungsgebiet der Stadt infolge der Arbeitslosigkeit zu einer bedeutsamen Migration der Arbeitskräfte. 1971 lag Doroszló mit seinen 6,28% unter den 16 Siedlungen der Region an zweiter Stelle hinsichtlich der Zahl der Arbeitnehmer im Ausland. 82% der Abwanderer fanden in Deutschland eine Arbeit. 1988 waren es 17 Personen, seit Beginn des Krieges (1991) erhöhte sich die Zahl derer, die sich für die Aussiedlung ins Ausland entschieden und die fremde Staatsbürgerschaft angenommen haben.

Nach einer nicht amtlichen Registrierung vom Jahr 1996 haben in Doroszló 230 Personen 107 Häuser verlassen. 126 Dorfbewohner kehrten zurück, 124 Personen leben dagegen auch heute noch im Ausland. Die meisten der Zurückkehrenden sind Rentner und begründen ihre Entscheidung damit, dass ihre Rente unter deutschen Verhältnissen als "Hungerlohn" gelte, in Dinar umgerechnet dagegen eine beträchtliche Summe ausmache.

Für die Arbeit im Ausland haben sich vor allem junge Leute entschieden. Dies dürfte auch dazu beigetragen haben, dass das Dorf veraltete und Ende der 1980er Jahre mehr als hundert Häuser unbewohnt blieben, die später von serbischen Flüchtlingen bezogen wurden. Die Bevölkerungszahl wird möglicherweise die alte bleiben, die ethnische Zusammensetzung wird sich jedoch zu Ungunsten der Ungarn gestalten.

Vendégmunkások vagy menekültek? (esettanulmány)

PAPP ÁRPÁD

Dolgozatom megírására az a szerencsés körülmény készített, hogy 1994 és 1995 nyarán egy vajdaságiakból álló vendégmunkás brigáddal dolgozhattam. Míg 1994-ben a hely kiválasztás véletlenszerű volt, addig 1995-ben már tudatos, módszerintelligens kidolgozott kutatási stratégia alapján történt.

Megfigyeléseim, tapasztalataim rögzítésére, a kérdés tárgyalására a hármas egység elvét használom, mely ez esetben:

- 1) A vajdasági vendégmunka előzményei és körülményei,
- 2) az esettanulmány,
- 3) a székelyföldi vendégmunkával történő összehasonlítás és lehetőségei bemutatásával történik.

A vajdasági vendégmunkásokkal foglalkozó esettanulmány bemutatása előtt néhány, a továbbiakban és a hasonló tematikájú feldolgozás során is gyakran használt fogalom körüljárására vállalkozom. A felsorolás nem tartalmazza a vendégmunkások vagy menekültek kapcsán felmerülő összes fogalmat, erre nem is törekedtem, inkább a köztudatban és a kutatás során leggyakrabban előforduló terminusok listáját, az általam értelmezett fogalmi rendszert jegyzem le röviden, a teljesség igénye nélkül. (A meghatározások rövidek, sok esetben hagynak kívánnivalót maguk után. Ez kényszerűség eredménye.)

Menekültek: a menekültek elvándorlását életük, szabadságuk vagy jólétük veszélyeztetettsége indokolja. Az elvándorlás gyors, a cél a legkritikább esetben határozott.

Kivándorlók: akik még megtervezhetik távozásuk körülményeit. (Előkészület, gondolkodási időt feltételező cselekvés.)

Bevándorlók: „A bevándorlás azt jelenti, hogy valaki egy bizonyos időre vagy végleg egy másik országban telepszik le. Ez a cselekmény alapvetően gazdasági indíttatású. Az emigráció politikai üldöztetés következménye, az exodus pedig egy nép, népcsoport tömeges menekülése szülőföldjéről. Okai szerteágazóak: mindezek együtt”¹

Gazdasági menekültek: gazdasági okokból, valamilyen hiányérzetből fakadó vágy (Ravenstein elképzelése) (elsősorban egzisztenciális) megoldására vándorlással válaszoló személyek.

Fekete munka: nem bejegyzett, adókötelezettség alá nem eső, illegális munkavállalás, amiből a munkaadó nagyobb, a munkás kevesebb, de kétségtelen haszonra tesz szert.

¹ Simon M. 1991. 88.

Vendégmunkás: saját mikrorégióján kívül dolgozó személy.

Mikrorégió: a mindennapi élet során használt tér, melynek középpontjában a lakóhely van.

Fentiek a leggyakrabban előforduló terminusok a vendégmunka-kutatás szókincsében.

A migrációkutatás módszertani előzményei

A vendégmunkásokkal foglalkozó kutatás az utóbbi évtizedekben a mozgások (legyenek azok egyéniek vagy csoportosak, kényszer vagy szabad elhatározás eredményei) vizsgálatának csak egy részét adja. Noha az emigrációkutatással nem azonos, továbbra is az annak premisszái vezetik: „Majdnem mindig abból indulnak ki, hogy a vendégmunkások hasonló akkulturációs és asszimilációs nyomás alatt állnak, mint mondjuk a menekültek és a kivándorlók.”²

A meghatározások, miszerint „a migráció legfontosabb oka a saját helyzeten való lendítés vágya”³, vagy akár az, hogy „a migráció az emberek területek közötti mozgását jelenti, országon belül vagy országok között, és alapvetően nincs különbség a belső és a nemzetközi migráció között”⁴ általánosítás szintjén is hagynak kívánnivalót maguk után.

Hasonlóképp megkérdőjelezhető a vonzó-taszító elmélet is, hisz csak az esemény megindulását követően írja le azt, valamint két háttérfeltételt tartalmaz: a legszegényebb társadalmak legszegényebbjei vesznek részt benne, és hogy a migráció e típusa a „globális egyenlőtlenség pusztá létéből, mintegy automatikusan keletkezik.”⁵ Az elmélet sok más kérdés mellett arra sem ad megnyugtató választ, hogy hasonlóan szegény országok miért nem válnak ugyancsak kibocsátó központokká.

Az ily módon kialakított hiánylista kikényszeríti az új módszertani megoldásokat. Ennek bemutatása és használata viszont túlnőné az esettanulmány kereteit. Ezért – tudomásul véve a hagyományos leírás előnyeit és hátrányait – az előzmények, az esettanulmány és az összehasonlítás részekre osztom a munkát a továbbiakban.

1.1. Az egzakt áttekintés megköveteli Vajdaság mint területi egység fennállásának, kereteinek említését: először 1849 és 1860 között, majd 1945 és 1989 között létezett a területre értendő, különböző szóösszetételben a „Vajdaság” terminus. Nincs szándékomban az időszakok elemzése, hiszen az időszakról könyvtárnyi irodalom gyűlt össze.

Amiért a már nem létező területi egység taglalásába bocsátkozom, az a gyakori említése, a köztudatban elfoglalt helye. A fogalom fennmaradásának és használatának több oka van, ezúttal csak kettőt emelek ki: a) a viszonylagos jólét integráló hatású volt időszakonként, illetve „mi és ti”-tudat kialakulásához vezetett. Ezt az

² Hettlage Varjas A.- Hettlage R. 1998. 59.

³ Bíró A. Z. 1994.19. értelmezi Ravensteint

⁴ Hárs A. 1992. 14 értelmezi Ravensteint.

⁵ Hárs Á. 1992 14. értelmezi Böröcz A.. Portes elképzeléseit

etnominiák meghonosodása is mutatja: pl. a múlt században a szerbiai köztudatban a „precsani”-megnevezés, vagy a „júgó”-fogalom a másik irányból. (Érdemes megjegyezni, hogy a meghatározások a tartománynál lényegesen nagyobb területre értenők. Az első a Dunától északra lakó szerbeket, a második a déli határtól délebbre lakókat jelölte.)

b) Az autonómia (1974-1989) eltörlésével kiváltott „nosztalgiahullám”, mely nemzetektől független.

Mindkét esetben megfigyelhető, hogy lényegében egy határozott „saját” csoportot definiálnak világosan az inkább homályos „másik” csoporttal szemben.

A vendégmunka előképei

A vizsgált csoport két, a Tiszához közel fekvő, nagyjából azonos, 3000 lélekszámú településről jött dolgozni Kanizsára. A területre jellemző, hogy a települések határai nem nagykiterjedésűek, a polarizáció nagygazda-kis földdel rendelkező, vagy földdel egyáltalán nem rendelkező zsellér relációban már régen lejátszódott, illetve a korábban szabad foglalkozással szerzett földek elaprózódása következtében a lakosság zömét kis- és törpebirtokosok, még nagyobb részben földnélküliek adták. A jelenség már a XIX. század közepén is tapasztalható volt, a későbbiek során pedig még nyilvánvalóbbá vált.

Ennek eredményeit a bő évszázaddal később rögzített statisztikai kimutatások elemzése is mutatják: „1976-ban a Vajdaság lakosságának 37,8%-a, az aktív népesség 44,2%-a a mezőgazdasági termelésből élt... A Tisza-menti településeken a mezőgazdasági háztartások 26%-a föld nélküli, (Kishegyesen 35,3 %), s 4 holdnál kevesebb földje van a mezőgazdasági foglalkozásúak 51%-ának. A gazdaságok kétharmadában átlagosan 1,3 hektárt művelnek, minden második földműves idősebb 50 évesnél, minden harmadik 60 évesnél (...) A magyarok lakta Észak-Bácskában ezeknek a törpebirtokoknak a száma egyre emelkedik (...) a nagy magyar-lakta mezővárosok – a két Kanizsa, a két Becse, Zenta, Topolya – fejlődése megállt, ipari létesítmények híján nem tudják felszívni a munkát kereső helyi és környékbeli fiatalokat.”⁶

A fejlődésbe csak közvetetten, illetve be nem kapcsolódó települések tehát a birtok-elaprózódás útját járták. Másik korántsem elhanyagolható tényező a táj viszonylagos túlnépesedettsége, amiről már korábbi időszakban is vannak feljegyzéseink.

a) Az ilyen módon felszabaduló személyek megélhetését már a múlt század folyamán másutt, a századfordulón virágkorát élő Szabadkán vagy a közelebb fekvő mezővárosokban, Magyarkanizsán vagy Zentán nyújtott munkák biztosították. Ez a nők számára a cselédség, a férfiak számára a szolgálás intézményét jelentette. A szájhagyomány a két település specifikus kereseti forrásait is rögzítette: ezek szerint Adorján kis parcellákat birtokló parasztjai a két világháború között dohányt termesztettek, ez állami monopólium volt, így ennek kijátszása számos előnnyel

⁶ Arday L. 1988. 272.

járt. Értékesítése nem a településen történt, ami mobilitásra adott módot. Oromhegyes helység állattartással foglalkozva és a tanyai gazdaságok munkaerejét adva boldogult.⁷

Időben ezt megelőzte a XIX. század közepén kezdődő folyószabályozásokon a másik, jövedelmezőbb kereseti lehetőség: a kubikosmunka. A Kanizsa környéki szegényparasztok még századunk ötvenes éveiben is a bérmunka ilyen formáját választották.

A második világháború utáni földosztás (mely elvileg ugyan nem volt diszkriminatív) újból csak legfőljebb 4 holdas földdarabokhoz juttatta az igénylőket. A határ kiterjedése, ennek függvényében a felosztható parcellák száma és a viszonylagos túlnépesedtség azonban továbbra is fenntartott, vagy újraélesztett bizonyos vándormunka-típusokat.

A kubikosság újbóli virágzása a 45 utáni időszakra tehető: az állami építkezések földmunkáit végezték a gyalog- és kordés-kubikosok. Az állami vállalatok részéről újjáépítendő városok délen (Skoplje, Belgrád, Nis) voltak. Ide a segédmunkássá vedlett kubikosok kerültek, míg hagyományos módszerrel (kordé és talicska) legfeljebb a tartomány egyes részein folyó munkálatoknál találhatók Tisza-mentiek.

b) Ez az életforma, akárcsak a hatvanas évek végén a Német Szövetségi Köztársaságban történő munkavállalás tartós távollétet jelentett az otthontól.

Méreteire jellemző, hogy: „A fogyás másik alapvető oka a nyugati munkavállalás és végleges megtelepedés lehetősége. Újabb adatok hiányában csak azt mondhatjuk, hogy a hatvanas évek végén a Vajdaság lakosságának 1/5-ét kitevő magyarság adta a kivándorlók 2/3-át (évente 2000 fő), s ez megegyezik a természetes szaporulattal.”⁸ Az említett időszakra jellemző a Tisza-mente egyes településeinek viszonylag gyors és látványos gazdasági fellendülése. A vendégmunkán megkeresett pénzt az otthoni munkavégzés korszerűsítésére és presztízsértékű, látványos fogyasztásra fordítják (méretükben és stílusukban a munkaadók házaihoz hasonló épületek emelése, korszerű gépek vásárlása a remélhetően akadálytalan, nyugati típusú termelés reményében. A nyugati vendégmunkán már szakmailag képzett személyek vettek részt (kőművesek, asztalosok, ácsok stb.) A kapcsolatháló kialakulását illetően csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

c) A legutóbbi vendégmunkás-hullámot az 1991-ben kitört polgárháború miatt fellépő gazdasági leépülés ösztönözte. Az esetek többségében a célország Magyarországra volt és maradt. Abban reménykedve, hogy csak rövid ideig tartó konfliktusról van szó, nem szándékoztak „messzebb” menni. Ez az idő múlásával nem változott.

Azok, akik hosszantartó tervezés után hagyták el hazájukat, Magyarországot vélhetően letelepedés és/vagy átutazás céljából választották. Nem azonosak az

⁷ A dohánytermesztés már előtte is jellegzetessége a falunak, hiszen a múlt századi leírások is „Tisza mellett fekvő dohánytermesztő telep...”-ként említik, míg a másik „szállási telep...szállások, vagyis szabadbani lakházak gazdasági épületekkel, melyek mintegy ötszázra mennek.” (Popovits György jegyző leírása, 1864-ből) Üzenet, 1993. 475.

⁸ Arday L. 1988. 269.

általunk vizsgált csoporttal az átutazók, mivel inkább a dél-észak (találhatóbb volna a kelet-nyugat) típusú „brain-drain” jelenségkörbe, annak vonzáskörzetébe tartoznak.

Akár azt is mondhatnánk, hogy a régió lakosai „örökölték” a mobilitásra való hajlamot, de ez esetben a látszólagos jólét mögött meghúzódó megoldatlan gazdasági problémák jelentik a kiváltó okot, és ezek sajnos csak növekedtek.

Ugyancsak ellentmond feltételezésünknek az az általánosan elterjedt elképzelés, mely szerint a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság a legkevésbé mobil, de mint azt leszögeztük, nem a földdel rendelkezők jelentették elsősorban a vendégmunkások derékhadát.

Összefoglalva a három időszakot, a következőket emelném ki:

a) a folyószabályozások és más nagyszabású állami vállalkozások (földmunkák) a földet nem, vagy minimális mennyiségben bíró személyek mozgását indították el. Lokális szinten a kisebb mozgás is elképzelhető (cselédek, szolgálók). Periodikus, de tartós távollét jellemzi. Ide sorolhatók a napjainkban is építkezésen dolgozó, kéthetente-havonta hazautazó „terénese” is. (Építkezéseken dolgozó, huzamosabb időt otthonuktól távol töltő személyek.)

b) A nyugatra irányuló munkavállalás államilag szervezett, résztvevői már szakképzett és felszakképzett emberek, egész évben külföldön dolgoznak, csak ünnepekre térnek haza.

c) A polgárháború ideje alatt már az állami vállalatok „technológiai feleslege” is külföldi munkavállalóvá válik. Mellettük jelentkezik még a mezőgazdaságban nélkülözhető személyek nagy hányada.

1.2. A gazdasági migráció területi eloszlása, ennek hatása a népcsoportok belső rétegzettségének alakulására.

Jugoszlávia munkaképes lakosságának tekintélyes hányada a hatvanas évektől (pontosan a nagy nyugati toborzásoknak köszönhetően) külföldi vendégmunkából élt, az ilyen célból történő elvándorlás nagyrégiókban gondolkodva inkább a néhai ország központi részére volt jellemző.⁹ A már felidézett hetvenes években számuk megnövekedett a nyugati országokban¹⁰, a kedvező munkafeltételek következményeként.

⁹ Az általam használt forrás 1971 és 1981 között dolgozza fel a a községek emigrációs és imigrációs tendenciáit. A térképről (és az előtte közölt táblázatból) leolvashatóvá válik Bosznia és Hercegovina rendkívül magas, illetve Szlovénia alacsony részvétele a vándorlásban. A feldolgozás nem tér ki külön a külföldi és közszéki migrációra, a tendencia viszont jól kivehető: az ország tengelye alatt elhelyezkedő, infrastruktúrával és iparral alig rendelkező, elsősorban önellátásra berendezkedett községek a fejlettebb északi, valamint a köztársasági székhelyek körzetébe irányítják munkaerő-feleslegüket, vagy szerencsésebb esetben külföldre. Közel negyed évszázados adatokat aktualizálok, látszólag tévesen. A más helyen történő munkavállalás kiváltó okainak megszüntetésére viszont igazából sem régen, sem ma nem voltak meg a kellő feltételek. Amíg az áramlásnak meglesznek a feltételei (ld. munkaerőfelesleg és hely a befogadásra), addig számottevő változás sem igazán várható. 1991-től a menekülés lesz a terület jellemző mozgásformája, ami nem azonos fajsúlyú a vendégmunkával. Breznik D. 1991. 33.

¹⁰ Természetesen nem olyan mértékben, mint pl. a török vendégmunkásoké. Mindenesetre tanulsággal szolgálhatnak az erre vonatkozó adatok: „hivatalos német adatok szerint a török vendégmunkások (és családtagjaik) száma Németországban 1961-ben 6700 volt, (a külföldiek 1 %-a), 1970-ben

Ennek (is) tulajdonítható, hogy a Vajdaságot, az ipari központokat leszámítva (Újvidék, Nagybecskerek és Szabadka), az 1971-1981-es időszakban az elvándorlás-emigráció jellemezte (ez a be- és kivándorlás különbsége! A jelenség nemzeti-ségi eloszlására már korábban utaltam.)

2.1. A migrációban résztvevő gazdasági személyek és a vendégmunkások.

A migrációban résztvevő személyek, ha feltételezhetően huzamosabb ideig szándékoznak választott országban tartózkodni, ennek érdekében adaptálódnak is. A vendégmunkás ezzel szemben nem szándékozik a munkaadó társadalmával azonosulni, integrálódni. A vendégmunkás inkább kívülálló, mert tudja, hogy jelenléte időszakos. Köztisztviselőként létezik, térben a befogadónál, lélekben otthon van.

Munkát ugyanakkor mások is vállalnak: míg a Vajdaságból származó munkások kikerülhetnek a menedékesek és menekültek, és nemcsak a hivatalosan vendégmunka-engedéllyel rendelkezők köréből is. Feltételezhetően többezres a feketén munkát vállalók száma is.

2.2. A vállalkozás lehetősége és talaja Magyarországon. A rendszerváltás és a „menekültek” struktúrája.

A vajdaságiak első hulláma (a polgárháborút megelőző időszakban: 1989-91) nem menekült, rájuk a kivándorló kifejezés felel meg.

Ők alapítják meg a később helyzeti előnnyel (tőkével) rendelkező vállalatokat, kft-eket, bt-eket. A hiánypótló, illetve tercier szektorban találnak megfelelő talajra.

A polgárháború közvetett és közvetlen veszélye elől menekülők és menedékesek már kevesebb tőkével, gyakran az otthoni kapcsolatokra támaszkodva jutnak át és lelnek munkahelyre.

A válság állandósodása után érkeznek a tőkével nem rendelkező, gyakorlatilag vendégmunkásnak tekinthető személyek. A második csoport is tartalmaz ilyen elemeket. Egységes jellemvonásuk, hogy az otthoni ingatlant semmi esetben sem, vagy csak ritkán értékesítik, így a visszatérés lehetősége számukra még nyitott.

Az esettanulmány

Egy önálló jogi személyként működő intézmény úgy döntött, hogy aktuális munkálatainak elvégzésére, az eddigi gyakorlattal szakítva, a helyi munkanélküliekből toborzott segédmunkás gárda helyett a munkás-szervezés feladatát egy-két, Magyarországon már bejelentett betéti társaságra bízta.

Az ő feladatuk a megbízható munkaerő kiválogatása, másrészt a munka biztosítása. Ha a munka „jó”, a munkások elégedettek, a munkaadó is elégedett. A szerződést aláíró személynek az első lépést kivéve (határozat) jelenléte csupán szimbolikus. A terepen már a munkavezető mindenkori elképzeléseinek kell megvalósulnia.

429400 (16,5%), 1987-ben 1453100 (34,3%), 1990-ben 1675900 (32%), 1992-ben 1855000 (az összes külföldi 40,9%-a).” Fekete I. 1993. 35.

A munkát kizárólag munkavállalási engedéllyel rendelkező személyek végezhetik, amit a meglepetésszerű igazoltatások is indokoltta tesznek. Ha egy telep „rendben van”, ott nem tartanak rajtaütésszerű ellenőrzést, ellenkező esetben gyakran. A jóhírű munkahelyen alkalmazott módszer lehet az időszakonként elvégzendő otthoni munka idejére ajánlott „csere” bevetése. Ez olyan személyt jelent, aki időszakosan beugorhat az őt ajánló személy helyére, ha annak otthon van halaszthatatlan feladata. Az ilyen személy ritkán rendelkezik munkavállalási engedéllyel, mivel jelenléte legjobb esetben is csak kényelmes lehet. A munkaadó és munkáltató ilyen esetekkel nem foglalkozik, mert elsődleges érdekük a munka gördülékenységének fenntartása.

A szavatosság a munkaadó betéti társaság, a munkáltató vele köt szerződést. A szerződés során a munkáltató megállapodik a btt-vel a fizetendő bérben, amit a megállapodás szerinti időszakokban a betéti társaság számára átutal. Ebből fizetik ki a munkásokat, a tizenegy napos turnus második szerdáján.

A tizenegy napos munkahét kialakulásában döntő tényező volt az otthoni munkák elvégzésére fordítható hosszabb idő, hiszen az utazással elvesztett idő öt-napos munkahét esetén kétszeres. (Az ötnapos munkahét 1994-ben volt megfigyelhető, amikor a brigád tagjai kivétel nélkül saját személygépkocsival érkeztek és mentek haza, hazautazásuk költségeit az utazások alkalmával átcsempészhető benzin értékesítése fedezte.) A munkások ennek fejében tizenkét-tizenhárom órát dolgoznak. Ez jó, mert nem marad idő, sem erő a megkeresett pénz elköltésére.

Az otthoni és a pihenésre szánt időt szórakozással is eltölthetik, ami ilyenkor a szórakozóhelyek látogatásából áll és a látványos, pazarló fogyasztás jellemzi. Leginkább 16-30 éves nőtlen fiatalok vesznek részt benne.

A közvetítők, a két település lokális centrumából, K.-ról (Kanizsa) kerültek Magyarországra, bejegyzett betéti társaságként működnek. Kapcsolataik révén a lehetséges munkák helyével és feltételeivel ismerkednek meg, majd azokat a majdan szerveződő vagy már meglévő csoport elé tárják. Megegyeznek a bérben, majd ennek egy részét fizetik ki órabér formájában a munkásoknak, a fennmaradó összeg a felmerülő költségek fedezésére szolgál (szállás, élelem, fürdés, betegbiztosítás).

Az év folyamán egyre gyakrabban lehetett hallani fizetésemelési igényről-követelésről, és ennek megtagadása utáni elégedetlenségről. A munkások abbéli vágyukban, hogy legalább a szomszédos, gyakran feketemunkát végző munkacsoport bérét elérjék, nemritkán az étkezési pénzt kérték el, ami eredetileg egyben befizetett összeg volt a kifőzdében, ahol étkeztetésük szervezett formában folyt. Bizonyára az egyenlő feltételek mellett sem egyenlő fizetések kompenzálására törekedtek így. Oszthatjuk a véleményt, miszerint nem kizárólag a pénzszerezés, hanem ennek mögöttes tartalma vezérel, hiszen: „...a vendégmunka vállalása a falu életében a társadalmi versengés egy formája... A munkavállalással megszerezhető keresetnek a közvetlen felhasználás mellett identitás fenntartó, identitás termelő és társadalomépitő szerepét emeljük ki.”¹¹

¹¹ Oláh S. 1994. 17.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kínálkozó összehasonlítási lehetőséget, ami a ma működő betéti társaság és a hajdani kubikosmunkát megszervező „bandagazda” között mutatkozik: szóbeli közlésekben is elevenen él a bandagazda alakja, aki munkát szerzett, a bandákat alakította, a vele kialakított bért fizette, gondoskodott munkásairól, vagy elbocsátotta őket. Hely- és emberismerete, valamint találékony-sága emelte erre a posztra, ahol már helyette is dolgoztak, az ő részét is kihordták.

A vizsgált csoport nem választott vezetőt (még ha ilyen mindig is létezik „primus inter pares” elv alapján). A szerepet a közvetítő foglalja el munkaszervezői jogánál fogva.

A vizsgálat ideje alatt viszonylag kis területen két betéti társaság munkásai is dolgoztak, gyakorlatilag azonos településekről toborozva munkásaikat. A toborzás ajánlás segítségével is történhet, mikor a már elismert, régóta dolgozó munkás ismerősét, rokonát segíti munkához. 1994-ben apa és fia, 1995-ben sógorok dolgoztak együtt.

A körülmények további, rövid elemzését a székelyföldi kutatások szempontjai szerint végeztem. Ezt közérthetőségük és a kompatibilitás szándéka indokolta.

A vizsgált húszas csoportban négy személy tartózkodott egész évben Magyarországon, ők előzőleg menekülteként voltak nyilvántartva, visszatérésük ezért akadályokba ütközhetett. Családot nem alapítottak, vagy az időközben felbomlott.

– A tavasztól őszi dolgozók csoportját olyan személyek alkották (nyolcan), akik télen erdővágással, nyáron orvhalászattal foglalkoztak. E tevékenységek a gyári munka mellett is végezheték, miután kényszerszabadságra küldték a csoport tagjait. Otthon helyettesíthetők voltak, a családtagok elvégezték az egyébként rájuk eső munkát.

– Többször léptek ki azok a fiatalok, akik önálló gazdasággal még nem rendelkeztek (hatan), akiknek erejét a szülők még nélkülözni tudták.

– Az állami alkalmazottak (diákok) ketten voltak, erősen behatárolt idővel. Csak a vakációjukat tölthették itt.

A személyes motivációk sorában a pénz az első, amiből a) látványos fogyasztás lesz. Ez élesen szembehelyezhető a b) tartalékoló és befektető felhasználással. Csak rövid ideig tűnhet befektetésnek az a cél, hogy „szép nagy motort” vásároljon a tizennyolc éves legény. A földdel, családdal nem rendelkezők nem is szándékoznak befektetni, inkább a látványos fogyasztást választják, ellentétben a föld megműveléséért, a család fenntartásáért vendégmunkát vállalókkal. Ez utóbbiak hasonlóan leginkább a hatvanas években külföldi vendégmunkát vállalók csoportjára.

A két egyetemi hallgatót kivéve az itt dolgozó fiatalok nagyjából általános iskolai végzettséggel rendelkeztek, míg a munkán középkorostályt képviselők betanított vagy szakképzett munkások voltak. Ők már előző munkatapasztalattal rendelkeztek az állami vállalatok valamelyikéből.

Ebédnél, szünetben, az A helységből jöttek tüntetőleg külön ültek, nem szándékozáva maguk közé engedni mást. A szállásukon kizárólag ők hatan laktak. Így kompakt, megbonthatatlan egész benyomását adták. Munka során is törekedtek a csoportban maradásra. Ennek függvényében jöttek létre a csoportok-klikkek, amit a

„szivacsok” és „filléresek” nevek jeleztek. (Ezek bizonyos tulajdonságok sarkításával létrejött elnevezések.)

3.1. Mit tudunk a Székelyföld vendégmunkásairól?

Az elemzések arra utalnak, hogy a székely vendégmunkások a befogadó ország munkaerőpiacán a marginális munkaerőt alkotják. Rugalmasság, olcsóság, mozgékonyság, másfelől kiszolgáltatottság, igénytelenség, alacsony képzettség jellemzik őket.

„Az ipari társadalomban mindig létezik egy sor olyan állás, melyeket a hazai munkások egyáltalán nem, vagy csak rendkívül kiszolgáltatott helyzetükben fogadnak el.”¹² (Ide tartozik a kvalifikálatlan ipari munka, alacsonyabb szintű szolgáltatások stb.) Ennek kiszolgálására a hazai marginális és a külföldi vendégmunkás az alkalmazott leginkább, de a vendégmunkás sokkal rugalmasabb és gyorsabban alkalmazkodik a piaci igényekhez. Emlékeztetőül: a munkavállalási engedélyek ágazatonkénti felbontásában a román állampolgárságúak 29%-a az iparban, 40%-uk az építőiparban dolgozott.

A székelyföldi vendégmunka tervezése lokális keretekben folyik, esetleg távolabbi rokoni szálak is közrejátszanak, az adminisztráció szerepe jelentéktelen. A „kilépés” időszakos jellegű, rendszerint a férfi vállalja, a családi életvitel és gazdaság megalapozása vagy megerősítése céljából. A csoportok életkor, társadalmi rang, szociális helyzet szerint szerveződnek típusokba.

A Székelyföldről (a kimutatásokban Románia) Magyarországra irányuló migráció a hivatalos kimutatásokban három csoportot alkot: a munkavállalási engedéllyel rendelkezőkét, a bevándoroltakét és a menekültekét. Az országos felmérés alapján (1991-vel bezáruló időszak) a főváros és Pest megye, valamint az iparosodott Nyugat-Magyarország a munkavállalók 90 %-át, A főváros és Pest megye, illetve a keleti megyék a bevándoroltak 60 %-át, míg Budapest és a megye, majd a keleti megyék a menekültek 90%-át jegyezte fel területén. Míg a bevándorlók 35%-a, addig a menekültek 15%-a szellemi foglalkozású.

3.2. Mindennek tükrében mit mondhatunk a vajdasági vendégmunkásokról?

Pontos felmérések és azok kiértékelése nélkül keveset, illetve csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Egyetlen esettanulmány pedig nem tűzheti ki célul a komplex jelenség teljes rögzítését, legfeljebb megkísérélheti azt.

Ezért szóljunk a végül már toposzá váló megállapításokról: a vajdasági áttelepülni vágyók a déli határ közelében, illetve a Duna–Tisza közötti területen és a fővárosban tartózkodnak legnagyobb számban, míg a vendégmunkát vállalók (ha még gyakori hazautazással is párosul) a távolság(közelség) függvényében gondolkodnak. Ebben tehát nem mutatható ki lényeges különbség az erdélyi és vajdasági vendégmunka között. Az esettanulmányban vizsgáltak is mindössze száz kilométeres távolságon belül dolgoztak.

A vendégmunkások (vajdasági példák során) a szezonális, „jól fizető” munkákra vállalkoztak. Nem tekinthetjük más jellegűnek az erdélyiek 40%-át foglalkoztató építőipari tevékenységet sem.

¹² Hársd Á. 1992. 19 idézi M. Piore-t

A vendégmunkások rugalmasabbak, gyorsabban alkalmazkodnak a feltételekhez, fegyelmezettebbek, legalábbis önmagukról ezt az elképzelést tartják fenn.

Az esettanulmány, valamint a már elvégzett, vagy folyamatban lévő székelyföldi migráció-kutatás egymás melletti bemutatása természetesen nem adhat választ minden kérdésünkre. A példát kiragadottnak tekinthetjük, de működési mechanizmusukat tekintve karakterisztikusnak tűnnek.

A címben feltett kérdésre – vendégmunkásokról vagy menekültekről van szó – első megközelítésben egyértelműen a vendégmunka mellett dönthetünk. Hogy a két vizsgálati lehetőség (szinkron és diakron) kínálókozó példáit nem emeltem be az összehasonlításba (hadd említsem a legelsőt, a summásság intézményét), a kérdés szövevényességére, összetettségére világít rá.

Az esettanulmány célja egy specifikus körülményekkel (politikai-gazdasági helyzet labilitása, régi gazdasági kapcsolatok újbóli felépítése stb.) határolt jelenség bemutatása volt. Eredményei, megállapításai ilyen értelemben nem általánosíthatók. Mégis olyan jegyeket hordoznak, melyek alapján a migrációs tendencia kikövetkeztethető belőle, pontosabban indokoltnak tarthatjuk a vendégmunkát.

Az előttünk, közelünkben lejátszódó folyamat részletes rögzítése folyamatban van. A vizsgálat, módszertani kiforratlansága, kísérleti jellege ellenére, jelzésértékű lehet.

IRODALOM

ARDAY LAJOS

- 1988 Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Medvetánc könyvek. 265-293.

BÍRÓ A. ZOLTÁN

- 1994 Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához (Migrációs folyamatok a Székelyföldön. (1985-1989). In: Sík Endre-Tóth Judit (szerk): Jönnek? Mennek? Maradnak?

BREZNIK DUŠAN

- 1991 Stanovništvo Jugoslavije. Chronos. Zagreb.

FEKETE ISTVÁN

- 1993 Gyertyaoltás kalapáccsal. HVG 24.sz. június 12. 35.évf. 2.sz. 58-88.

HÁRS ÁGNES

- 1991 A nemzetközi migráció: kihívás az emberiség számára. Európa Fórum. 1. évf. 2.sz. 139-148.
1992 A vendégmunkás a legállandóbb. Beszélő. 1992. február 29. 9.sz. 26.
1992 Migráció és munkaerőpiac. In: Sík Endre (szerk.): Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók. MTA Politikai Tudományok Intézetének Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve. 9-23.

HETTLAGE VARJAS, ANDREA–HETTLAGE, ROBERT

- 1988 Kulturális köztesvilágok: Etnikumot alkotnak-e a vendégmunkások? In: Szociológiai Figyelő IV. évf. 2.sz. 58-88. ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ.

OLÁH SÁNDOR

- 1994 Egy székely falu vendégmunkás potenciálja (1990-1993). In: Jönnék? Mennek? Maradnak? MTA Politikai tudományok Intézetének Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve. 9-19.

SIMON MÁRIA

- 1991 Bevándorlók és befogadók francia földön. Társadalmi Szemle. 1991. I. 87-93.

SZAKÁTS MARA

- 1995 Az Erdélyből áttelepült magyarok társadalmi integrációja. Társadalmi Szemle 1995. 5. sz. 69-80.

Gastarbeiter oder Flüchtlinge?

ÁRPÁD PAPP

Der Verfasser untersuchte mit einer Methode der Sozialanthropologie – der internen Beobachtung – die Bedingungen der Arbeitnehmerseite einer kleinen Gastarbeitergruppe, die sich 1994-95 in zwei Dörfern der Wojwodine (Jugoslawien) gebildet hatte. Im Artikel werden die Belege der empirischen Materialsammlung publiziert.

Die im Titel gestellte Frage zu beantworten wäre angesichts der wenigen Daten und mangels entsprechenden Vergleichsmaterials noch etwas verfrüht. In erster Annäherung hält der Verfasser die im Ausland arbeitenden Ungarn aus Jugoslawien für Gastarbeiter.

Székelyek és csángók a csólyospálosi homoki gazdaságokban

OZSVÁTH GÁBOR DÁNIEL

„Migráció és anyagi kultúra a Duna-Tisza közén” címe e kötetnek. Amennyiben az olvasó tanulmányom címéből arra gondol, hogy a székelység vagy a moldvai csángók a homokpuszták benépesítésében részt vállaltak volna, úgy sajnos csalódni fog. Dolgozatomban nem a történelmi korok távlatából előkeresett, megsárgult lapok vallomását tárom Önök elé, hanem napjaink történéseit. Azt a módot, ahogyan fölgyorsult világunkban szemünk láttára alakul a történelem; ahogyan kezdetét vehették egykor a mára klasszikus értelemben vett migrációs folyamatok.

Mit is jelent e szó: migráció. A néprajz számára – alapértelmezés szerint – emberek lakóhely-változtatással együttjáró mozgását a megélhetés helyének megváltoztatása miatt. Van azonban e szónak egy másik jelentése is, amelynek értelmében bizonyos népcsoportok állandó vagy átmeneti munkavégzés végett időszakosan kétlakivá válhatnak.

Munkánk szempontjából fontos megadni, hogy a migráció irányultsága, illetve a vándorlásnak az átmeneti és állandósult helyváltogatás alapján, milyen csoportokra osztható:

I. nemzetközi

A/ semleges (a kibocsátó és fogadó közeg minden kulturális, etnikai kötődést nélkülöz, ez többnyire gazdasági)

B/ nyelvterületi (a kibocsátó és fogadó közeg nyelvi rokonságban áll)

II. belső (országban belüli)

A közelmúltig csupán ez utóbbi, azaz a belső vándorlás válhatott számottevővé. Az 1990-es évtized kezdetének politikai változásai újra megnyitották a lehetőségeket az előző két migrációs forma előtt is. Napjainkra különös hangsúlyt kaptak az átmeneti nemzetközi migrációnak a nyelvterületi folyamatai.

Tanulmányomban Csólyospáloson, a homoki gazdaságokban 1990-1997 között vendégmunkásként dolgozó székelyek és moldvai csángók konkrét példáját felhasználva ez utóbbira világítok rá. Teszem ezt azért, mert munkám mint konkrét helyszíni megfigyelésen alapuló esettanulmány rávezethet korábbi migrációs folyamatok esetleges kezdeti fázisaira, vagy idővel a vizsgált jelenség is kiváltójává válhat további népességmozgásnak. Amennyiben a csólyospálosi vendégmunkás forgalom csupán az erdélyi székelység vonatkozásában vetődne fel, nem jelentene különös kuriózumot (mivel e jelenséggel már Magyarország-szerte találkozhatunk¹). Érdeklődésemet a moldvai csángóságnak az előbb említett csoportot felváltó vendégmunkásként való megjelenése keltette fel.

¹ PAPP Árpád is utal e jelenségre, "Vendégmunkások vagy menekültek?" című tanulmányában

Megfigyeléseimet 1994-1997 között, Fodor Ferenc ösztönzésére végeztem. Munkámban a tényeknek a munkaerőt befogadó csólyospálosi gazdák és a vendégmunkát vállaló székely, majd a gajdári² moldvai csángó fiatalok szemszögéből történő megismerése vezényelt. Ahhoz, hogy helyesen vonhassam le következtetéseimet, fontosnak tartottam megismerni:

- a befogadó és a kibocsátó közegek belső indíttatásait,
- a közösségekben a migrációval kapcsolatosan kialakult korábbi kapcsolatokat, történelmi előképeket,
- a munkaerőhiány kialakulását,
- a vendégmunkásnak a kilépésre való fölkészülését,
- a munkaerő kereslet-kínálat találkozását,
- a helyben kialakult munkakapcsolatokat,
- a székely és a csángó vendégmunkás csoportok közötti váltás körülményeit,
- a kölcsönösen levonható tapasztalatokat.

A csólyospálosi gazdaságok mint későbbi vendégmunka befogadók

A föld megmunkálása és termőre fordítása a paraszti gazdaságok évszázadok óta legmunkaigényesebb erőfeszítése. A szántóföldi termelés többnyire csak bizonyos munkafolyamatok elvégzésénél (vetés, kapálás, betakarítás) igényel többlet munkaerőt.

Az alacsony termőképessegű területeken a legnagyobb szorgalom mellett is jövedelmező gazdálkodás csak a szakszerűen megválasztott termelési mód és haszonnövény együttes kiválasztásával érhető el. Különösen igaz ez az utóbbi időkben a Duna-Tisza közti homokon fejlődésnek indult gazdaságokban. A homok megkötése és alacsony termőképessegének fokozása (átlag 3-4 aranykoronás földek), de sok esetben egyáltalán a termőre fordítása is embertelen munkát követelt meg („hőgyhúzás”, öntözés stb.) A kis, 10-15 holdas homoki birtokokon termelő gazdák felismerték, hogy számukra megélhetést az intenzív mezőgazdaság nyújthat. Csólyospáloson a leghozzaértőbbek már a 30-as években³ felismerték a zöldség- és dohánytermesztés fontosságát. A terményváltás a szántóföldi zöldségtermesztés irányába az ötvenes évektől jelentett választási lehetőséget a hagyományos gazdálkodással szemben. E folyamatot gyorsította, hogy a 60-as évektől megszervezték a településen a termények felvásárlását.

A község gazdálkodásában a földhasználat megjelenése jelentette a máig meghatározó jelentőségű lépést. A primőrtermelés így fokozatosan, meghatározó módon tört be a gazdák életébe. Kellő hozzáértés mellett ez a termelési minta bizonyult a legkifizetődőbbnek. Hogy ezen új, önmaguk által támasztott elvárásnak eleget tudjanak tenni, gyökeres szemléletváltást kívánt meg, hiszen folyamatos és állandó munkát követel a gazdálkodó egész családjától. Mivel a helybéli családoknál az

² Szerencsés helyzetben vagyok, hisz Hegyeli Attila kutatásaim lezárása után betekintett a kibocsátó község életébe is.

³ FODOR F. 1995, 285.

egy-két gyermek az általános, így önmaga nem képes megfelelni az igen intenzív mezőgazdasági kultúra által támasztott követelményeknek, szükségessé vált a rendszeres bér munkás-foglalkoztatás⁴.

A mezőgazdaságban már a korábbi századoktól egyes munkafázisok elvégzésnél gyakran éltek e lehetőségekkel. Néprajzi szakirodalmunk számos példát szolgáltat a lakóhelyüktől távol, bér munkásként dolgozó csoportok (aratóbandák, summások stb.) jelenlétére. Közös az itt említettekben, hogy a vendég munkások csak időlegesen, bizonyos munkafázisok elvégzésére szegődtek el. Munkájukat előre megalkudott (általában természetbeni) fizetség ellenében, korlátozott időtartalmú szerződés szerint végezték. Gazdának és munkavállalónak egyaránt érdeke volt az adott munkafolyamat mielőbbi elvégzése.

Az újonnan fejlődésnek indult, vagy alig kialakult kis „farmer gazdaságok” külső, kézi munkaerő szükséglete a tárgyalt okok miatt jelentősen megnövekedett. Igény jelentkezett a megbízható és megfizethető, viszonylag állandó munkások iránt. E hiányt a helybéli gazdák kezdetben a településen élő munkanélküliek átmeneti foglalkoztatásával igyekeztek pótolni. Hamarosan kiderült, hogy e frissen kialakult társadalmi réteg zöme nem szokott hozzá az intenzív munkához, ennek következtében csak nagyon kis arányban enyhíti a munkaerőben támadt hiányt.

Megoldási kísérletek

A gazdák keresték a megoldást a munkaerő pótlására. Ennek érdekében külső lehetőségek felkutatásába fogtak. Így a szovjet jelenlét utolsó éveiben a kiskunmajsai szovjet kaszánya tisztjeivel már korábban kialakult cserekereskedelmi kapcsolatokra építve orosz katonákat foglalkoztattak. Továbbá a település leleményes gazdáinak sikerült elérni, hogy földjeiken átmenetileg kelet-német diákcsoportok is dolgoztak, ezáltal lehetőséget nyújtva számukra a nyári nyaraláshoz szükséges költőpénz megszerzésére.

Csőlyospálosnak 1976-tól alakult ki szorosabb kapcsolata Erdéllyel, ugyanis néhány fiatal ekkor utazott ki, és „fertőződött meg” először a hargitai levegővel. Ennek a kapcsolatnak köszönhetően már az 1980-as évektől megfordultak településünkön erdélyiek, akik a Ceausescu-diktatúra idején – a két vagy szerencsés esetben évente kikönyörgött turistaútlevelelükkel a zsebükben –, szinte egy forint nélkül, valóban turistaként érkeztek hazánkba. Hogy nyaralásukat meg tudják alapozni, egy-két hetet segítettek a mezőgazdasági munkákban a csőlyospálosi tanyákon.

A Székelyföld mint munkaerő-kibocsátó térség

Több évszázados hagyománya van az Erdély keleti szögletében élő székelység körében a migrációnak. A könyvtárnyi irodalomból csak egy-két idézet erejéig térjünk ki rá. „Székelyek nemegyszer menekültek ki a hegyeken a katonáskodások

⁴ BELLON T. 1995, 327.

elől”⁵. Hosszú ideig a kivándorlás célpontjai a Kárpátok túlsó oldalán található román fejedelemségek voltak. A katonai, politikai mozgalmak mellett a kivándorlást gazdasági okok is táplálták. Székelyföld mezőgazdasági termőterületei és éghajlati viszonyai csak nagyon kivételes esetben nyújtottak gazdasági hátteret a túlnépesedő családok megélhetéséhez. Háromszék, Csík és Udvarhely megye többnyire a házi- és kisiparra van utalva, és arra kényszerülnek, hogy áruikkal megélhetőségüket főleg külföldön próbálják biztosítani. Évtizedek óta a tölgyesi, gyimesi, ojtózi, bodzai s tömösi hágón át minden tavasszal a székelyek közül ezren és ezren tódulnak be azon pár órai vándorlással elérhető szomszédságba, melyben a munkáskéznek mindig van keletje.”⁶

A szükség sokszor rászorítja az otthon még oly büszke székelyt is, hogy idegenben olyan munkákat is elvégezzen, amit ismerősei előtt resteltt volna: „[...]idegenben senki se tudja, hogy otthon kik s mik voltunk, jó jövedelem fejében ráadjuk magunkat olyan foglalkozásra is, ami otthon – balvéleményünk szerint – sértette volna ambícióinkat[...].”⁷

Az 1910-es években e jelenségre egyre magasabb fórumokon figyeltek fel. A különböző magyar társadalmi szervezetek, de hamarosan a kormány hivatalai is igyekeztek mindent megtenni az elköltözők számának csökkentése érdekében. A megoldást inkább az emissziós okok csökkentésében kellett keresni. „Sokan látnak segítséget abban, ha Magyarország azon vidékein, melyek nyáron át munkáshiányban szenvednek, a szívós, vasszorgalmú székely munkások behozatalát szerveznők.”⁸ Az igazi segítséget a felelősen és körültekintően gondolkodók a kibocsátó terület felemelésében, a Székelyföld iparosításában látták.

Az első világháború után valamelyest csökkent a migráció. A nemzetközi kivándorlási gyakorlat az országhatárok drasztikus megváltoztatásával átalakult belső munkaerő-vándorlási folyamatokká.

A székelységnek a bécsi döntés után lassan újraéledő migrációja Magyarországon munkaerőpiacaira irányult. A második világháború után többnyire elvesztette ezen, a vendégmunka szempontjából fontos befogadó területeit. A kollektivizálás és iparosítás folyamán a falusi népességre kényszerített földfosztás (sic!) a megélhetési migrációt az iparosodó városok felé irányította.

Az 1989-ben Romániában bekövetkezett változások a székelyföldi családokat egy mesterségesen visszaszorított gazdasági fejlettségi szinten találták. Ugyanakkor már létezett egy korábbi bevésődött munkaerő-vándorlási gyakorlat; az új helyzet pedig mindezekhez biztosította a szabad határátlépést és a munkahelyek tömeges megszűntével a rengeteg szabadidőt. A népesség megélhetési gondjainak rendezése érdekében tömegesen indult a határokon túlra. Néhányan forgatták fejükben a nyugati munkavállalás lehetőségét, de ez a nyelvi nehézségek miatt több bizonytalansági tényezőt is rejtett magában. Értelemszerű, hogy a magyar anyanyelvű székelység

⁵ MIKECS L. 1940, 83.

⁶ EGAN E. 1886, 60.

⁷ KERTÉSZ J. 1913, 30.

⁸ EGAN E. 1886, 63.

többsége – mivel a magyaron és románon kívül más nyelvet nem ismert – természetes módon Magyarországon keresett munkát.

Csölyospálos székelyföldi vendégmunkásainak nagy része Gyergyó környékéről, valamint az udvarhelyszéki Méréfalváról indult. Rendelkezésünkre áll egy tanulmány Gagyí Józseftől, amely Méréfalva kilépési gyakorlatát vizsgálja. Megállapításai szerint „Méréfalván a XX. század közepén megszokott, elfogadott társadalmi jelenség volt a közösségből való kilépés, legyen az más közösségbe való házasság vagy a megélhetés keresése miatt létrejött migrálás”⁹.

Ilyen előzmények után került sor Erdélyben a termőterületek visszaszerzésére és a falusi gazdálkodás felértékelődésére. A jövedelmező gazdaságok felállítása, modernizálása jelentős családi tőkét igényelt, ennek megszerzése érdekében vált kézenfekvővé a külföldi vendégmunka. A lányok számára a hozomány kiállítása is ösztönző tényezőként vehető számításba. Gyakori eset, hogy már korábban megfordultak, esetleg dolgoztak is turistaként néhány napot a kiválasztott munkaterületen. Mindenképpen fontos volt számukra, hogy ne a vakvilágba induljanak, hanem személyes vagy jó ismerős révén, megbeszélés útján szerzett ismeretekkel rendelkezzenek leendő pénzkereseti helyükről. Voltak olyanok is, akik csak hallottak alapján szerencse-próbálandó akasztottak vándortarisznyát nyakukba.

Az 1990-es évek elejétől már kisebb-nagyobb csoportokban indultak magyarországi vendégmunkára a többnyire nyolc osztályt végzett fiatalok. Gagyí József tanulmányából kiderül, hogy a Méréfalván 1969-1979 között születettek közel harmada járt 1994-ig magyarországi vendégmunkára. Terepkutatásaim alapján megállapíthatom, hogy a fiatal méréfalvi lányok – mivel már korábban rendelkeztek csölyospálosi ismeretséggel –, előszeretettel vállaltak munkát az itteni intenzív homoki gazdaságokban.

A munkavállalás irányának megválasztásában annak gazdasági, kulturális, társadalmi és nyelvi összetevői egyaránt fontosnak bizonyultak.

A moldvai csángó falvak mint potenciális vendégmunkás kibocsátók

A csölyospálosi gazdaságok vendégmunkás-szükségletét egy idő óta szinte kizárólag a moldvai csángó katolikus vendégmunkások elégítik ki. Ahhoz, hogy megértsük a magyarság ezen leghányatottabb csoportjának migrációs folyamatait, szükségesnek tartom röviden bemutatni azt a környezetet, amely évszázadok óta alakítója az egyes egyének döntésvállalásainak.

A Keleti-Kárpátok keleti lejtőin leszaladó patakok mentén, román falvaktól körülvéve él a moldvai katolikus magyarság. Máig megtartott katolikus hitüket 1227-től a frissen alakult Milkói Püspökség keretében (Theodoric dominikánus¹⁰ első püspökük, aki tagja volt a magyar püspöki karnak is¹¹) élték meg, ez a mindmáig kimutatható legfőbb identitásbéli kötődésük.

⁹ GAGYI J., 1994, 28.

¹⁰ HORVÁTH A. 1994. 11.

¹¹ DOMOKOS P. P. 1984, 29.

A moldvai magyarság folyamatos migrációs kapcsolatban állt a Székelyfölddel. A 14. században a magyar királyság kiterjesztette védelmi övezetét a Keleti-Kárpátok Moldva felőli lejtőire is, e célt szintén kitelepített magyarokkal és más nemzetiségekkel kívánták elérni. Nagyobb hullámot jelentett a 15. századi huszita kivándorlás, ekkor alapították a mai Husz (Husi) városát. 1764-ben, a hírhedt madéfalvi veszedelem idején a lakosság tömegesen menekült át a Kárpátokon túli magyar települések oltalmába.

A moldvai magyarság sem letelepedésének ideje, sem származása szempontjából nem számítható egységes néprajzi csoportnak. Területi elhelyezkedés alapján három főbb csoportot mutathatunk ki: északi csángók – Románvásár (Roman) környékén, déli csángók – Bákótól délre, székelyes csángók – többnyire a mai Bákó megye területén, a Tazló és Tatros völgyében.

Földrajzi elhelyezkedésükön kívül egymástól nyelvi és kulturális különbségeket is mutatnak.

Az északi csángó települések lakói mind nyelvükben, mind pedig szellemi kultúrájukban a legtöbb archaikus elemet őrizték meg. A Szeret mentén élő déli csángókat a történelmi dokumentumok a 15. századtól említik, nyelvük részben eltér a korábban említett csoportétól. A székelyes csángók főleg a madéfalvi veszedelem után szállták meg jelenlegi földjeiket, nyelvükben és kultúrájukban egyaránt legszorosabban kötődnek a kibocsátó Székelyföldhöz. Napjainkig intenzív társadalmi kapcsolatban állnak e területtel.

A csángó megnevezést a kutatók és ők maguk is vegyes érzelmekkel fogadják; ennek ellenére mind az szakirodalom, mind az érintettek használják. Etnikai értékeitük mérlegelésénél fontos tényező, hogy régóta román környezetben élnek. A magyar nemzettől való térbeli leszakadásuk még az előtt elkezdődött, hogy a nemzetté válás folyamatai befejeződtek volna. Környezetüktől való másságukat katolikus voltukban érzik, nyelvi identitástudatuk mára kevert, „csángó” nyelvtudásukat (amelyet maguk sem tartanak igazi magyarnak) egyszerűen állapotnak fogják fel. Néhányan ezt plusz adottságnak tekintik¹².

Megélhetésük a szűkös családi birtokaikból fakadóan hosszú ideig igen szegényes volt. A nagy természetes szaporulat a birtokok gyors felaprózásához vezetett. A népszaporulat egy bizonyos idő után feszítővé vált, falvaikból csoportosan váltak ki új életteret keresve. Ez ritkább esetben új falvak alapítását jelentette, Bukovina 1774. évi megszállása után részt vettek annak benépesítésében több ízben is. Az iparosítás éveitől kibocsátásuk a moldvai, havaselvi és erdélyi ipartelepek felé irányult.

A századunk közepén lezajlott kollektivizációs és iparosítási törekvések után a férfiak szinte kivétel nélkül a városokban kerestek munkát. A gyermekek nevelése, a föld megmunkálása, a gazdaság körüli munka teljesen az otthon maradt asszonyokra hárult.

¹² "... a romány csak rományul tud értekezni, de mü tudunk tanácsolni a románval es, az ungurval es, csángóval es..." (Lábnyik 1992,)

Térkép: Csoma Gergely Moldvai csángó magyarok (Bp. 1988) című könyvéből

A Csölyospáloson vendégmunkát vállaló csángók szinte mind egy faluból, a Tazló menti *székelyes csángó* Gajdárból (Bákó megye, Coman község) kerültek ki (lásd térképmelléklet). Ez megkönnyíti munkámat, hisz leszűkíti a vonatkoztatási pontokat.

E település első említése a 19. század közepéről Jerney János tollából származik, 150 lakossal¹³. A község napjainkig dinamikusan fejlődik, így az 1930-as népszámlálás 373 lakost tart számon, amelyből 369 katolikus, 368 magyar nemzetiségű, és ebből 367 magyar nyelvű is¹⁴. (A további következtetések levonása érdekében szükséges megjegyezni, hogy ugyanitt szerepel Coman plusz 42 lakossal, tehát összesen 411 fő). Tánczos Vilmos 1992. évre vonatkozó adatai szerint¹⁵ összesen 931 fő él a településen, amelyből katolikus 927 fő, a magyar nyelvet ismeri 850 fő, az összlakosság 91%-a. Látható, hogy a nagyvárosokba irányuló természetes migráció mellett is a 62 év alatt 125,5%-os a népszaporulat. Ez az adat messze felülmúl minden számítást; míg az adott időszakban legnagyobb természetes szaporulatot mutató Moldva 67%-os növekedést mutat, addig a Moldvában élő katolikusok 118%-os helyben maradt népszaporulatot jelentenek. A *szocialista iparosítás* éveiben Moldva volt az ország legnagyobb munkaerő-kibocsátó területe. Gajdárban ma is általános a hat-nyolcgyermekes család.

Érthető, hogy a szocializmus összeomlása után felszabadult hatalmas tömegű lakosság a kevés és gyenge minőségű termőfölddel rendelkező községen belül képtelen volt megélhetést találni. Ugyanakkor szakadt e népességre a fogyasztói társadalmi minta is, ami az eddig belső gazdasági cserekereskedelemre támaszkodó társadalmat a monetáris forgalom megnövekedésére készítette. Kutatásaim lezárása után jelen témában vizsgálódásokat végzett Hegyeli Attila is, aki a gajdári helyzetet ekképp látja: „...új igények születtek, amelyek lokális megoldásokkal nem elégíthetők ki. Gondolok itt főleg a beépített környezet alakításának új trendjére, de reprezentatív és státuszszimbólumot jelentő modernizációs termékek beszerzésének igényére, valamint a státuszfogyasztás egyre pénzigényesebb mozzanataira.”¹⁶

A megélhetés biztosítása és az életszínvonalban való minőségi váltás igénye természetes módon vetette fel a pénzhez jutás lehetőségének keresését. Nyilvánvalóvá vált, hogy egyetlen lehetőség áruba bocsátani azt, aminek bővében voltak: munkaerejüket. E cselekvési modellnek körükben már jól bevésődött előképe volt. A romániai munkaerőpiac telítettsége miatt csak viszonylag alacsony hasznot hozhatott volna: Hamar egyértelműsödött számukra, hogy külföldön kell megtalálni a lehetőségeket. Így már közvetlen a változások utáni években Izrael, Magyarország és Oroszország fekete-munkaerő piacán találjuk a fiatalság jelentős részét.

Hazánkban számukra két, egymástól eltérő, előnyökkel és kockázattal járó lehetőség – Budapest és a nagy városok építkezéseiben való részvétel – nyílt, ami látványosan jóval nagyobb haszonnal, de ugyanakkor nagyobb kockázattal is járt. Ezzel

¹³ JERNEY J. 1845, 176.

¹⁴ DOMOKOS P.P. 1984, 171.

¹⁵ TÁNCZOS V. 1997, 378.

¹⁶ HEGYELI A. 1998, 3.

szemben a vidéki Magyarország tanyás gazdaságaiban, bár kevesebb haszonnal kecsegtető, de annál biztonságosabb a mezőgazdasági munka. Ez a lehetőség céljukat kétszeresen is segítette: egyfelől saját fenntartásuk súlyát levették a család válláról; másfelől a megkeresett pénzzel be tudtak segíteni az otthoni befektetésekbe és a mindennapi megélhetésbe¹⁷.

A kilépések előkészítése

Első személyes találkozásaim a Magyarországra vendégmunkára érkező csángókkal 1990-ben voltak. Három, 20 év körüli, magyarul keveset beszélő fiatal kereste, hol vállalhatnának munkát. A beszélgetésből kiderült, hogy csupán hallomás alapján indultak el. Ilyen nekivágás csupán a kezdeti időszakban fordult elő, azóta már otthon igyekeznek minden információt beszerezni a lehetőségekről.

A Csólyospáloson munkát vállalók mindenike előre felkészült, általában rokonokkal, barátokkal jött el. Azok, akik már kint voltak dolgozni, amikor újév környékén hazamennek, szinte kötelességüknek érzik az esténkénti beszélgetések alkalmával tüzetesen elmondani mindent, amit munkájukról tudni kell. E beszámolók alapján minden érintett fiatal tisztában van a végzendő munkával, a lehetőségekkel, az elvárásokkal, nem is beszélve a bérekről. Értérendjükben a becsületesen megszerzett pénz és az általa való gyarapodás kiemelt helyen áll, ezért a kint dolgozók példája sokakra serkentőleg hat. Van Gajdáron olyan család, ahol a kilenc gyerek közül négyen vállaltak Csólyospáloson munkát. A kilépő korosztályt 14-30 év közötti fiatal fiúk alkotják, többnyire a katonaság előtt; de leszerelés után is többen visszatértek már, köztük házasemberrel nem találkoztam.

Csólyospálosra az első csángó vendégmunkások Kiskunhalas-Balotaszállásról az egyik helyi gazda ott lakó nagybátyjának ajánlására jöttek 1992 januárjában¹⁸. Azóta számuk gyors ütemben szaporodott. 1995-re 25-30 fő közé, de a kutatás lezárása óta tovább növekedett: 1998 áprilisában 52 csángó fiatal dolgozott a településen¹⁹. Balotaszállási megjelenésük egy gajdári fiatalembernek köszönhető, aki Kiskunhalasra nősült, és az őt meglátogató rokonaiból kerültek ki az első vendégmunkások. Csólyospáloson kívül több szomszédos településen – Kiskunhalason, Kömpöcön, Forráskúton, Balástyán - is dolgoznak/tak csángó vendégmunkások.

Az igények találkozása, munkavállalás

Az eddigiekből látható, hogy a csólyospálosi intenzív kertészeti gazdaságokban kialakult munkaerőhiány pótlására szinte egyedüli megoldásnak számított a vendégmunka igénybevétele. Saját bevallásuk szerint a helybéli munkanélküliekkel csak nagyon ritka esetben tudják elvégezni munkájukat²⁰. Azt tartják róluk, hogy

¹⁷ "Mit csinálsz a megkeresett pénzzel? - Viszem haza, s odadom apómnak... segítem a testvéreimet házat csánni...." (S.C.A. gajdári vendégmunkás 1995)

¹⁸ B.GY., H. Gy., B.C.

¹⁹ HEGYELI A. 1998, 5.

²⁰ "Ezt a munkát az itteniekkel nem lehetne el se képzelni." (P.I. csólyospálosi gazda, 1994)

csak azt keresik, hogyan húzzák ki magukat a munka alól, és e mellett a fizetség szempontjából is jóval követelőzőbbek²¹.

Csölyospáloson a már bemutatott előképek után jelentett gyökeres változást a romániai határ 1989-ben történt átjárhatóbbá tétele. A kezdetekre így emlékszik F. F.-né csölyospálosi gazdálkodó: *„Hogy ez a kapcsolatuk volt, jöttek az erdélyiek. Eleinte csak egyszer lehetett átjönni, akkor is jöttek egy-egy kicsit dolgozni is....mikor a határt felszabadították, akkor má' jöttek, úgy is volt, hogy tízen is voltak, ide eljöttek, mert ismerősek voltak, s innen indultak tovább. Mondták a fiamnak, hogy keressen munkát, s aztán innen indultak tovább. Mi voltunk az elosztó állomás...”*

Mindkét fél részéről fontos tényező, hogy azonos nyelvi környezethez tartoznak, bár ez nem jelent azonos kulturális háttérrel. A különbségek főként az összmagyarságról alkotott képben, a gazdasági fogyasztási normákban, a tárgyi környezet megítélésben és a társadalmi morális értékrendben testesültek meg.

A gazdák körében egyre jobban elterjedt – főképp a máréfalvi és gyergyói – székely, majd később a moldvai csángó magyar fiatalok foglalkoztatása. Ez számukra is változást jelentett, mivel most már a vendégmunkásoknak a hosszabb távú ellátásáról is kellett gondoskodniuk. Az elhelyezés nem jelentett gondot, hiszen e tanyás településen szinte minden család rendelkezett megfelelő nagyságú és emberséges lakóhellyel, hiszen többeknek a tanya mellett a faluban is volt házuk.

A megegyezés

A kertészeti gazdaságok folyamatosan bőséges munkát nyújtottak, így a bérmegállapodás mindig hosszabb időre és napi változó munkaidőre történt átalányban. Természetesen mindig bele kellett számolni, hogy a vendégmunkások a családtagokkal egyforma, teljes ellátásban részesültek. Ez a munkavállalók számára azért jelentett előnyt, mert elszámoláskor egy összegben megkapott bérüket szinte teljes egészében hazavihették. Általában egy-egy kilépéssel hosszabb ideig, akár folyamatosan több hónapig is tartózkodtak Csölyospáloson. A munkaközi, szabad idejüket szintén a család tagjaival vagy egymással töltötték. Néhány figyelmesebb gazda arról is gondoskodott, hogy amikor a munka megengedte, kirándulni, szórakozni is eljuthassanak. Róluk a gazdák meglelégedéssel nyilatkoztak *„....nem igazán jellemző rájuk, hogy a mezőgazdasági munkákhoz hozzászoktak volna, de igyekeznek mindent megtanulni...”*²²; *„nem úgy csinálják, mint a tszcs-ben, hogy szedi a krumplit és háromra rálép, hogy ne kelljen felvenni”*²³. Mindezek mellett kezdetben (1991-93) napi 4-500 Ft körüli bérben állapodtak meg, ez mára elérte az 1000 Ft/nap értéket, az ellátáson felül. Ez az összeg az elvégzett munka fejében túl alacsonynak tűnhet, de figyelembe kell venni, hogy a teljes ellátás mellett ez szép

²¹ *„Csak előbbre akar jutni, nem úgy, mint sokan itt Csölyoson.”* (R.M.-né csölyospálosi gazdálkodó, 1994)

²² R.M. csölyospálosi gazdálkodó, 1994

²³ P. I. csölyospálosi gazdálkodó, 1995

megtakarítást, tiszta jövedelmet jelent a munkavállalónak. Általában a gazdák egy-
séges bértartellbe rendeződtek, és többnyire ez határozta meg a bérek alapját.

A munkakapcsolat

A vendégmunkások szinte minden munkát végeztek, ami egy intenzív kertész-
gazdaságban, a mezőn, a földiában vagy a ház körül adódott. Sokszor előfordult,
hogy a munkafázis sürgőssége miatt még az éjszakába is belenyúlt munkájuk.

Számunkra kezdetben szokatlan volt a nyári, közel negyven fokos hőség. Ez
ellen úgy próbáltak védekezni, hogy amikor a napsütés kibírhatatlanná vált a déli
órákban, hosszabb pihenőt tartottak. Ilyenkor gyakran az öntözőgödrök vizében
vagy a közeli tóban kerestek enyhülést. Az így kimaradt munkát az esti és hajnali
órákban igyekeztek pótolni. Minden munkakezdésnél, különösen az új munkafo-
lyamatoknál a gazdák elmagyarázták, mit kell csinálni, adott esetben mire kell fi-
gyelni. A munkák során egymás között és a helybéliekkel egyaránt sok mindenről
beszélgettek. Erre a kikerült fiataloknak különös szükségük is van, bár egyénisé-
güknél fogva olyan életvezetésre törekcszenek, amelyben egyrészt prioritásuk van az
egyéni döntéseknek, másrészt mindig igénylik a velük történtek közösségbeli fel-
dolgozását is²⁴.

Volt rá példa, hogy nyáron a vendégmunkások száma 180-200 főig is emelke-
dett egy-egy fontosabb idénymunka idején. Munkájukat mindig meghatározta a
gazda viszonyulása²⁵. A közös munka a konkrét munkán túlmenően társadalmi
kapcsolatok kialakulásának is színterévé vált. A gazdák gyakran otthonaikban is
meglátogatták egykori vagy éppen náluk dolgozó munkásaikat, részt vettek azok
családi és közösségi ünnepein (lakodalom, keresztelő, búcsú stb.). Hosszan tartó
baráti kapcsolatok alakultak ki, amelyeket sok esetben a munkakapcsolat megszűnte
után is máig ápolnak. Volt rá eset, hogy néhány csölyosi gazda maga is vendég-
munkásként jelent meg Gyergyóban, gépeikkel aratni mentek.

A vendégmunkásokat a mindedig leírtak mellett legtöbbet a kertészetekben
foglalkoztatták. A földiákban már január közepén jelentkezik a talajelőkészítés, pa-
lánták keltetése, fűtés, tápkockázás (1. ábra), palántázás. Majd kora tavasztól kiül-
tetés, kapálás, pikkérozás. Ősszel krumpliszedés, paprikaszedés (2. ábra), -hasítás,
-szárítás, piacolás, egyéb termények betakarítása. Tehát a munkáskézre folyamato-
san szükség volt.

A gazdák egymás közötti viszonya a nemes versengés mellett erős egymásra-
utaltságot is tükröz. Gyakran kisegítik egymást, kölcsönadják eszközeiket, gépeiket,
munkásaikat egymásnak, amikor valahol több munka adódik. Ez mindkét félnek jó,
mert ilyenkor természetes, hogy a vendégmunkások ellátásáról és fizetéséről is az a
gazda gondoskodik, akinek éppen dolgoznak. A faluban járva-elve gyakran halla-
ni, amint a gazdák egymás közt így beszélnek: „Van holnapra egy románod?”

²⁴ BODÓ J. 1994, 72.

²⁵ "A munka attól függött, milyen a gazda. Ha figyelmes és emberi volt a fogadtatás, akkor nagyon jól dolgoztak." (R.M. csölyospálosi gazdálkodó, 1994)

1. ábra. Tápkockázás a fóliában

2. ábra. Vendégmunkások paprikaszedés közben

A gazdasági szempontokat figyelembe véve úgy tűnik, hogy mind a gazdák, mind a vendégmunkások elfogadták kialakult viszonyukat, és egy viszonylagos kölcsönös megelégedés jellemezte kapcsolatukat. A kiegyensúlyozottságra utal, hogy ugyanazon vendégmunkások ugyanazon gazdákhöz egymás után több alkalommal is visszatértek. Ez az egyensúly azonban gyakran mutat elmozdulásokat hol egyik, hol másik irányba, hisz mindkét fél belső mozgatórugója más irányban hat.

Természetes módon alakultak ki konfliktusok is a munkavállalók, a munkaadók és munkavállalók, valamint az egyes gazdák között.

Legfontosabb konfliktus források:

vendégmunkások között	- a munkavégzésben feltűnő különbségek (szorgalmasabb - lassúbb) - rivalizálás egymás közt, irigység egymás iránt
munkaadó és vendégmunkás	- gondolkodásbeli és kulturális különbségek - ritkább esetben túl szigorú hozzáállás
gazdák között	- a bérkartell megszegése - egymás munkásainak elcsábítása.

Szempontunkból a gazdák és a munkavállalók közötti konfliktust tartjuk a legfontosabbnak, mivel ezek elemzése ad magyarázatot a későbbiekben bekövetkezett vendégmunkásváltásra is.

A székelységnek nagyon érzékeny és élő magyarságtudata van. Értérendjében ez – főleg a változások idején – külső kapcsolatainak meghatározásában nagyon előkelő helyre került; gyakran megelőzte a gazdasági javakat. A székely emberi tartásában is kevély, sokszor makacs. Elvárásai az anyanemzettel szemben mind erkölcsi, mind kulturális téren magasak. Állapotát – hogy otthonától távol vendégmunkát kényszerül végezni –, átmenetinek fogja fel. Önmagát kiszolgáltatottnak érzi²⁶, bár önkéntesen vállalja a munkát. Igyekszik a kint tartózkodást a kimondottan szükséges, lehető legrövidebb időre korlátozni. Az otthonától távol töltött idő maximális kihasználására, a célok gyors elérésére, a kelengye vagy egyéb gazdasági javak (traktor, személyautó, színes televízió, parabola antenna) megvásárlásához szükséges pénz megszerzésére törekedett.

Magyarán érthető, ha minden, rájuk vonatkozó negatív megjegyzés mélyebb nyomokat hagyott és hagy bennük. Igaz, hogy néhányan maguk az erdélyiek közül is eltékoztak a kocsmában keresetüket, és a gazdák gyakran általánosítanak. Számukra az egyik legmegalázóbb, ha lerománnozzák őket²⁷, és sajnos ez az általánosí-

²⁶ "...nagyanyám mindig mondta: <Kisfiam, te földönfutó leszel.> Ezt nagyanyám mondta kiskoromban. <Mi az, hogy földönfutó?> <Majd megtudod.> Nem érzem otthon magam; ha hazamegyek, már 10 nap után ott se érzem magam otthon - talán ez a földönfutó." (L.Cs. Székelyföldről Csőlyospálosra áttelepült vállalkozó, 1995)

²⁷ "Nagyon különbözőképp fogadtak, gyakori volt az a nézet, hogy aki Romániában él, az mind cigány.", "Ki tudja, miféle, mér enged be a házába?" (M.S. Csőlyospáloson letelepült gyergyói vendégmunkás, 1995)

tás nagyon gyakori országszerte, nem csupán az általam vizsgált területen.²⁸ A gazdák jó része érezte, hogy ő ad munkát a vendégmunkásnak, és itt ő az úr, ő mondja meg, mi hogy jó, az erdélyi meg örvendjen, hogy munkát kap.

A helybéliek egy részének a vendégmunkásokhoz való viszonyulását egy, Erdélyből itt maradt fiatalember frappánsan fogalmazta meg: „Egy fontos tényező, hogy hogyan gondolkodnak itten az ottani magyarságról. Itt végülis minden család másképpen tájékozódott. Más a véleménye az ottani magyarokról. Igaz, én se mondom, hogy mindenki, aki átjön, mind jó, tisztelettudó, szorgalmas, becsületes. Természetes, hogy ez nem így van, hisz van az itteniek között is mindenféle ember, de sokáról nagyon rosszul vélekednek, pl. hogy cigány vagy román. Volt rá példa, aki azt mondta: <Aki ottan él, az mind cigány.> A rossz példa, az nagyon gyorsan terjed, de hála istennek sokan a jó oldalait is megnézik az embernek, ez tisztelettudó, ügyes, különbözik a többitől.” E megfogalmazás nem nélkülözi az erdélyi vendégmunkás szubjektivitását, de épp ezért különösen fontos, mert rávilágít, hogy bizonyos cselekvési struktúrák milyen érzést keltenek a vendégmunkát vállalókban. Ennek tudatában talán könnyebb lesz megérteni, hogy viszonylag rövid idő alatt csökkent minimálisra a székely munkaerő kínálata településünkön. Igazságtalanok lennénk, ha csupán ezt az egy okot sorolnánk fel a vizsgált területről való kivonulásuk mellett. Ugyanennyire fontosak az ez idő alatt Erdélyben bekövetkezett változások is.

Időközben Romániában visszaadták a gazdáknak a földeket. A családi gazdaságok szerepe jelentősen felértékelődött. A fiatal számára már nem városban, hanem a helyi társadalomban kell újra minél jobb, induló gazdasági feltételeket teremteni²⁹. Udvarhely és Gyergyó környékén viszonylag kiszámítható gazdasági progresszió mutatható ki. Lassan a Magyarországon megkeresett pénz otthoni vásárlóértéke jelentősen devalválódott. A változás utáni első években a forintban félretett, és lejre való átváltás után a Romániában még részben államilag szubvencionált áruk megvásárlásával jelentős többlet beszerezést lehetett elérni. Az utóbbi időben azonban az árak elérték, sok esetben meg is haladták a magyarországiakat, így ez - mint vonzóerő - jelentősen veszített értékéből.

Időközben a magyar állam egyre inkább figyelte a jelenségre, és a kezdeti elnéző magatartásával szemben egyre erősebben lépett fel a feketemunka, az illegális tartózkodás ellen. Egy idő után az itt tartózkodás illegális voltának elkerülésére azt eszelték ki, hogy havonta a legközelebbi határállomásnál átrándulnak Romániába, és újra belépve egy további hónapra legalizálják ittlétüket. Mindez plusz költségeket, idegeskedést jelentett munkaadónak és vendégmunkásnak egyaránt. Törvényességi szempontból e jelenség üldözendővé vált. Razziákat tartottak, gyakorivá váltak a büntetések, kiutasítások, előállítások.

²⁸ „Engem otthon a katonaságnál hazátlan ungurnak (magyar) hívtak. Magyarságomat büszkén vállaltam, de itt: így román, úgy román... Az előző rendszer elbűtítása után az itteniek nem ismerik a kinti magyarságot.” (L. CS. erdélyi vendégmunkás, 1995)

²⁹ GAGYI J. 1994, 35.

Székely-csángó generáció-váltás a vendégmunkában

A fentebb leírtakat figyelembe véve senkit nem lep meg, hogy a vendégmunkát vállalt székelység – amint céljai közelébe ért –, nagy többségében kivonult a csőlyosi gazdaságokból. Ezzel a kivonulással párhuzamosan jelent meg egy új vendégmunkás hullám a moldvai csángó fiatalok révén.

1992 telén két gajdári csángó fiatal kopogott be az egyik csőlyospálosi gazda kapuján, kezükben ajánlólevéllel, amely Balotaszállásról, a nevezett gazda egy rokonától származott. A rokon úgy gondolta, hogy nála – igaz – elfogyott a munka, de jó hasznát veheti a két fiatalembernek unokaöccse. A gazda számára furcsának tűnt nehézkes magyar beszédük, hisz ő ekkor találkozott először e népcsoport tagjaival. Sokáig valóban románoknak is hitte őket.

A két fiatal kölcsönös meglepődésre szinte családtagként illeszkedett be hamarosan a családba. Felismerték a munkaerő-szükségletet, és amikor első alkalommal hazautaztak, testvéreikkel, barátaikkal tértek vissza. E láncreakció eredményeként közel 100 moldvai csángó fordult meg az elmúlt évek során hosszabb-rövidebb munkára a településen.

Megjelenésükkel több szempontból átalakult a község vendégmunkaképe. Ők az otthonuktól való nagy távolság miatt teljes évre szegődtek el egy-egy gazdához. Akárcsak az erdélyiek, ők is megállapodott bérük mellett teljes ellátást és szállást kaptak többnyire a tanyákon. Bérük nagyobbik részét általában hazautazásuk előtt kapták meg, addig a hétvégi szórakozásokhoz és a havonkénti *pecsételtetések*kor (határátlépés) kaptak bizonyos összeget, amit a gazdájuk rendszeresen vezetett.

Munkájukban, céljaikban, kulturális önazonosság-tudatukban egyaránt lényegesen különböztek az erdélyi magyaroktól. A gazdák véleménye szerint szorgalmasabbak, többet és lelkiismeretesebben dolgoznak „nem csak a saját hasznukat nézik”, alázatosabbak, alkalmazkodóbbak. E különbségek gyökerére könnyen rávilághatunk, ha megvizsgáljuk a kibocsátó környezet kulturális bevésődéseit.

Otthonukban nagyon erős román környezeti hatás alatt élnek, ami különösen falujukon kívül nagyfokú alkalmazkodó képességet vár el tőlük. Nemzeti és etnikai tudatuk rendkívül kevert; amíg a székely magyarságára büszke, addig számukra önazonosságuk legfontosabb jelképe katolikusságuk. Településeik a magyar nemzettesttől még a nemzetté válás előtt elszakadtak. Gajdár község igaz, hogy székely eredetű, de közvetlen kapcsolatai kibocsátó közegével még a 19. század elején megszakadtak. Így magyarság- vagy románságtudatuk csak a külső elvárások szerint működik attól függően, hogy adott helyzetben melyik előnyösebb számukra.

Erről tanúskodik a következő kis történet:

„Egy szomszéd faluban, Kömpöcön egy szórakozóhelyen voltam a barátnőmmel. Megszólít hátulról románul egy fiú:

- Hogy hívnak?

Mondom, hogy M. Sándornak.

- S az románul hogy jön ki?

- Csakis így: M. Sándor. - mondom.

- De te is Erdélyből vagy, ugye? Én is odavaló vagyok, Bákó mellől Comanból. Engem itt Gyurinak, otthon Gheorghitanak hívnak.

Végül is ő itt tanult meg teljesen magyarul, ez is egy szempont.³⁰

Kilépéskori céljaikat kérdésemre vegyesen határozták meg. Sokan vannak, akik az otthoniak megélhetésére küldik haza pénzüket, többen házat építenek³¹, van, aki testvéreit segíti ily módon az építkezésben, vásároltak és vittek haza személyautót, presztízs fogyasztási javakat, színes televíziót, videót,³² divatos ruhákat, sportcipőt stb. Újabban fiatal, házasságkötés előtt álló lányok is jönnek, akik a „zesztréjük”, hozományuk árát keresik itt meg.³³

A magyarországi vendégmunkával való első találkozásukról, tudatlanságukról a gazdák is, maguk is mosolyogva beszélnek: „...nem is tudtuk, mit mondanak, csináltak, ahogy mutatták...”³⁴ „...akármit megmutattunk nekik, azt csinálták, nem kellett kétszer megmutatni”³⁵, „...nem szerettem, hogy jöjjenek velem, és mondják, ezt kell meg azt kell csinálni. Mikor megmondta egyszer, hogy mit kell, akkor tudtam...”³⁶, „...hamar megtanulták az itteni gépek, felszerelések kezelését...”³⁷

A gazda nem mindig tapintatosan közelített hozzájuk: „...Hogy nézel te ki? Ugye félsz éjjel kimenni? Elbírod-e a moslékos vödöröt? ...”³⁸

Kezdetben nyelvi nehézségeik is adódtak. A csángó nyelvhez szokott fiatalok nem mindig értették meg a homoki gazdák nyelvét, és fordítva. „...nem tudok olvasni, s meg kell tanulnom még tanácsolni (beszélgetni) es...”³⁹. „...otthon a szüleim most má’ beszélnek magyarul velem, a testvérekkel románul meg csángóul...”⁴⁰. „...mondták, hogy sárgarépa, nem tudtam mit akarnak, hát ugye mi ennek azt mondjuk, hogy morkov, s aztán itt mondják, hogy tojás, mi meg hogy tyukmony, a kukoricának mondjuk, hogy puj, há ezeket mind meg kellett tanúni...”⁴¹

A munkában a gazdák és a csángók viszonylag hamar egymásra találtak, és legalábbis látszólag megértették egymást. Összehasonlítva az Erdélyből jött vendégmunkásokkal a gazdák jobban meg voltak elégedve velük: „...másabbak, mint az erdélyiek, szinte ők hajtának, hogy ezt is, azt is meg kell csinálni, igazán tudnak örövendeni, ha szép a termés...”⁴²; „...mindig segítenek, azt nézik, mit kell csinálni, nem azt, hogy hova lehetne leülni...”⁴³; „...jó részükre rá lehetne bízni a gazdasá-

³⁰ M.S. Csólyospáloson letelepedett gyergyói vendégmunkás, 1996

³¹ "- Mit csinálsz az itt keresett pénzzel? - Há csánok házat." (H.J. csángó vendégmunkás, 1994)

³² "Konkrét céllal gyűjtenek, inkább elektronikai cikkekre, háztartási gépekre, amik nálunk természetesen. Igyekszenek megtakarítani minél többet." (R. M. csólyospálosi gazdálkodó, 1995)

³³ HEGYELI A. 1998, 5.

³⁴ H. József csángó vendégmunkás, 1995

³⁵ F.F.-né gazdálkodó, 1994

³⁶ H.J. csángó vendégmunkás, 1995

³⁷ R.M. csólyospálosi gazdálkodó, 1996

³⁸ F.S. csólyospálosi gazdálkodó

³⁹ H.J. csángó vendégmunkás, 1996

⁴⁰ H.Gy. csángó vendégmunkás, 1994

⁴¹ B.C. csángó vendégmunkás, 1995

⁴² P. I. csólyospálosi gazdálkodó, 1994

⁴³ P. I.-né csólyospálosi gazdálkodó, 1995

got..”⁴⁴; „... kiszakítok egy darabot a földemből, s odaadom, hogy amit azon termel, az legyen az övé, tanuljon önállóan gazdálkodni...”⁴⁵

Látható, hogy a munka szempontjából hamarosan normális egyensúly állt be. A kialakult munkakapcsolat leginkább a hajdani „gazda-béres” viszonyhoz hasonlítható, mindkét fél részéről új tartalommal. E viszonyra utaló tényezők a teljes évre való elszegődés, a bérek hazatérés előtti kifizetése, a gazdaságban betöltött mindegyes szerepük. A gazdák és az „újbéresek” között a munkán kívüli kommunikációban alakultak ki értetlen helyzetek. Ugyanis az erdélyiekkel ellentétben furcsa volt a munkaadók szemében a csángók történelmi járatlansága, magyarságukhoz való semleges viszonyulásuk. Ezt sokszor szemükre is vetették, gyakran szidva a románokat Erdély elnyomásáért. Ezzel szemben katolikus vallásosságukra, a csángók számára egyetlen, fontos identitásbéli tényezőre nem gondoltak. Ez talán azzal magyarázható, hogy a gazda(g)ság hajszolása átalakította ebbéli értékrendjüket. A vendégmunkások – amikor erre rákérdeztem –, úgy feleltek, hogy templomba szívesen mennének, csak hát ezek nem járnak, s így ők sem jutnak el, legfeljebb búcsúkor.

Néhány gazda fontosnak tartja, hogy szórakozási lehetőségeikre is oda figyeljen. Így közösen mentek kirándulni Budapestre, az állatkertbe, a vidámparkba, a Balatonra, diszkóba. Mindkét fél elmondása szerint ezek mély nyomokat hagytak bennük.

A hatóságok évente több alkalommal rendeznek kommandós „hajtóvadászatot” a feketemunkások ellen. Ilyenkor sokukat előállítják, és azonnal ki is utasítják az országból. Jó ideig ezt úgy hidalták át, hogy nagyon hamar „elveszítették” útleveleket, és a Bákóban kiállított új okmánnyal többségük rövid időn belül visszatért. Egymás kölcsönös megbecsülésére utal, hogy volt rá példa: az ittmaradt bért a gazdák Gajdárba utána vitték az otthon rekedt vendégmunkásnak. Néhány gazda fontolgatta egy-egy vendégmunkás itteni letelepítésének a lehetőségét is, ez az adminisztratív nehézségek miatt hiúsult meg. Többen szívesen letelepednének itt elhagyott tanyákon, de amikor rákérdeztem, hogy családtagjaik utánuk jönnének-e, határozottan azt mondták, dolgozni és látogatóba igen, de végképp nem, mivel sem írni, sem olvasni magyarul nem tudnak, szokatlan számukra az itteni homok és pusztaság, és hiányozna az otthoni dombos környezet.

Kölcsönös előnyök, tapasztalatok

A vizsgált idő közelsége miatt rendkívül nehéz egyértelmű mérleget vonni a jelenségről; ehhez még sok további kutatásra van szükség. Ki kellene terjeszteni a munkát a Homokhátság többi falvaira is. A kutató dolgát nehezíti a zaklatások miatt kialakult nagyfokú bizonytalanság is. Néhány tapasztalat azonban mindenképpen levonható, bár ezek nem minden esetben vágnak egybe az első feltételezésekkel.

Megállapítható, hogy e munkakapcsolat minden érintett fél részéről önkéntes alapon jön létre. Abból, hogy e folyamat napjainkig tovább tart, arra következtet-

⁴⁴ R.M. csőlyospálosi gazdálkodó, 1996

⁴⁵ P. I. csőlyospálosi gazdálkodó, 1995

hetünk, hogy az egymással szembeni gazdasági elvárások a legtöbb esetben teljesülnek. Mind a vendégmunkások, mind a gazdák szempontjából az egymásrautaltság identitásbéli csiszolódáshoz is vezet. A vendégmunkásoknál – főleg a fogékonnyabbaknál –, a szerzett termelési és gazdasági tapasztalatok a továbbiakban hasznosítható tudássá érnek. A kibocsátó közösségek gazdasága számára mindenképpen serkentőleg hatnak, jóllehet ez nem jár egyértelműen belső, gazdálkodási struktúrájuk átalakításával is. Hegyeli Attila jegyzi meg, hogy bár a Gajdára hazatért fiatalok külsőségeikben részben átformálták a beépített környezet képét, azonban építési kultúrájuk a belső komfortot tekintve konzervatívabb (az új, emeletes épületekből még mindig kimarad a fürdőszoba).

A vizsgált jelenség társadalmi haszna is számottevő, ugyanis a kapcsolatok fennmaradása mindenképpen a szálak szorosabbra fűzését eredményezi. Ugyancsak formálólólag hat a befogadó közeg emberi értékrendjére, mivel több olyan apró tény került napvilágra, amelyek rámutatnak a konkrét pénzügyi hasznon túli, morális tényezők fontosságára.

Mindenképpen érték a csángó vendégmunkások magyar nyelvi jártasságának növekedése; de ezt nem szabad túlértékelnünk, mert az otthoni környezet csak mérsékelten fogadja be. Figyelembe véve, hogy a moldvai csángók épp nyelvi konzervativitásuknak köszönheték, hogy idegen környezetben is évszázadokon át sikerült megőrizniük anyanyelvüket, természetesnek fogható fel, hogy még a magyar nyelvvel szemben sem nyitottabbak. Tehát a csángó vendégmunkások számára egyelőre a magyar nyelv a munka nyelvét jelenti, amely közel áll otthoni beszédükhöz. Számukra a gazdasági haszon túl kulturális és élettapasztalatokat jelent a kinntartózkodás, egyben erősíti egymásrautaltságukat. Ez érvényes a kibocsátó közösség egészére is, mert belső társadalmi szükségletük az élmények folyamatos közvetítése. Körükben az individualizmus csak a közösségből kilépve erősödik fel, és abban a pillanatban, amikor újra hazatérnek, alárendelődik a közösségi normáknak.

Az eddigi tapasztalatok alapján a kialakuló jelenség, mivel többnyire kiegyensúlyozott kapcsolaton alapul, minden bizonnyal hosszabb időre meghatározza mindkét fél gazdasági irányultságát.

IRODALOM

BELLON TIBOR

- 1995 Homokba fült tanyák? In: Csólyospálos. Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Csólyospálos, 309-331.

BENDA KÁLMÁN (szerk.)

- 1989 Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706 Budapest

BODÓ JULIANNA

- 1994 Az időszakos migráció hatása az egyéni és családi életvezetésre. In: Antropológiai Műhely. Csíkszereda 7. 1994/3. 59-79.

BODÓ JULIANNA (szerk.)

- 1996 Elvándorlók. Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda

BÖZÖDI GYÖRGY

- 1939 Székely bánja. Marosvásárhely (1997)

DOMOKOS PÁL PÉTER

- 1984 A moldvai magyarság. Budapest (ötödik, átdolgozott kiadás)

FODOR FERENC

- 1995 A gazdálkodás fejlődése. In: Csólyospálos. Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről. Csólyospálos, 247-298.

GAGYI JÓZSEF

- 1994 Fiatalok és migráció. A máréfalvi fiatalok migrációs viselkedése In: Antropológiai Műhely. Csíkszereda 7. 1994/3. 27-43.

GEGŐ ELEK P.,

- 1838 A moldvai magyar telepekről. Budán (Reprint 1987)

HEGYELI ATILA

- 1998 „Mint gomba ide benőttek...” Moldvai csángók vendégmunkája Magyarországon. Kézirat

HORVÁTH ANTAL

- 1994 Stramosii catolicilor din Moldova (documente istorice 1227-1702) Sf. Gheorghe

JERNEY JÁNOS

- 1851 Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett (1844 és 1845) I-II. kötet. Pesten

KERTÉSZ JÓZSEF

- 1913 Tíz év a romániai misszióban. Kolozsvár

MIKECS LÁSZLÓ

- 1940 (második kiadás) Románia. Útjegyzetek. Budapest

- 1941 Csángók. Budapest (1989)

OLÁH SÁNDOR

- 1994 Egy székely falu vendégmunkás potenciálja In: Jönnek? Mennek? Maradnak? MTA Politikai Tudományok Intézetének Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 9-19.

OZSVÁTH GÁBOR DÁNIEL

- 1996 Havasalföldi magyar iskolák a századforduló évtizedeiben. In: Népiskolák Magyarországon. Tatabánya, 152-166.

TÁNCZOS VILMOS,

- 1994 „Én román akarok lenni” In: Keletnek megnyílt kapuja. Kolozsvár, 174-190.

- 1997 Hányan vannak a moldvai csángók? In: Magyar Kisebbség 1997/1-2. 370-393.

Szekler und Tschango in den Sandbodenwirtschaften von Csólyospálos

GÁBOR OZSVÁTH

Der vorübergehende oder dauerhafte Wechsel des Wohnsitzes ist im Laufe der Menschheitsgeschichte bei vielen Volksgruppen zu beobachten gewesen. Auch die Ungarn im Karpatenbecken bilden in dieser Hinsicht keine Ausnahme. Die Natürlichen und wirtschaftlichen Potenzen eines Siedlungsgebietes standen nur selten in Einklang mit den demographischen und politischen Voraussetzungen.

Während der letzten Jahrhunderte prägte dies auch die Lebensweise der siebenbürgischen Ungarn. Der knapp bemessene, landwirtschaftlich nur begrenzt nutzbare Boden zwang insbesondere die Szekler mit ihrem hohen Geburtenüberschuß, auch in anderen Gebieten, vielfach außerhalb der ungarischen Grenzen, z.B. in den Donaufürstentümern, nach Arbeit zu suchen.

In der Migration der ungarischen Tschango in der Moldau spielten neben wirtschaftlichen auch politische Faktoren eine Rolle. Immer wieder wurden sie von ihrem Wohnort vertrieben, ihrer Pfarer beraubt, so daß schließlich ihre Identität nur noch durch ihren Katholizismus geprägt wurde.

Aus den Gebirgsgegenden des heutigen Ungarns brachen Saisonarbeiter in die prosperierenden Landwirtschaftsgebiete des Tieflandes auf.

Im 20. Jahrhundert führten die Zerstückelung Ungarns durch die Grenzziehungen von Trianon sowie die Vernichtung der Bauernwirtschaften durch die sozialistische Umgestaltung der Landwirtschaft zu einer Minimalisierung der Wanderarbeit in der Landwirtschaft.

Der Transformationsprozeß der 90er Jahre führte auch in dieser Hinsicht zu Umgestaltungen in der Landwirtschaft. In der Gegend zwischen Donau und Theiß gingen die Landwirte nach der Rücküberweisung ihres Landes zunehmend zum intensiven, viel Handarbeit erfordernden Gartenbau über. Die neuen Farmwirtschaften waren bald mit Arbeitskräftemangel konfrontiert, dem sie durch Einbeziehung von Saisonarbeitern abzuhelpen versuchten. Anfangs beschäftigten die Soldaten aus den nahegelegenen sowjetischen Kasernen oder ostdeutsche Studenten, die sich hier ihre Reisekasse aufbesserten, bald auch als Touristen eingereiste Bekannte aus Siebenbürgen.

In den ersten Jahren nach 1989 kamen vor allem siebenbürgische Szekler, die so auf die wachsende Arbeitslosigkeit in ihrer Heimat reagierten und zugleich in bescheidenem Umfang Kapital für ihre eigenen landwirtschaftlichen Betriebe akkumulierten. Bald erschienen auch Tschango aus der Moldau, die zunehmend ganzjährige Arbeitsverträge abschlossen.

Die Beziehung zwischen Arbeitsgeber und Arbeitnehmer brachte auf beiden Seiten viele schwelende Probleme historischer, identitätsmäßiger und kultureller Art zutage und verlief nicht ohne rechtliche Konflikte. Heute sind die Tschango aufgrund ihrer großen Anpassungsbereitschaft ständige Arbeitskräfte in den Gartenbaubetrieben von Csólyospálos.

Insgesamt betrachtet kommen in diesem Migrationsprozeß beide Seiten auf ihre Rechnung, und trotz aller Reibungen kann diese bis heute entstandene Beziehung als gesellschaftlicher Gewinn betrachtet werden.

A KÖTET SZERZŐI

Bárkányi Ildikó néprajzkutató, osztályvezető, Szeged, Móra Ferenc Múzeum

Beszédes Valéria néprajzkutató, Szabadka, Városi Műemléki Hivatal

Bognár Anikó egyetemi hallgató, Szeged, JATE

Juhász Antal néprajzkutató, egyetemi tanár, Szeged, JATE Néprajzi Tanszék

Kovács Endre néprajzkutató, Doroszló

Kőhegyi Mihály régész, ny. múzeumigazgató, Baja

Merk Zsuzsa történész, múzeumigazgató, Baja, Türr István Múzeum

T. Molnár Gizella történész, főiskolai docens, Szeged, Juhász Gyula Tanárképző
Főiskola

Ozsváth Gábor Dániel néprajzkutató, Szeged

Papp Árpád néprajzkutató, Szabadka, Városi Múzeum

Szűcs Judit néprajzkutató, múzeumigazgató, Csongrád, Tari László Múzeum

X 117 245

